

KIELILAINSÄÄDÄNTÖ

Kansainvälisoikeudelliset velvoitteet ja kansainvälinen vertailu

Kielilakikomitea

Syyskuu 2000

SAATTEEKSI

Kielilakikomitea asetti 11 päivänä marraskuuta 1999 pitämässään kokouksessa työryhmän kansainvälisiä sopimuksia ja kansainvälistä vertailua varten. Työryhmän tehtäväksi annettiin asiaa koskevan tausta-aineiston kokoaminen ja arvioiminen.

Työryhmän puheenjohtajana toimi lainsäädäntöjohtaja Matti Niemivuo ja jäseninä työryhmän työhön osallistuivat kielilakikomitean jäsenistä ja pysyvistä asiantuntijoista kansanedustaja Maria Kaisa Aula, professori Lars D. Eriksson, osastonjohtaja Mikael Reuter ja johtaja Kristina Wikberg. Työryhmän sihteerinä toimi komitean sihteerinä lainsäädäntöneuvos Eero J. Aarnio.

Työryhmä otti nimekseen kv-työryhmä ja se piti 26 päivään toukokuuta 2000 kestäneen työnsä aikana kaikkiaan yhdeksän kokousta.

Työryhmän työlle varatun määräajan päättyessä työryhmä jätti työstämänsä alustavan muistion kielilakikomitean jäsenten käytettäväksi. Muistiota on tämän jälkeen viimeistelty sihteerityönä vuoden 2000 kesän kuluessa komitean määrittelemien suuntaviivojen mukaisesti.

SISÄLLYS

SAATTEEKSI / INLEDNING	2
SISÄLLYS / INNEHÅLLSFÖRTECKNING	3
1. SUOMEA SITOVA T KIELELLISIÄ OIKEUKSIA KOSKEVAT KANSAINVÄLISOIKEU- DELLISET SOPIMUKSET JA VELVOITTEET	4
FOLKRÄTTSLIGA KONVENTIONER OCH FÖRPLIKTELSE R GÄLLANDE SPRÅKLIGA RÄTTIGHETER SOM BINDER FINLAND	
1.1. Yleisiä näkökohtia / Allmänna synpunkter	4
1.2. Ahvenanmaan sopimus / Ålandsöverenskommelsen	4
1.3. Pohjoismaiset sopimukset / Nordiska konventioner	5
1.4. Suomen ja Venäjän välinen perussopimus / Avtalet mellan Finland och Ryssland	5
1.5. Euroopan neuvoston sopimukset ja velvoitteet / Europarådets konventioner och förpliktelser	5
1.6. Euroopan unionin sopimukset ja velvoitteet / EU:s konventioner och förpliktelser	8
1.7. YK:n ja sen erityisjärjestöjen sopimukset ja velvoitteet / FN:s och dess särorganisationers konventioner och förpliktelser	9
1.8. ETYJ:n velvoitteet /OSSE:s förpliktelser	11
2. KIELILAINSÄÄDÄNTÖ ERÄISSÄ MUISSA MAISSA	13
SPRÅKLAGSTIFTNINGEN I NÅGRA ANDRA LÄNDER	
2.1. Maakohtaisen tarkastelun lähtökohdat / Utgångspunkter för rättsjämförelsen	13
2.2. Pohjoismaat / De nordiska länderna	16
Ruotsi / Sverige	16
Norja / Norge	21
Tanska / Danmark	27
Islanti / Island	30
2.3. Baltian maat / De baltiska länderna	32
Viro / Estland	33
Latvia / Lettland	38
Liettua / Litauen	43
2.4. Eräitä muita Euroopan maita / Vissa andra europeiska länder	45
Belgia / Belgien	45
Irlanti / Irland	49
Sveitsi / Schweiz	51
Espanja / Spanien	54
Hollanti / Holland	58
Ranska / Frankrike	62
Yhdistynyt kuningaskunta / Förenade konungariket	69
Tsekin tasavalta / Tjeckiska republiken	74
Unkari / Ungern	78
Malta / Malta	83
2.5. Eräitä Euroopan ulkopuolisia maita / Vissa utomeuropeiska länder	85
Kanada / Kanada	85
Etelä-Afrikka / Sydafrika	90
2.6. Kokoavia näkökohtia maakohtaisesta tarkastelusta Sammanfattande synpunkter på den rättsjämförande studien	92

3. LOPUKSI	107
4. AVSLUTNINGSVIS	111
LÄHDEAINEISTOA / KÄLLOR	115

1. SUOMEA SITOVAT KIELELLISIÄ OIKEUKSIA KOSKEVAT KANSAINVÄLISOIKEUDELLISET SOPIMUKSET JA VELVOITTEET

1.1. Yleisiä näkökohtia

Suomen perustuslain kielisäännösten lähtökohta on ollut kansakunnan yhteiseen perintöön liittyvän maan kaksikielisyyden ja siihen liittyvien yksilöllisten ja kollektiivisten oikeuksien turvaaminen. Vaikka ruotsin kieltä on alun alkaen käyttänyt lukumääräisesti pienempi osa väestöstä kuin toista kansalliskieltä, suomen kieltä, ruotsinkielistä väestönosaa ei ole Suomessa pidetty vähemmistönä. Tosiasiallisesti ruotsinkieliset kuitenkin kohtaavat maassa monia samanlaisia ongelmia kuin vähemmistöihin kuuluvat. Toisaalta samaa on sanottava suomenkielisestä väestönosasta, joka asuu vähemmistönä ruotsinkielisellä alueella.

Perustuslain kielisäännöksiin on vuonna 1995 liitetty yhteiskunnallisia muutoksia heijastava vähemmistöjen kielellisiä ja kulttuurisia oikeuksia koskeva säännös hallitusmuodon 14 §:n 3 momenttiin. Tämä säännös on sittemmin otettu uuden perustuslain 17 §:n 3 momenttiin. Käsitettä "vähemmistö" ei tässä säännöksessä käytetä, vaan sen sijasta käsitettä "ryhmä". Ryhmistä mainitaan nimenomaisesti saamelaiset alkuperäiskansana ja romanit. Samassa yhteydessä säädetään viittomakieltä käyttävien ja vammaisuuden takia tulkitsemis- ja käännösapua tarvitsevien oikeuksista.

Vähemmistöryhmille perustuslaissa taatut oikeudet, oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan, eivät yllä samalle tasolle kuin suomen- ja ruotsinkielisen väestönosan oikeudet. Kansalliskieliä käyttävien oikeus käyttää omaa kieltään tuomioistuimissa ja viranomaisissa ja saada tällä kielellä toimituskirjansa turvataan lailla. Maan suomen- ja ruotsinkielisen väestön sivistyksellisistä ja yhteiskunnallisista tarpeista on julkisen vallan huolehdittava samanlaisten perusteiden mukaan.

Vaikka "kahden kielen Suomen" väestön kielellisten oikeuksien kehittäminen ensisijaisesti pohjautuu perustuslakiin, etenkin sen perusoikeussäännöksiin, ja kehittämistointen lähtökohta näin ollen on kansallinen, Suomen kansainvälisoikeudellisilla velvoitteilla kuitenkin on myös merkityksensä kieliryhmien oikeudellisen aseman kannalta. Seuraavassa käsitelläänkin tämän vuoksi eräitä Suomen keskeisimpiä velvoitteita.

1.2. Ahvenanmaan sopimus

Erityiset kansainvälisoikeudelliset takuut velvoittavat vaalimaan ruotsin kielen säilymistä Ahvenanmaalla. Ahvenanmaan maakunnan itsehallinto perustuu Kansainliiton liittoneuvoston päätökseen 24.6.1921. Neuvosto päätti tunnustaa Suomen täysivaltaisuuden Ahvenanmaahan nähden, mutta edellytti, että jo olemassa olevaan itsehallintolakiin sisällytetään vahvat ahvenanmaalaisten kansallisuussuojan takuut. Takuut muotoiltiin Suomen ja Ruotsin välisessä ns. *Ahvenanmaansopimuksessa*, jonka liittoneuvosto hyväksyi 27.6.1921. Sopimuksessa Suomi mm. selitti tahtovansa turvata ja taata Ahvenanmaan saarten väestölle ruotsinkielen ja kulttuurin säilyttämisen sekä sisällyttää lakiin Ahvenanmaan itsehallinnosta takuut mm. siitä, että opetuskielenä kouluissa olisi ruotsi. Näin myös tehtiin. Kun Kansainliitto vuonna 1946 hajosi, vuonna 1945 perustettu Yhdistyneet Kansakunnat (YK) ei ottanut vastatakseen Kansainliiton vähemmistöoikeussitoumuksista. Vaikka ns. Ahvenanmaasopimus muodollisesti ei ollutkaan valtiosopimus, katsottiin sen kuitenkin edelleen sisältävän Suomen sitoumuksen Ruotsia kohtaan. Hallituksen

esityksessä uudeksi Ahvenanmaan itsehallintolaiksi (HE 73/1990 vp) todettiin, että "Ahvenanmaan itsehallinto on yleisesti tunnustettu ja vahvasti ankkuroitu Suomen valtiosääntöön. Tämän johdosta luonnollisena ja horjuttamattomana periaatteena on ottaa huomioon Ahvenanmaata koskevat kansainväliset määräykset ja kansallisella tasolla pysyttää voimassa Ahvenanmaan itsehallinto ja kehittää sitä" (s. 38). Toisaalta on myös esitetty, että sitoumus perustuisi kansainväliseen tapaoikeuteen.

1.3. Pohjoismaiset sopimukset

Suomen, Islannin, Norjan, Ruotsin ja Tanskan välillä Pohjoismaiden kansalaisten oikeudesta käyttää omaa kieltään muussa pohjoismaassa solmitun sopimuksen (*pohjoismainen kielisopimus*, SopS 11/1987) mukaan pohjoismaan kansalaisen tulee tarpeen vaatiessa voida käyttää äidinkieltään, islantia, norjaa, ruotsia, suomea tai tanskaa asioidessaan tuomioistuimissa tai muiden viranomaisten luona taikka muiden julkisten laitosten kanssa toisessa pohjoismaassa. Sopimus ei siis koske kansalaisten kielellisiä oikeuksia omassa maassaan. Rikosasioissa tulee aina saada tarvittavaa tulkin apua. Muilta osin sopimus on suositusluonteinen. Kuitenkin tuomioistuinten ja muiden julkisten toimielinten on, mikäli mahdollista, huolehdittava siitä, että sopimusvaltion kansalainen saa niiden käsiteltävänä olevissa asioissa tarvittavan tulkkaamis- ja käännösavun. Vireillä on sopimuksen ulottaminen Grönlannin ja Färsaarten asukkaisiin.

Pohjoismaisella sosiaalipalvelusopimuksella (SopS 69/1996) pohjoismaisen kielisopimuksen mukaista oikeutta käyttää omaa kieltään toisessa pohjoismaassa on laajennettu tietyin osin sosiaali- ja terveystuon alalla. Sopimuksen 5 artiklan mukaan pohjoismaan kansalaisella, joka kirjallisesti kääntyy toisen pohjoismaan viranomaisen puoleen yksittäisessä sosiaalipalvelua ja muuta sosiaalihuoltoa koskevassa asiassa taikka terveystuon palveluja tai sairaanhoitoa saadakseen, on oikeus käyttää kielisopimuksen mukaisia kieliä. Tällöin viranomaisen on huolehdittava tarvittavista tulkkaus- tai käännöspalveluista. Sellaisissa tilanteissa, joissa kielellä on suuri merkitys palvelun tai etuuden tarkoituksen saavuttamiseksi, toimielimen tulee mahdollisuuksien mukaan käyttää asianomaisen ymmärtämää kieltä.

1.4. Suomen ja Venäjän välinen perussopimus

Venäjän federaation kanssa suhteiden perusteista tehdyn sopimuksen (*Suomen ja Venäjän välinen perussopimus*, SopS 63/1992) 10 artiklan mukaan sopimuspuolet tukevat suomalaisten ja suomensukuisten kansojen ja kansallisuuksien omaperäisyyden säilyttämistä Venäjällä ja vastaavasti Venäjältä peräisin olevien omaperäisyyttä Suomessa. Sopimuspuolet suojelevat toistensa kieliä, kulttuuria ja historian muistomerkkejä. Sopimuksen voidaan katsoa edellyttävän ainakin venäjän kielen suojelua Suomessa.

1.5. Euroopan neuvoston sopimukset ja velvoitteet

Yleissopimuksessa ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi (*Euroopan ihmisoikeussopimus*, SopS 19/1990) on joitakin määräyksiä, jotka nimenomaisesti koskevat kielellisiä oikeuksia tai joihin muodostuneen oikeuskäytännön mukaan voidaan kielellisten oikeuksien puolustamiseksi vedota. Sopimuksen 5 artiklan 2 kohdan mukaan vapaudenriiston kohteeksi joutuneelle on viipymättä ilmoitettava hänen ymmärtämällään kielellä vapaudenriiston perusteet ja häneen mahdollisesti kohdistetut syytteet. Jokaisella rikoksesta syytetyllä on lisäksi 6 artiklan 3 a kohdan mukaan oikeus saada viipymättä yksityiskohtainen tieto häneen kohdistettujen

syytteiden sisällöstä ja perusteista hänen ymmärtämällään kielellä ja 3 e kohdan mukaan maksutta tulkin apua, jos hän ei ymmärrä tai puhu tuomioistuimessa käytettyä kieltä (vrt. KP-sopimuksen 14 artikla). Sopimuksen täytäntöönpanoa valvova Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on myös edellyttänyt kaikkien oikeudenkäyntiin liittyvien kirjallisten asiakirjojen kääntämistä syytetyille.

Euroopan ihmisoikeussopimuksen 14 artiklan mukaan sopimuksessa tunnustetuista oikeuksista ja vapauksista nauttiminen taataan ilman minkäänlaista mm. kieleen, kansalliseen alkuperään tai kansalliseen vähemmistöön kuulumiseen perustuvaa syrjintää. Artiklassa ei ole kysymys yleisestä syrjinnän kiellosta, vaan kiellosta syrjiä sopimuksen takaamista oikeuksista nautittaessa. Näin ollen artiklaa ei voida soveltaa itsenäisesti, vaan aina vain jonkin muun artiklan yhteydessä.

Kenties tunnetuimmassa kielellisiä oikeuksia koskevassa Euroopan ihmisoikeussopimuksen valvontaelinten käsiteltävänä olleessa oikeustapauksessa, Belgian kielitapauksessa (*l'affaire linguistique belge*, 23.7.1968, A n:o 6), jossa oli kysymys ranskankieliseen kouluun pääsyä koskevasta kielellisestä syrjinnästä asuinpaikan perusteella, ihmisoikeustuomioistuin on soveltanut 14 artiklan ohella yksityiselämän suojaa koskevaa 8 artiklaa ja ensimmäisen lisäpöytäkirjan oikeutta koulutukseen koskevaa 2 artiklaa.

Alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskevan eurooppalaisen peruskirjan (*vähemmistökielisopimus*, SopS 23/1998) tarkoituksena on eri aloilla, mm. koulutuksessa, viranomaistoiminnassa, tiedonvälityksessä, kulttuuritoiminnassa sekä talouselämän ja sosiaalitoimen alalla turvata ja edistää vähemmistökielten tai alueellisten kielten perinteistä asemaa eurooppalaisten valtakielten joukossa. Sopimus on *à la carte* -tyyppinen. Ensinnäkin kukin sopimusvaltio voi sopimukseen liittyessään valita ne kielet, jotka se ottaa sopimuksen piiriin. Toiseksi se voi kunkin kielen osalta valita sen suojelun tason. Kuitenkin jokaisen sopimuksen piiriin valitun kielen osalta sopimusvaltion on sitouduttava soveltamaan vähintään 35 sopimuksen III osan kappaletta tai kohtaa siten, että valituista kappaleista tai kohdista ainakin kolme liittyy koulutukseen ja kulttuuritoimintaan ja yksi oikeusviranomaisten toimintaan, hallintoviranomaisten toimintaan, joukkoviestimiin ja talous- ja yhteiskuntaelämään. Lisäksi sopimuksen II osaan kirjatut tavoitteet ja periaatteet koskevat kaikkia maan kansalaisten sopimusvaltion alueella tosiasiallisesti käyttämiä vähemmistökieliä tai alueellisia kieliä, vaikka niitä ei olisi sopimukseen liittyttäessä mainittukaan.

Suomi on vähemmistökielisopimuksen ratifioidessaan sitoutunut soveltamaan yhteensä 59 kappaletta tai kohtaa saamen kieleen alueellisena vähemmistökielenä ja 65 kappaletta tai kohtaa ruotsin kieleen maassa vähemmän puhuttuna virallisena kielenä. Ruotsin kielen osalta on valittu ylin mahdollinen suojelun taso, lukuun ottamatta joukkoviestimiä koskevia määräyksiä, joiden osalta valittua standardia siis vielä on mahdollista korottaa. Lisäksi Suomi on antanut julistuksen, jonka mukaan se soveltaa sopimuksessa tarkoitettulla tavalla *mutatis mutandis* sopimuksen tavoitteita ja periaatteita romanin kieleen ja muihin ei-alueellisiin kieliin.

Vähemmistökielisopimuksen täytäntöönpanoa valvoo asiantuntijakomitea, jossa on yksi jäsen kustakin sopimusvaltiosta. Valvonta toteutuu sopimusvaltion toimittamien määräaikaissopimusten pohjalta. Suomi on antanut ensimmäisen raporttinsa sopimuksen soveltamisesta vuoden 1999 alussa. Asiantuntijakomitea teki joulukuussa 1999 maavierailun Suomeen ja esitti sen yhteydessä joukon lisäkysymyksiä. Euroopan neuvoston ministerikomitea voi asiantuntijakomitean ehdotusten pohjalta antaa sopimusvaltiolle suosituksia. Suomea ajatellen suosituksissa voidaan ottaa kantaa myös siihen, mihin muihin ei-alueellisiin kieliin kuin romanin kieleen Suomen on sovellettava sopimuksen tavoitteita ja periaatteita.

Euroopan neuvoston kansallisten vähemmistöjen suojelua koskeva puiteyleissopimus (*puitesopimus*, SopS 2/1998) sisältää lukuisia määräyksiä kielellisistä oikeuksista. Määräykset ovat kuitenkin pääosin ohjelmaluonteisia. Niissä määritellään ne periaatteet, joiden mukaisesti sopimusvaltioiden on omalla alueellaan suojeltava kansallisia vähemmistöjään.

Puitesopimuksen 5 artiklan mukaan sopimuspuolet sitoutuvat edistämään olosuhteita, jotka ovat tarpeellisia, jotta kansallisiin vähemmistöihin kuuluvat henkilöt voivat ylläpitää ja kehittää kulttuuriaan sekä säilyttää identiteettinsä oleelliset perustekijät, nimittäin heidän uskontonsa, kielensä, perinnäistapansa ja kulttuuriperintönsä. Sopimuksen 6 artiklassa puolestaan sopimuspuolet rohkaisevat suvaitsevuuuden henkeä ja kulttuurien välistä vuoropuhelua sekä ryhtyvät tehokkaisiin toimenpiteisiin edistääkseen keskinäistä kunnioitusta, ymmärtämystä ja yhteistyötä erityisesti koulutuksen, kulttuurin ja viestinnän alalla kaikkien alueellaan asuvien henkilöiden kesken riippumatta heidän etnisestä, sivistyksellisestä, kielellisestä tai uskonnollisesta identiteetistään sekä sitoutuvat toteuttamaan soveltuvia toimenpiteitä sellaisten henkilöiden suojelemiseksi, jotka voivat joutua syrjinnän, vihamielisyyden tai väkivallan tai niiden uhan kohteeksi etnisen, sivistyksellisen, kielellisen tai uskonnollisen identiteettinsä johdosta.

Vapaasta vähemmistökielen käytöstä yksityisesti ja julkisesti määrätään puitesopimuksen 10 artiklassa. Lisäksi sopimuspuolet pyrkivät artiklan mukaan alueilla, joilla asuu perinteisesti tai huomattava määrä vähemmistöihin kuuluvia, varmistamaan olosuhteet vähemmistökielten käyttämiselle hallintoviranomaisissa asioitaessa, jos vähemmistöön kuuluvat sitä vaativat ja vaatimus vastaa todellista tarvetta. Vielä artiklassa toistetaan Euroopan ihmisoikeussopimuksen 5 artiklan 2 kappaleen ja 6 artiklan 3 kappaleen a kohdan määräys, jonka mukaan vapaudenriiston syistä ja syytteen sisällöstä on ilmoitettava vähemmistöön kuuluvalla tämän ymmärtämällä kielellä. Oikeudesta käyttää vähemmistökielistä sukunimeä ja etunimeä ja saada ne virallisesti tunnustetuiksi määrätään 11 artiklassa. Samoin artiklassa määrätään oikeudesta asettaa julkisesti nähtäville vähemmistökielisiä nimikiilpiä, opasteita ja muita yksityisluonteisia tietoja. Alueilla, joilla asuu perinteisesti huomattava määrä vähemmistöön kuuluvia henkilöitä, sopimuspuolet lisäksi pyrkivät alueiden erityisolosuhteet huomioon ottaen asettamaan nähtäville perinteisiä paikallisia nimiä, kadunnimiä ja muita yleisölle tarkoitettuja topografisia merkkejä myös vähemmistökielisinä, kun tällaisilla merkeillä on riittävästi kysyntää.

Puitesopimuksen 12 artiklan mukaan sopimuspuolet ryhtyvät opetuksen ja tutkimuksen alalla tarpeen mukaan toimenpiteisiin mm. vähemmistökieliä koskevan tiedon vaalimiseksi ja tässä yhteydessä järjestävät riittävät mahdollisuudet opettajankoulutukseen ja oppikirjojen hankintaan. Sopimuksen 13 artiklassa tunnustetaan vähemmistöjen oikeus perustaa ja hallinnoida omia yksityisiä kouluja. Vielä sopimuspuolet sitoutuvat 14 artiklassa tunnustamaan vähemmistöön kuuluvalla oikeuden oppia vähemmistökieltään. Mikäli alueilla, joilla asuu perinteisesti tai huomattava määrä vähemmistöihin kuuluvia, on riittävä kysyntää, sopimuspuolet pyrkivät mahdollisuuksien mukaan varmistamaan, että näihin vähemmistöihin kuuluvilla on riittävät mahdollisuudet saada vähemmistökielen opetusta tai opetusta tällä kielellä.

Sopimusvaltioiden asiana ei ole poissulkevasti määrittellä, mihin ryhmiin puitesopimuksen määräyksiä sovelletaan, joskin eräät jäsenvaltiot ovat näin tehneet. Saamiensa tietojen ja muista maista tekemiensä havaintojen pohjalta sopimuksen valvontaelimet saattavat päätyä tässä suhteessa valtion valinnasta poikkeavaan tulokseen.

Puitesopimuksen valvonta kuuluu Euroopan neuvoston ministerikomitealle, jota avustaa neuvoantava komitea. Valvontaa varten sopimusvaltiot toimittavat määräaikaishavaintoja. Raporttien ja niiden käsittelyn pohjalta ministerikomitea voi antaa sopimusvaltioille suosituksia. Suomen ensimmäinen raportti toimitettiin Euroopan neuvostolle vuoden 1999 helmikuussa. Raportissa

annettiin tietoja, paitsi perinteisistä kansallisista vähemmistöistä, myös Suomen ruotsinkielisestä väestöosasta mainiten, että kysymyksessä oli *de facto* vähemmistö. Hallitus kutsui neuvoo-antavan komitean maavierailulle Suomeen, missä yhteydessä toimitettiin myös raporttiin perustuva kuuleminen. Kuulemisessa komitean mielenkiinto kohdistui myös eräisiin ruotsin kielen asemaan ja suomenkielisten asemaan Ahvenanmaalla liittyviin kysymyksiin. Ministerikomitean kommentit ja mahdolliset suositukset on ollut määrä antaa vuoden 2000 syksyn kuluessa. Myös *Euroopan neuvoston parlamentaarisen yleiskokouksen suositukseen 1201 (1993)* Euroopan ihmisoikeussopimukseen liitettäväksi kansallisten vähemmistöjen oikeuksia koskevaksi lisäpöytäkirjaksi sisältyy lukuisia ehdotuksia kielellisiä oikeuksia koskeviksi määräyksiksi. Niissä on kysymys mm. oikeudesta kielelliseen identiteettiin, oikeudesta käyttää vähemmistökieltä eri yhteyksissä sekä oppia omaa vähemmistökieltään ja saada tällä kielellä opetusta (ks. art. 3, 7, 8 ja 10).

1.6. Euroopan unionin sopimukset ja velvoitteet

Euroopan yhteisön *perustamissopimuksen* 290 artiklan mukaan neuvosto vahvistaa yhteisön toimielimissä käytettäviä kieliä koskevan sääntelyn. Tämän artiklan pohjalta neuvosto on 15.4.1958 antanut asetuksen n:o 1 Euroopan talousyhteisössä käytettäviä kieliä koskevista järjestelyistä. Asetusta on muutettu viimeksi Itävallan, Ruotsin ja Suomen Euroopan unioniin liittymisen jälkeen (194nn01/18). Asetuksen mukaan unionin toimielimillä on yksitoista virallista kieltä ja työkieltä: englantia, espanjaa, hollantia, italiaa, kreikkaa, portugalia, ranskaa, ruotsia, saksaa, suomea ja tanskaa (1 artikla). Asetukset ja muut yleisesti sovellettavat säännökset laaditaan ja Euroopan yhteisöjen virallinen lehti julkaistaan kaikilla näillä virallisilla kielillä (4 ja 5 artikla). Lisäksi on säädetty, että yhteisön toimielimet voivat antaa työjärjestyksissään yksityiskohtaiset säännöt näiden kielten käyttämisestä koskevien järjestelyjen soveltamisesta. Esimerkiksi Euroopan parlamentin työjärjestyksessä (14. painos, voimassa 20.7.1999 alkaen, 117 artikla) säädetään, että kaikki parlamentin asiakirjat laaditaan virallisilla kielillä ja että virallisella kielellä pidetyt puheenvuorot tulkitaan simultaanisesti muille virallisille kielille sekä kaikille puhemiestön tarpeellisiksi katsomille kielille. Jos äänestystuloksen julistamisen jälkeen todetaan, että eri kieliversioiden välillä on ristiriitaisuuksia, puhemies päättää julistetun äänestystuloksen pätevydestä. Päätös on lopullinen. Jos puhemies julistaa tuloksen päteväksi, hän päättää, mitä kieliversiota pidetään hyväksyttynä. Alkuperäistä versiota ei kuitenkaan voida ilman muuta pitää virallisena tekstinä, koska on tilanteita, joissa kaikki muut kielet poikkeavat alkuperäisestä tekstistä. Neuvoston, komission ja yhteisön tuomioistuimen osalta on myös annettu näiden kielten käyttämisestä koskevia sääntöjä.

Jokainen unionin kansalainen voi perustamissopimuksen 21 artiklan 3 kohdan mukaan kirjoittaa Euroopan parlamentille, neuvostolle, komissiolle, yhteisön tuomioistuimelle ja tilintarkastus-tuomioistuimelle sekä Euroopan oikeusasiamiehelle kaikilla virallisilla kielillä ja iirin kielellä sekä saada vastauksen samalla kielellä.

Euroopan yhteisön perustamissopimuksen (SopS 103/1994 ja 55/1999) 13 artiklan yleisessä syrjintäkieltomääräyksessä ei mainita kieltä kiellettyjen erotteluperusteiden joukossa. Sopimuksen 12 artikla kieltää kansalaisuuteen perustuvan syrjinnän. Sopimuksen 39 artiklassa, jossa turvataan työntekijöiden vapaa liikkuvuus yhteisössä (1 kohta), todetaan sen merkitsevän, että kaikki kansalaisuuteen perustuva jäsenvaltioiden työntekijöiden syrjintä työ sopimusten tekemisessä sekä palkkauksessa ja muissa työehdoissa poistetaan (2 kohta). Yhteisön tuomioistuimen ennakkoratkaisussa asiassa *Bickel ja Franz*, 24.11.1998, C-274/96, jossa oli kysymys itävaltalaisen ja saksalaisen oikeudesta käyttää italialaisessa tuomioistuimessa rikosprosessissa saksan kieltä, jonka käyttämisoikeus Italian lain mukaan oli vain saksaa puhuvilla Italian kansalaisilla, ratkaisuu-

perusteena on ollut 12 artiklan rikkominen. Asiassa *Roman Angonese v. Cassa di Risparmio di Bolzano SpA*, 6.6.2000, C-281/98, tuomioistuin puolestaan katsoi menettelyn, jossa työnantaja velvoittaa työhönottomenettelyyn osallistuvat työnhakijat osoittamaan kielitaitonsa yksinomaan jäsenvaltion määrätyn maakunnan antamalla tietyllä todistuksella, olevan 39 artiklan vastaista. Pankki oli evännyt työnhakijalta, Italian kansalaiselta, jonka äidinkieli oli saksa mutta joka lisäksi täysin hallitsi italian kielen, osallistumisen työhönottomenettelyyn sillä perusteella, että hakijalla ei ollut Bolzanon maakunnan viranomaisen myöntämää kaksikielisyystodistusta, johon oikeuttava koe oli mahdollista suorittaa vain tässä maakunnassa.

Perustamissopimuksen 149 artiklassa tunnustetaan jäsenvaltioiden kielellisen monimuotoisuuden ja 151 artiklassa kansallisen ja alueellisen monimuotoisuuden arvossa pitäminen.

Suomen liittymissopimukseen Euroopan unioniin vuodelta 1995 sisältyvässä *pöytäkirjassa n:o 2 Ahvenanmaasta* tunnustetaan maakunnan kansainvälisen oikeuden mukainen (ruotsin kielen säilymisen vaalimiseen velvoittava) erityisasema ja *pöytäkirjassa n:o 3 saamelaisista* tunnustetaan Suomen kansalliseen ja kansainväliseen oikeuteen nojautuvat velvoitteet ja sitoumukset saamelaisiin nähden ja vahvistetaan, että Suomi on sitoutunut saamelaisten elinkeinojen, kielen, kulttuurin ja elämäntavan säilyttämiseen ja kehittämiseen.

Vielä voidaan todeta, että *Euroopan parlamentti* on monissa päätöslauselmissaan (mm. Arfé 16.10.1981, Arfé 11.2.1983, Kuijpers 30.10.1987 ja Killilea 9.2.1994) tehnyt ehdotuksia vähemmistökielten tai alueellisten kielten aseman kehittämiseksi yhteisön/unionin alueella.

Vuosi 2001 tulee olemaan *Euroopan kielten teemavuosi*. Sen järjestävät yhdessä Euroopan unioni ja Euroopan neuvosto. Kussakin EU- ja ETA-maassa huolehtii asianomaisen maan valitsema kansallinen koordinaattori teemavuoden järjestelyistä. Teemavuonna juhlietaan Euroopan kielellistä monimuotoisuutta ja edistetään kielten oppimista ja siihen liittyvien taitojen hankkimista. Teemavuoden aikana voidaan rahoittaa kansallisia, alueellisia ja paikallisia hankkeita, joskin erityisesti painotetaan hankkeita, joihin osallistuu useampia maita.

1.7. YK:n ja sen erityisjärjestöjen sopimukset ja velvoitteet

YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (*KP-sopimus*, SopS 8/1976) monet määräykset koskevat kielellisiä oikeuksia. Sopimuksen 2 artiklassa, joka velvoittaa sopimusvaltiot takaamaan jokaiselle alueellaan olevalle ja oikeuspiiriinsä kuuluvalla yksilöllä sopimuksessa tunnustetut oikeudet ilman syrjintää, mainitaan kiellettyinä erotteluperusteena kieli. Oikeutta sopimusmääräyksistä poikkeamiseen koskevassa 4 artiklassa taas edellytetään, että poikkeamisessa ei ole kysymys pelkästään mm. kieleen perustuvasta syrjinnästä. Rikosprosessia koskevassa 14 artiklassa edellytetään, että jokaisella on tutkittaessa rikossyytettä häntä vastaan oikeus saada viipymättä ja yksityiskohdittain hänen ymmärtämällään kielellä tieto häntä vastaan nostetun syytteen luonteesta ja syistä (3 a kohta) sekä maksuttomasti tulkin apua, jos hän ei ymmärrä tai puhu tuomioistuimessa käytettyä kieltä (3 f kohta). Jokaisella lapsella on 24 artiklan mukaan ilman mm. kieleen perustuvaa syrjintää oikeus alaikäisyytensä edellyttämään suojeluun. Mm. kieleen perustuvan syrjinnän kieltävä säännös sisältyy myös 25 artiklan määräykseen, joka koskee osallistumisoikeuksia. Oikeudellista yhdenvertaisuutta ja yhtäläistä lain suojaa koskevassa 26 artiklassa edellytetään, että lailla tulee kieltää kaikki syrjintä ja taata kaikille henkilöille yhtäläinen ja tehokas suojelu mm. kieleen perustuvaa syrjintää vastaan.

KP-sopimuksen 27 artikla oli pitkään ainoa oikeudellisesti sitova kansainvälisoikeudellinen

vähemmistösuojasäännös. Sen sanamuodon mukaan ei kansallisiin, uskonnollisiin tai kielellisiin vähemmistöihin kuuluvilta henkilöiltä saa kieltää oikeutta yhdessä ryhmänsä muiden jäsenten kanssa nauttia omasta kulttuuristaan, tunnustaa ja harjoittaa omaa uskontoaan tai käyttää omaa kieltään. Sopimuksen sanamuodosta poiketen tämän määräyksen on sopimuksen tulkintakäytännössä katsottu edellyttävän valtioilta myös positiivisia erityistoimenpiteitä vähemmistöihin kuuluvien henkilöiden oikeuksien edistämiseksi. Sopimuksen täytäntöönpanoa valvovan ihmisoikeuskomitean jäsenvaltioiden raporttien johdosta tekemät johtopäätökset ja antamat suositukset sekä yksilövalitusten johdosta antamat ratkaisut, kuten myös yksittäisiä sopimusmääräyksiä koskevat yleiset huomautukset (general comments) voivatkin antaa uutta sisältöä sopimusmääräyksille. Komitean käsiteltävänä olevien kysymysten kannalta merkittävä on 27 artiklaa koskeva yleinen huomautus n:o 23 (50) 6 päivältä huhtikuuta 1994.

YK:n taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (*TSS-sopimus*, SopS 6/1976) 2 artiklassa edellytetään, että sopimuksessa mainittuja oikeuksia käytetään ilman minkäänlaista mm. kieleen perustuvaa syrjintää. Sopimuksen 10 artiklan mukaan sopimusvaltiot tunnustavat, että kaikkiin lapsiin ja nuoriin henkilöihin nähden olisi ryhdyttävä erityisiin suojelu- ja avustustoimenpiteisiin ilman syntyperään tai muihin seikkoihin perustuvaa syrjintää.

Kaikkinaisen rotusyrjinnän poistamista koskevassa kansainvälisessä YK:n yleissopimuksessa (*rotusyrjintäsopimus*, SopS 37/1970) ei mainita kieltä kiellettyjen erotteluperusteiden joukossa. Sopimuksen 1 artiklassa mainitut erotteluperusteet ovat rotu, ihonväri ja syntyperä sekä kansallinen tai etninen alkuperä. Raportointiohjeissaan rotusyrjintäkomitea on kuitenkin edellyttänyt väestötietojen ilmoittamista, mikä on johtanut vähemmistöistä raportointiin. Suomi on raportoinut komitealle romaneista vuodesta 1971 alkaen ja saamelaisista vuodesta 1973 alkaen. Vuonna 1981 raportointiin myös Suomen ruotsinkielisestä väestöosasta, minkä raportin kuulemistilaisuudessa todettiin tapahtuneen epähuomiossa. Raportin esittelijä totesi lyhyesti ruotsin kielen erityisaseman maassa ja toivoi, että komitea ei jatkaisi asian käsittelyä. Komitea on kuitenkin vuodesta 1982 alkaen johdonmukaisesti esittänyt ruotsinkielisen väestön asemaa koskevia kysymyksiä ja edellyttänyt, että siitä raportoidaan. Yhtä johdonmukaisesti Suomi on katsonut, että raportointi rotusyrjintäkomitealle ei ole tarpeen. Vuonna 1993 komitealle kuitenkin toimitettiin tausta-aineistoksi kansainvälisen ihmisoikeusasiain neuvottelukunnan julkaisusarjassa n:o 2 ilmestynyt Kristian Myntin vihkonen "The Protection of Persons Belonging to National Minorities in Finland", 3. painos, missä ruotsinkielisen väestön ja Ahvenanmaan asemaa käsitellään noin kymmenellä sivulla. Komitean käsiteltäväksi on viimeksi lähetetty elokuussa 1999 Suomen 15. määräaikaisraportti, jossa ruotsinkielisestä väestöstä mainitaan vain väestötiedot.

YK:n *Yleissopimukseen lapsen oikeuksista* (SopS 60/1991) on 2 artiklaksi sisällytetty KP-sopimuksen 2 artiklaa vastaava säännös. Myös siinä mainitaan kiellettyinä erotteluperusteena kieli. Lisäksi sopimukseen on sisällytetty KP-sopimuksen 27 artiklaa sisällöltään paljolti vastaava 30 artikla. Kansallisten, uskonnollisten ja kielellisten vähemmistöjen sijasta vähemmistöryhminä mainitaan kuitenkin etniset, uskonnolliset ja kielelliset vähemmistöt sekä alkuperäiskansat. Sopimuksen 29 artiklassa todetaan, että lapsen koulutuksen tulee pyrkiä kunnioituksen edistämiseen lapsen vanhempia, omaa sivistyksellistä identiteettiä, kieltä ja arvoja, lapsen asuin- ja synnyinmaan kansallisia arvoja sekä hänen omastaan poikkeavia kulttuureita kohtaan (1 c kohta).

UNESCO:n *syrjinnän vastustamista opetuksen alalla koskevan yleissopimuksen* (SopS 59/1971) 1 artiklan syrjinnän määrittelysäännöksessä kieli mainitaan kiellettyjen erotteluperusteiden joukossa. Sopimuksen 5 artiklassa puolestaan on sovittu siitä, että on tärkeää tunnustaa kansallisiin vähemmistöihin kuuluvien oikeus huolehtia omasta opetustoiminnastaan mukaan lukien

koulujen ylläpitämisen ja, riippuen kunkin valtion harjoittamasta koulupolitiikasta, heidän oman kielensä käyttämisen ja opettamisen edellyttäen kuitenkin:

i) ettei tätä oikeutta käytetä tavalla, joka estää näihin vähemmistöihin kuuluvia ymmärtämästä koko yhteisön kulttuuria ja kieltä sekä osallistumasta sen toimintoihin tai joka vahingoittaa kansallista suvereniteettiä;

ii) ettei opetuksen taso ole yleistä, asianomaisten viranomaisten vahvistamaa tai hyväksymää tasoa alhaisempi; ja

iii) että sellaisen koulun käyminen on valinnaista.

Myös ILO:n itsenäisten maiden alkuperäis- ja heimokansoja koskevassa yleissopimuksessa n:o 169 (*alkuperäiskansasopimus*, HE 306/1990 vp) on eräitä määräyksiä kielellisistä oikeuksista (esim. 12 artikla: oikeuskäsittely, 28 artikla: oman kielen ja maan virallisen kielen oppiminen, oman kielen säilyttäminen, kehittyminen ja käytön edistäminen ja 30 artikla: joukkotiedotus omalla kielellä). Suomessa saamelaiset ovat maan ainoa alkuperäiskansa, joten määräykset koskisivat meillä saamen kieltä. Suomi ei kuitenkaan vielä ole voinut ratifioida yleissopimusta. Eduskunnan sosiaalivaliokunta on kuitenkin katsonut, että sopimusta tulisi pyrkiä noudattamaan lainsäädännössä ja hallinnossa jo ennen sen ratifiointia (SoVL 11/1990 vp).

YK:n piirissä on lisäksi voimassa eräitä juridisesti velvoittamattomia kielellisiin oikeuksiin nimenomaisesti liittyviä järjestelyjä.

Ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen (10.12.1948) 2 artiklaan on kirjattu syrjinnän kielto mm. kielen perusteella.

Kansallisiin tai etnisiin, uskonnollisiin ja kielellisiin vähemmistöihin kuuluvien henkilöiden oikeuksien julistuksen (18.12.1992) mukaan valtioiden tulee lainsäädäntötoimin tai muutoin suojella vähemmistöjen kielellistä identiteettiä ja edistää olosuhteita tämän identiteetin kehittämiseksi (art. 1). Kielellisiin vähemmistöihin kuuluvilla on julistuksen mukaan oikeus oman kielen käyttöön yksityisesti ja julkisesti (art. 2) yhtä lailla yksilöinä kuin yhdessä ryhmänsä muiden jäsenten kanssa (art. 3). Valtioiden velvollisuutena on sen mukaan ryhtyä toimenpiteisiin, jotta vähemmistöihin kuuluvat henkilöt voisivat mahdollisuuksien mukaan oppia omaa vähemmistökieltään tai saada tällä kielellä opetusta, sekä tarpeen tullen ryhtyä opetustoimessa toimenpiteisiin, jotta valtion alueella käytettävät vähemmistökielet tulisivat tunnetuiksi ja jotta vähemmistökieltä käyttävät voisivat oppia tuntemaan yhteiskunnan kokonaisuudessaan (art. 4).

1.8. ETYJ:n velvoitteet

Pääasiassa vain poliittisesti velvoittavaan *Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin* (ETYK) inhimillistä ulottuvuutta koskevan Kööpenhaminan konferenssin asiakirjaan vuodelta 1990 on kirjattu lukuisia yksityiskohtaisia kielellisiä oikeuksia, joissa on kysymys mm. oikeudesta kielelliseen identiteettiin, oikeudesta käyttää vähemmistökieltä eri yhteyksissä, myös viranomaisissa, oikeudesta tiedonvälitykseen omalla vähemmistökielilläään sekä oikeudesta oppia omaa vähemmistökieltään ja saada tällä kielellä opetusta (ks. etenkin kappaleet 32-34). Vaatimattomana, pääasiassa epäonnistuneena yrityksenä kehittää edelleen näitä periaatteita voidaan pitää ETYK:n Genevessä vuonna 1991 järjestämää kansallisia vähemmistöjä koskevaa asiantuntijakousta.

Sen sijaan *Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestön* (ETYJ) vähemmistövaltuutettu on monin tavoin toiminut vähemmistöjen kielellisten oikeuksien edistämiseksi. Tässä suhteessa ovat merkityksellisiä mm. hänen Latvian, Slovakian ja Viron kielilainsäädännön kehittämistä koskevat

kannanottonsa sekä hänen aloitteestaan asiantuntijavoimin tehdyt kansallisten vähemmistöjen oikeutta opetukseen koskeva Haagin suositus vuodelta 1996, jossa mm. korostetaan äidinkielen oppimisen merkitystä vähemmistöön kuuluvan identiteetille, ja kansallisten vähemmistöjen kielellisiä oikeuksia eri elämän aloilla koskeva Oslon suositus vuodelta 1998.

2. KIELILAINSÄÄDÄNTÖ ERÄISSÄ MUISSA MAISSA

2.1. Maakohtaisen tarkastelun lähtökohdat

Yhdistyneiden kansakuntien kasvatus-, tiede- ja kulttuurijärjestö UNESCO:n kokoamien tietojen mukaan 158 maailman maan perustuslakiin sisältyy yksi tai useampi säännös kielellisistä oikeuksista. Vain 26 maassa tällaisia säännöksiä ei perustuslaissa ole. Joissakin maissa on lisäksi erityinen tavallisena lakina voimassa oleva kielilaki, johon on koottu keskeisimmät kieliä ja niiden käyttöä koskevat säännökset. Toisissa maissa sen sijaan kielellisiä oikeuksia koskevia säännöksiä on hajallaan eri laeissa. Liittovaltiomuotoisissa maissa kielellisiä oikeuksia koskevat säännökset ovat suurimmalta osaltaan osavaltiokohtaisia.

Komitea on kartoittanut käsiteltävänä olevan asiakokonaisuuden kannalta relevantit vertailumaat ja selvittänyt, siinä määrin kuin selvityksellä on merkitystä komitean työn kannalta, näiden maiden lainsäädäntöä ja vireillä olevia lainsäädäntöhankkeita sekä, siltä osin kuin se on mahdollista ja tarpeen, lainsäädännön toimivuutta käytännössä. Tarkoituksena on hahmotella erilaisia mahdollisia lainsäädännöllisiä tapoja ratkaista kielellisiä oikeuksia koskevat kysymykset. Oikeusvertailua ei kuitenkaan ole katsottu aiheelliseksi laajentaa enempää kuin se komitean työn kannalta on tarpeen.

Maakohtaiseen tarkasteluun on otettu ensinnäkin perinteiseen tapaan muut pohjoismaat. Lisäksi on lähialueilta otettu mukaan Baltian maat, joissa kielilainsäädäntöä on viime vuosina valmisteltu ETYJ:n ja Euroopan neuvoston erityisen silmälläpidon alaisena. Muista EU-maista on vertailumaiksi otettu Belgia ja Irlanti sekä EU:n ulkopuolisista Euroopan maista Sveitsi, joissa kussakin on vähintään kaksi virallista kieltä. Sen lisäksi Euroopan maista on otettu tarkasteltaviksi eräät EU-maat, joissa on aktiivisessa käytössä kielen tilan kannalta hyvässä kunnossa olevia alueellisia tai vähemmistökieliä. Niinpä tarkasteluun on otettu Espanja, Hollanti, Ranska ja Yhdistynyt Kuningaskunta. Suurta monikielistä aluetta edustava Ranska on maassa tehtyjen kielipoliittisten linjausten poikkeuksellisuuden vuoksi haluttu sisällyttää tarkasteluun, vaikka maassa omaksutut kielipoliittiset tavoitteet poikkeavat suuresti kielilain uudistamiselle Suomessa asetetuista tavoitteista. EU-jäsenyyttä hakevista maista on lisäksi otettu mukaan Tsekin tasavalta ja Unkari sekä Malta, jossa myös on kaksi virallista kieltä. Euroopan ulkopuolisista maista on maakohtaiseen tarkasteluun otettu Kanada ja Etelä-Afrikka, joissa kummassakin on vähintään kaksi virallista kieltä.

Näin tehdyn rajauksen johdosta moni käsiteltävän aihekokonaisuuden kannalta mielenkiintoinen maa jää tarkastelun ulkopuolelle. Huomiotta ei kuitenkaan ole jäänyt se, että esimerkiksi Italiassa on syksyllä 1999 annettu uusi edistykselliseksi luonnehdittava vähemmistökielilaki ja Puolassa samoihin aikoihin uusi varsin tiukasti yksikielisyttä korostava laki puolan kielestä. Muiden kuin vertailumaiksi valittujen maiden kielioloja kosketellaan kuitenkin tässä esityksessä eräin osin joko ulkomaista lainsäädäntöä tai kansainvälisoikeudellisia sopimuksia käsiteltäessä. Saksassa toteutettuja järjestelyjä sivutaan käsiteltäessä Tanskan ja Hollannin tilannetta. Italian kielilainsäädäntöä taas käsitellään eräin osin Euroopan yhteisön tuomioistuimen ratkaisuja *Bickel ja Franz* ja *Roman Angonese v. Cassa di Risparmio di Bolzano SpA* selostettaessa. Slovakiassa esiin tulleet ongelmat puolestaan ovat osin samoja kuin Baltia maissa.

Tietoja oikeusvertailuun valituista maista koottaessa on keskitytty tietoihin, joiden on arvioitu parhaalla mahdollisella tavalla palvelevan kielilainsäädännön uudistuksen tavoitteiden toteutumisesta. Tietojen kokoaminen on näin ollen painottunut niihin asiakokonaisuuksiin, joiden osalta on arvioitu tehtävän ehdotuksia lainsäädännön kehittämiseksi. Asianomaisen vertailumaan kielellis-

ten oikeuksien kokonaisuuden hahmottamiseksi suppea niidenkin oikeuksien esittely, joiden osalta ehdotuksia ei ole arvioitu aiheelliseksi tehdä, on kuitenkin katsottu aiheelliseksi.

Tarkoituksena on antaa vertailuun perehtyvälle kuva erilaisista lainsäädännöllistä tavoista ratkaista käsiteltävänä oleva asia. Erityisesti on kiinnitetty huomiota siihen, miltä osin asiasta on säädetty perustuslaissa ja miltä osin tavallisessa lainsäädännössä tai lakia alempitaisoisessa säädöksessä. Voimassa olevan lainsäädännön selostamisen lisäksi on selostettu myös säännösten toimimista käytännössä sekä vireillä olevia lainsäädäntöhankkeita.

Yleisesti ottaen voidaan todeta, että vertailussa on pyritty esittämään tietoja seuraavista asiakokonaisuuksista siltä osin kuin niistä kunkin maan osalta on jotakin mainittavaa:

- Lainsäädännön rakenne (perustuslakisääntely; koottu vaiko hajautettu sääntely tavallisen lain tasolla)
- Virallinen kieli, valtion kieli, kansalliskieli sekä valtakunnallisella tasolla että osavaltiotasolla tai alueellisella tasolla; "de facto" -virallisuus
- Alueellinen vaiko henkilöllinen ratkaisu; kansalaisuuteen perustuva vaiko universaali järjestelmä
- Maan kielellinen jaotus
- Virallinen kielipolitiikka
- Kotimainen kieli, alueellinen kieli, vähemmistökieli, murre; kielen aseman virallinen tunnustaminen
- Kieleen liittyvien kysymysten hallinnon järjestäminen; kieliryhmien neuvottelukunnat
- Oikeus käyttää kieltä viranomaisissa, toimituskirjakieli, vastuu tulkkaus- ja kääntämiskuluista
- Oikeus käyttää kieltä muissa yhteyksissä
- Oikeus omakieliseen nimeen, yrityksen nimeen, paikannimeen
- Viranomaisten sisäinen virkakieli
- Viranomaisten kielitaitovaatimukset
- Syrjintäkielto kielen perusteella

Mainittujen seikkojen lisäksi selvitys sisältää joitakin yleisiä tietoja seuraavista asioista:

- Oikeus oman kielen opetukseen ja omakieliseen opetukseen (eri tasoilla); omakielinen päiväkotitoiminta
- Monikulttuurisuus opetustoiminnassa

- Kielen tutkimus
- Kielen huolto
- Omakielinen kulttuuri
- Omakieliset kulttuurilaitokset, kirkot ja muut instituutiot
- Kielen käyttö viestintävälineissä
- Kielen näkyvä käyttö esimerkiksi kylteissä ja viitoissa

Vertailumaiden kohdalla on mainittu myös, mihin kielellisten oikeuksien kannalta keskeisiin ihmisoikeussopimuksiin maa on liittynyt. YK:n keskeisimpiä ihmisoikeussopimuksia, joihin vertailumaat yleisesti ovat liittyneet, ei kuitenkaan juuri tämän vuoksi ole mainittu.

2.2. Pohjoismaat

Ruotsi

<i>Väestö:</i>	<i>Asukkaita</i>	<i>8,7 miljoonaa</i>
	<i>Suomenkielisiä</i>	<i>3,4 %</i>
	<i>Meänkielisiä (Tornion- jokilaakson suomen- kielisiä)</i>	<i>0,4 %</i>
	<i>Saamenkielisiä</i>	<i>0,2 %</i>
	<i>Romanikielisiä tattareita</i>	<i>0,2 %</i>
	<i>Romaneja</i>	<i>0,1 %</i>
	<i>Jiddishinkielisiä juutalaisia</i>	<i>0,03 %</i>

Virallinen kieli: *Ruotsi*

*Tärkeimmät kieli-
säännökset:* *Perustuslaki, laki oikeudesta käyttää saamen kieltä hallintovi-
ranomaisissa ja tuomioistuimissa, laki oikeudesta käyttää suomen ja
meän kieltä hallintoviranomaisissa ja tuomioistuimissa*

Ruotsi kuuluu niihin harvoihin maihin, joissa kansallisesti ei ole virallisesti *virallista kieltä*. Ruotsin liittyttyä Euroopan unioniin ruotsin kielestä kuitenkin tuli yhteisön virallinen kieli. Perinteisesti ruotsi on kyllä maan *kansalliskieli*. Viimeaikaisiin lainmuutoksiin asti ruotsi on käytännöllisesti katsoen ollut hallinnon ja tuomioistuinten ainoa kieli.

Tuomioistuimissa voidaan oikeudenkäymiskaaren mukaan tarvittaessa sallia kirjelmän kääntäminen vieraalle kielelle tai vieraasta kielestä ruotsiksi, jos tällä voidaan otaksua olevan merkitystä asian ratkaisulle. Tulkkia voidaan käyttää, jos kuultava tuomioistuimen arvion mukaan ei hallitse ruotsin kieltä. Vastaavat säännökset sisältyvät hallintolakiin ja hallintolainkäyttölakiin. Kuitenkaan lait eivät anna kenellekään ehdotonta oikeutta käyttää muuta kieltä kuin ruotsia. Toisaalta niissä ei ole myöskään säädetty, että kirjelmä tai kirjallinen todiste tulisi jättää vastaanottamatta, mikäli se on laadittu vieraalla kielellä.

Kielen käyttöä tuomioistuimissa ja viranomaisissa koskevia säännöksiä tulkittaessa on otettava huomioon myös Ruotsin kansainväliset ihmisoikeusvelvoitteet. Perustuslain 23 §:ssä säädetään nimenomaisesti, että sellaista lakia tai muuta säädöstä ei saa antaa, joka on ristiriidassa niiden velvoitteiden kanssa, joihin Ruotsi on sitoutunut liittyessään Euroopan ihmisoikeussopimukseen. Sopimuksen mukaanhan vapaudenriiston kohteeksi joutuneelle on ilmoitettava hänen ymmärtämällään kielellä vapaudenriiston perusteet ja häneen mahdollisesti kohdistetut syytteet, rikoksesta syytetyllä on oikeus saada hänen ymmärtämällään kielellä tieto häneen kohdistettujen syytteiden sisällöstä ja perusteista sekä saada maksutta tulkin apua, jos hän ei ymmärrä tai puhu tuomioistuimissa käytettyä kieltä. Mainitut syytetyn oikeudet on taattu myös Ruotsia sitovassa YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa. Liittymällä pohjoismaiseen kielisopimukseen ja pohjoismaiseen sosiaalipalvelusopimukseen Ruotsi on sitoutunut lisäksi hyväksymään toisten pohjoismaisten kielten käyttämisen maan viranomaisissa sopimusten mukaisesti. Niinpä jos viranomaiset Ruotsissa päättävät tulkin käytöstä, asianosaiselle tai kuultavalle ei tästä aiheudukaan käytännössä koskaan kuluja.

Ainoassa vuoden 1975 perustuslaissa olevassa kielellisiä oikeuksia koskevassa säännöksessä (2 §) säädetään, että etnisten, kielellisten ja uskonnollisten vähemmistöjen mahdollisuuksia ylläpitää ja kehittää omaa kulttuuriaan ja keskinäistä yhteiskunnallista kanssakäymistään tulee edistää.

Ruotsin valtiopäivät on joulukuussa 1999 hyväksynyt lain oikeudesta käyttää saamen kieltä hallintoviranomaisissa ja tuomioistuimissa (1999:1175) ja lain oikeudesta käyttää suomen ja meän kieltä hallintoviranomaisissa ja tuomioistuimissa (1999:1176). Lait tulivat voimaan 1.4.2000. Mainittuja kieliä voidaan lakien voimaan tultua pitää asianomaisilla laeissa määritellyillä kielialueilla yhtä lailla "virallisina" kielinä kuin ruotsin kieltä.

Mainittuja lakeja koskevan hallituksen esityksen käsittelyssä päätettiin myös maan yhtenäisistä vähemmistöpoliittisista linjauksista. Hallituksen esityksessä (1998/99:143, Nationella minoriteter i Sverige) katsottiin maan kansallisiksi vähemmistöiksi saamelaisten, ruotsinsuomalaisten ja tornionjokilaaksolaisten ohella romanit ja juutalaiset ja maan vähemmistökieliksi saamen, suomen ja meän (tornionjokilaakson suomen) kielen ohella romani chib ja jiddish. Esityksessä ehdotettiin mainittujen lakien lisäksi eräitä valtakunnanlaajuisia toimenpiteitä kansallisten vähemmistöjen ja vähemmistökielten tukemiseksi opetuksen, kulttuurin, joukkotiedotusvälineiden, arkistoinnin ja vanhusten hoidon alalla, eräiden säännösten kääntämistä vähemmistökielille sekä vaikutusta ja yhteistyötä vähemmistöihin liittyvissä kysymyksissä yli maan rajojen esimerkiksi Pohjoismaiden ministerineuvoston piirissä.

Oikeudesta käyttää saamen kieltä hallintoviranomaisissa ja tuomioistuimissa annetun lain mukaan lakia sovelletaan kunnallisissa hallintoviranomaisissa ja valtion alue- ja paikallishallinnon viranomaisissa, joiden toimialueeseen kuuluu saamen kielen hallintoalue. Tähän hallintoalueeseen kuuluvat Arjeplogin, Jällivaaran, Jokkmokin ja Kiirunan kunnat. Lakia sovelletaan myös läänioikeudessa, käräjäoikeudessa, kiinteistöoikeudessa, ympäristöoikeudessa tai merioikeudessa, jonka tuomiopiiriin hallintoalue kuuluu.

"Saamen kielellä" tarkoitetaan laissa sen perustelujen mukaan kaikkia hallintoalueella käytettäviä saamen kielen murteita, pohjoissaamea, luulajan saamea ja eteläsaamea. Oikeutta saamen kielen käyttämiseen ei ole rajattu vain saamelaisille, eikä tämän oikeuden käyttämiseen vaikuta myöskään kansalaisuus. Yksityishenkilöiden lisäksi saamea saavat käyttää viranomaisissa myös yhdistykset, yhtiöt ja muut yhteisöt, eivät kuitenkaan viranomaiset.

Saamea voidaan käyttää hallintoviranomaisissa asioitaessa sekä suullisesti että kirjallisesti, jos asia koskee asianomaista henkilöä ja liittyy hallintoalueeseen esimerkiksi siten, että asiakas asuu tai oleskelee alueella taikka kysymys on alueella olevasta kiinteistöstä tai siellä harjoitettavasta toiminnasta. Viranomaisella on velvollisuus vastata saamea käyttävälle asiakkaalle suullisesti saameksi. Asiassa annettavaan kirjalliseen päätökseen tulee liittää saamenkielinen ilmoitus, jonka mukaan päätös voidaan pyynnöstä kääntää saameksi suullisesti. Hallintoviranomainen voi kuitenkin päättää erityisistä ajoista, jolloin saamea käyttävät voivat käydä asioimassa tai soittaa viranomaiselle sekä paikoista, joissa saamenkielistä palvelua on saatavilla. Erityisistä syistä hallitus saa määrätä, että tiettyyn sen alaiseen viranomaiseen ei sovelleta, mitä oikeudesta käyttää saamea hallintoviranomaisissa säädetään. Hallituksen suostumuksin maakäräjät tai valtuusto voivat tehdä vastaavan päätöksen kunnallisten viranomaisten suhteen. Tarkoitus on, että poikkeusmääräyksiä annetaan vain hyvin rajoitetusti. Erityisenä tähän oikeuttavana syynä mainitaan lakiesityksen perusteluissa se, että viranomaisella ei juurikaan ole asiakaskontakteja.

Tuomioistuimissa voi oikeudenkäynnin osapuoli tai hänen sijaisensa käyttää saamea, jos asia liittyy hallintoalueeseen. Asioissa, joissa voidaan käyttää saamea ensimmäisessä oikeusasteessa, voidaan saamea käyttää myös valitusasteissa. Oikeus saamen kielen käyttämiseen on riippumaton

siitä, osaako asianomainen myös ruotsin kieltä. Saamea voidaan käyttää suullisissa käsittelyissä ja tuomioistuimelle voidaan antaa saamenkielisiä asiakirjoja ja kirjallisia todisteita. Saamen kieltä käytävällä on myös oikeus kuulla saamenkielinen suullinen käännös asiaan liittyvistä asiakirjoista. Tuomioistuimen tulee kääntää sille jätetyt saamenkieliset asiakirjat ruotsiksi, jollei tämä ole ilmeisen tarpeetonta. Tuomioistuin voi kuitenkin evätä oikeuden saamen kielen käyttämiseen, jos on ilmeistä, että asiakkaan tarkoitusperä on sopimaton. Esimerkkinä tällaisesta tarkoitusperästä voidaan mainita aikomus pitkittää oikeudenkäyntiä.

Tulkin käytöstä tilanteissa, joissa saamen kieltä saadaan käyttää oikeudenkäynnissä, on voimassa, mitä oikeudenkäymiskaassa ja hallintolainkäyttölaissa säädetään.

Laissa oikeudesta käyttää saamen kieltä hallintoviranomaisissa ja tuomioistuimissa on säännöksiä myös hallintoalueen kuntien velvollisuudesta järjestää pyynnöstä saamenkielistä esikouluopetusta ja vanhusten huoltoa.

Muutoinkin hallintoviranomaisten ja tuomioistuinten tulee pyrkiä asioimaan saamen kieltä käyttävän kanssa saameksi.

Oikeudesta käyttää suomen ja meän kieltä hallintoviranomaisissa ja tuomioistuimissa annetun lain mukaan suomen ja meän kielen hallintoalue käsittää Jällivaaran, Haaparannan, Kiirunan, Pajalan ja Övertorneån kunnat. Hallintoalueen määrittelyä koskevaa säännöstä lukuun ottamatta oikeudesta käyttää suomen ja meän kieltä hallintoviranomaisissa ja tuomioistuimissa annetun lain säännökset, siltä osin kuin on kysymys mainittujen kielten käyttämisestä, ovat sisällöltään täsmälleen samanlaisia kuin saamen kielen käyttämisestä koskevat säännökset laissa oikeudesta käyttää saamen kieltä hallintoviranomaisissa ja tuomioistuimissa.

Ruotsin kouluissa opetuskielenä on luonnollisesti pääasiassa ruotsi. Ruotsin kieltä opetetaan äidinkieleltään muunkielisille erityisten ohjelmien, "ruotsin kieli toisena kielenä" ja "ruotsin kielen opetus maahanmuuttajille" (sfi) puitteissa. Näiden ohjelmien täytäntöönpanon koordinoinnista vastaa Tukholman opettajakorkeakoulu yhdessä Tukholman yliopiston kanssa. Varhempia aikoina muita kieliä, kuten suomea tai saamea ei koulussa saanut lainkaan käyttää. Nykyisin äidinkielenä koulussa voi olla muukin kieli kuin ruotsi. Kuntien on järjestettävä vieraan kielen opetus äidinkielellä, jos käytävissä on sopiva opettaja ja oppilaita on vähintään viisi. Oppilaiden vähimmäismäärää koskeva vaatimus ei kuitenkaan koske Ruotsin perinteisiä vähemmistökieliä (ks. lähemmin koululaki, 1985:1100 sekä asetus ruotsin kielen opetuksesta maahanmuuttajille, 1994:895, ja asetus eräistä Tukholman opettajakorkeakoulun ruotsin kieltä toisena kielenä ja ruotsin kielen opetusta maahanmuuttajille koskevista erityistehtävistä, 1997:381).

Saamelaislapset voivat vanhempien valinnan mukaan käydä joko erityistä saamelaiskoulua, joita Ruotsissa on kuusi, tai yleistä peruskoulua. Saamelaiskouluissa opetuskielinä ovat kuuden ensimmäisen kouluvuoden aikana ruotsi ja saame. Erityisinä oppiaineina ovat saamen kieli ja kulttuuri. Kuten yleisessä peruskoulussa, opetus on ilmaista. Saamelaiskouluhallitus (sameskolestyrelsen) tukee kuntia taloudellisesti sekakoulutuksen järjestämiseksi saamelaislapsille yleisessä peruskoulussa. Sekaluokissa tapahtuvan opetuksen ohella saamelaislapsilla on erillisiä saamen tunteja, joiden aikana saamea on mahdollista oppia äidinkielenä erityisen kotikieliohjelman puitteissa. Myös lukioasteella saamen kieli voi olla oppiaineena.

Vuodesta 1942 alkaen on Ruotsissa toiminut sisäoppilaitoksena saamelaisaikuisille tarkoitettu kansankorkeakoulu, jossa opetus on maksutonta. Saamen kieltä voi lisäksi opiskella opintopiireissä.

Saamen kielen tutkimus ja yliopisto-opetus on alkanut Upsalan yliopistossa jo vuonna 1896. Nykyisin se on keskittynyt Uumajan yliopistoon, jossa on vuodesta 1975 alkaen ollut saamen kielen professuuri. Siellä järjestetään kolmen Ruotsissa yleisimmin käytössä olevan saamen kielen murteen, pohjoissaamen, luulajansaamen ja eteläsaamen kursseja. Norjan Kautokeinossa toimivaa Pohjoismaista saamelaisinstituuttia Ruotsi tukee Pohjoismaiden ministerineuvoston kautta.

Tornionjokilaaksossa ei ole erityisiä meänkielisiä kouluja, mutta meän kieli voi olla yleisessä peruskoulussa joko kotikieliohjelman puitteissa äidinkielenä taikka muuna oppiaineena. Eri aikoina meän kieli on ollut Pajalan kunnassa peruskoulussa jopa pakollisena oppiaineena. Lukiossa suomen kieltä voi opiskella Tukholmassa ja Haaparannassa. Yliopistotasolla suomen tai meän kieltä voi opiskella Tukholman, Upsalan, Lundin ja Uumajan yliopistoissa sekä Luulajan teknisessä korkeakoulussa, ja eräissä opettajainvalmistuslaitoksissa on suomen kielen opettajien koulutusta.

Saamelaisten kulttuurielämä on Ruotsissa monipuolista ja vilkasta, ja vuodesta 1977 alkaen sitä on tuettu budjettiin otetusta erityisestä saamelaisrahastosta, mutta myös muista varoista. Myös saamenkielinen radio- ja televisio-ohjelmatarjonta on monipuolista, mutta ei kovin runsasta, ja televisio-ohjelmia lähetetään myös valtakunnan verkossa muualla kuin saamen kielen hallintoalueella asuvien saamelaisten tarpeiksi. Maassa ilmestyy useita saamenkielisiä sanomalehtiä.

Ruotsin televisiossa ja radion valtakunnan verkossa on jonkin verran suomenkielistä ohjelmaa. Suomenkielinen radioasema on alkanut toimintansa vuonna 1998. Neljä suomenkielistä sanomalehteä ilmestyy. Tornionjokilaaksossa lähettää paikallisradio jonkin verran meänkielisiä ohjelmia. Lisäksi on huomattava, että saamelaiset voivat seurata myös Norjan ja Suomen saamenkielisiä radio- ja televisio-ohjelmia ja meänkieliset Suomessa lähetettäviä suomenkielisiä ohjelmia. Yhdessä aikakauslehdessä käytetään meän kieltä.

Vuonna 1993 perustettu saamelaiskäräjät (*sameting*) toimii monin tavoin saamen kielen ja kulttuurin edistämiseksi. Sitä koskevat säännökset sisältyvät saamelaiskäräjälakiin (*sametingslagen*, 1992:1433). Saamelaiskäräjiin kuuluu 31 jäsentä, jotka, kuten Suomessa ja Norjassa, valitaan vaaleilla Ruotsin saamelaisten keskuudesta. Vaaleissa saavat äänestää ne, jotka saamelaiskäräjälain mukaan ovat saamelaisia. Määräävänä on pääsääntöisesti henkilön kotikieli. Jos henkilöllä itsellään, hänen vanhemmillaan tai isovanhemmillaan on tai on ollut saame kotikielenä, häntä voidaan pitää saamelaisena. Viime kädessä on kuitenkin kunkin saamelaisuuden edellytykset täyttävän itsensä päätettävissä, katsooko hän olevansa saamelainen. Saamelaiskäräjien tehtävänä on muun muassa jakaa valtion varoista saamelaiskulttuurin edistämiseksi osoitetut määrärahat ja nimetä saamelaiskoulujen johtokuntien jäsenet.

Vuonna 1957 perustettu *Ruotsinsuomalaisten keskusliitto (Sverigefinnarnas Riksförbund)* -niminen yhdistys puolestaan toimii monin tavoin suomen kielen aseman edistämiseksi Ruotsissa. Keväällä 2000 se on yhdessä 17 muun ruotsinsuomalaisen järjestön kanssa yhtynyt *Ruotsinsuomalaiseksi valtuuskunnaksi* valvomaan suomenkielisten etuja maassa.

Ruotsissa on vuodesta 1988 alkaen ollut syrjintävaltuutettu (*ombudsman mot etnisk diskriminering*, ks. lait ja asetukset 1988:895, 1999:130 ja 1999:131). Neuvoa-antavana toimielimenä toimii hänen rinnallaan syrjintälautakunta (*nämnd mot etnisk diskriminering*, ks. laki 1999:130 ja asetus 1999:171). Kielen perusteella tapahtuvan syrjinnän valvonta kuuluu valtuutetulle tai lautakunnalle vain, jos samalla on kysymys syrjinnästä rodun, ihonvärin, kansallisen tai etnisen alkuperän taikka uskontunnustuksen perusteella.

Ruotsiin on perustettu Eurooppalaisten vähemmistökielten edistämiseksi toimivan European Bureau for Lesser Used Language'n Ruotsin osasto SWEBLUL. Siinä ovat edustettuina maan suomen-, saamen- ja romanikielinen väestö sekä maan juutalaisyhteisö.

Hyväksyessään lain oikeudesta käyttää saamen kieltä hallintoviranomaisissa ja tuomioistuimissa ja lain oikeudesta käyttää suomen ja meän kieltä hallintoviranomaisissa ja tuomioistuimissa Ruotsin valtiopäivät antoi suostumuksensa siihen, että Ruotsi ratifioi sekä Euroopan neuvoston vähemmistökielisopimuksen että kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen. Helmikuussa 2000 Ruotsi ratifioikin mainitut sopimukset. Puitesopimusta ratifioidessaan hallitus katsoi maan kansallisiksi vähemmistöiksi saamelaiset, suomalaiset, tornionjokilaaksoiset, romanit ja juutalaiset. Vähemmistökielisopimuksen piiriin se on ottanut saamen-, suomen-, meän-, romani chibin- ja jiddishin kielet.

Ruotsi ei ole vielä liittynyt Kansainvälisen työjärjestön (ILO) yleissopimukseen N:o 169 alkuperäiskansojen oikeuksista. Sopimus koski Ruotsissa saamelaisia. Selvitysmies on keväällä 1999 tehnyt ehdotuksensa toimenpiteiksi, jotka mahdollistaisivat sopimukseen liittymisen (SOU 1999:25). Kuitenkin kestää vielä useita vuosia ennenkuin Ruotsi voi ratifioida sopimuksen.

Norja

Väestö:	<i>Aukkaita</i>	4,3 miljoonaa
	<i>Saamenkielisiä</i>	1,0 %
	<i>Romaneja</i>	0,1 %
	<i>Suomenkielisiä kveenejä</i>	vähäinen määrä
	<i>Metsäsuomalaisia</i>	"
	<i>Romanikielisiä tattareita</i>	"
	<i>Juutalaisia</i>	"

Viralliset kielet: Norja (*bokmål* ja *nynorska*), saame

*Tärkeimmät kieli-
säännökset:* Perustuslaki, kielilaki, saamelaislaki

Norjan vuodelta 1814 olevassa perustuslaissa ei ole säännöksiä maan *virallisista kielistä*. Perustuslain 92 §:n mukaan valtion virkaan voi kuitenkin päästä vain henkilö, joka puhuu *maan kieltä* (*landets språk*). "Maan kielinä" perustuslain tarkoittamassa mielessä voidaan pitää norjan kielen kumpaakin muotoa, *bokmålia* (eli riksmålia) ja *nynorskaa* (eli *landsmålia*), mutta alueilla, joissa norjan kielen kanssa lain mukaan *samanarvoinen* (*likeverdige*) saamen kieli on *yhdenvertainen* (*likestillt*) norjan kielen kanssa, ilmeisesti myös saamen kieltä. Kaikkia näitä kieliä on virallisissa yhteyksissä kutsuttu sekä maan virallisiksi kieliksi että maan *kansalliskieliksi*.

Norjassa on jo pitkään ollut käytössä kaksi norjan kielen kielimuotoa, *bokmål* ja *nynorska*. *Bokmål* on syntynyt maan Tanskan vallan aikaisen kirkko-, hallinto- ja opetuskielen, tanskan ja kaakkois-Norjassa puhuttujen norjan murteiden pohjalta. *Nynorska* puolestaan on kehitetty 1800-luvun puolivälissä maan länsirannikon murteisiin pohjautuvaksi uudeksi kieleksi. *Bokmål* on yleisemmässä käytössä maan itäisissä osissa ja *nynorska* läntisissä osissa. Kokonaisuutena arvioiden *nynorska* on siinä määrin vähemmän käytössä Norjassa (n. 17 % opetuksesta tapahtuu tällä kielellä), että sitä perustellusti voitaisiin pitää Euroopan neuvoston vähemmistökieliosopimuksessa tarkoitettuna vähemmistökielen suojaa nauttivana vähemmän puhuttuna virallisena kielenä. Tähän Norjassa ei kuitenkaan sopimusta ratifioitaessa tehdyn arvion mukaan ole katsottu olevan aihetta.

Vuoden 1885 tasavertaisuuspäätöksestä alkaen kumpikin kielimuoto on ollut *de facto* maan virallinen kieli ja kunnat ovat voineet valita, kumpaa niistä kunnassa käytetään. Tästä on aiheutunut, että maa on jakautunut "erikielisiin" alueisiin, mikä pitää, sen mukaan kuin jäljempänä ilmenee, ottaa huomioon muun muassa kanssakäymisissä viranomaisten kanssa. Ensimmäisessä, vuonna 1930 annetussa kielilaissa (*lov om målbruk i statstene*, 6.6.1930 nr. 22) korostettiin kielten tasavertaisuutta ja edellytettiin, että korkeimpien valtion virkojen haltijat käyttävät molempia norjan kielen muotoja (*dei tvo målformene*) kirjallisissa yhteyksissä.

Voimassa olevan uuden kielilain (*lov om målbruk i offentleg teneste*, 11.4.1980 nr. 5) 1 §:ssä säädetään, että *bokmål* ja *nynorska* ovat samanarvoisia kielimuotoja ja tasavertaisia kirjakieliä kaikissa valtion, maakuntien ja kunnan elimissä. Kielilakia ei kuitenkaan sovelleta suurkäräjiin eikä oikeusasiamieheen eikä muihinkaan suurkäräjien toimielimiin. Laki ei koske myöskään sisäistä virkakieltä eikä kielen käyttöä suullisesti. Lisäksi lain soveltamisalan ulkopuolella ovat muiden kuin hallinnollisten tehtävien osalta Norjan kirkko sekä opetus- ja tuomioistuintoiminta (2 §).

Kielilain mukaan valtion virkamiehen, jonka tehtäviin kuuluu laatia kirjallisia asiakirjoja, tulee käyttää molempia kielimuotoja erikseen annettujen määräysten mukaan (4 §). Kunnat ja maakunnat saavat päättää, kumpaa kielimuotoa niiden kanssa käytävässä kirjeenvaihdossa on käytettävä tai että ne ovat tässä suhteessa puolueettomia. Tehty päätös täytyy saattaa valtion viranomaisten tietoon. Jos päätöstä ei ole tehty, kuntaa tai maakuntaa pidetään tässä suhteessa puolueettomana (5 §). Valtion viranomaisen on vastattava yksityiselle käyttäen tämän käyttämää kielimuotoa. Yksityinen saa myös aina vaatia, että häntä koskevat asiakirjat annetaan hänelle hänen valitsemassaan kielimuodossa. Kunnille ja maakunnille tulee vastata siinä kielimuodossa, jonka asianomainen kunta tai maakunta on valinnut. Vastatessaan puolueettomalle kunnalle tai maakunnalle viranomaisen saa vapaasti valita käytettävän kielimuodon (6 §). Asioitaessa samanaikaisesti useamman kunnan kanssa tietyllä rajoitetulla alueella on käytettävä kuntien enemmistön valitsemaa kielimuotoa. Jos enemmistö kysymyksessä olevista kunnista on omaksunut puolueettoman kannan asiassa, enemmistön valitsemaa kielimuotoa ei lain mukaan ole, ja viranomaisen saa vapaasti valita, kumpaa kielimuotoa se käyttää (7 §).

Jos valtion viranomaisen virka-alue kattaa koko maan, tulee viranomaisen pitää huolta siitä, että sen laatimat kiertokirjeet, kuulutukset, tiedotukset ja muut asiakirjat laaditaan molempia kielimuotoja käyttäen siten, että kielimuotoversiot määrälliset kohtuullisesti jakautuvat keskenään. Kielilain soveltamisesta annettujen lähempien määräysten 6 §:n mukaan kummallakin kielimuodolla on laadittava vähintään 25 % aineistosta. Viranomaisen voi myös, harkitessaan sen aiheelliseksi, laatia aineistonsa "kaksikielisenä", molempia kielimuotoja käyttäen. Lomakkeita tulee olla saatavissa molemmilla kielimuodoilla. Jos aineisto koskee vain tiettyä aluetta maassa, määräytyy aineistossa käytettävä kielimuoto kuntien enemmistön valitseman kielimuodon mukaan. Samoin määräytyy aineistossa käytettävä kielimuoto, jos viranomaisen virka-alue kattaa vain osan maata. Tällaisen viranomaisen laatimaa aineistoa on kielellisesti puolueettomalla alueella oltava saatavilla molemmilla kielimuodoilla keskenään kohtuullisessa suhteessa (8 §).

Käytännössä noin 75 % valtion viranomaisten asiakirjoista laaditaan nykyisin bokmålilla ja vain noin 25 % nynorskalla.

Jo joku katsoo, että valtion viranomaisen ei häntä koskevassa asiassa noudata kielilakia ja sen nojalla annettuja määräyksiä, hän voi valittaa asiasta ylemmälle viranomaiselle. Kielijärjestöillä on myös valitusoikeus (9 §). Kuninkaan tulee vähintään nelivuotiskausittain antaa suurkäräjille lain soveltamista koskeva ilmoitus (10 §). Lain mukaan kuninkaalla on lisäksi oikeus antaa lähempiä määräyksiä kielen käyttämisestä valtion viranomaisissa (11 §).

Kielilain 11 §:n nojalla annettuja lähempiä määräyksiä lain soveltamisesta sisältyy muun muassa vuonna 1980 annettuun kielimääräykseen (forskrift om målbruk i offentleg teneste, 5.12.1980 nr. 4938). Paitsi muuta, siinä määrätään, että valtion virastojen nimikilvet tulee laatia sekä bokmålilla että nynorskalla, jollei nimi ole sama molemmilla kielimuodoilla (4 §). Päätökseen kielistä kunnissa ja maakunnissa (målvedtak i kommunar og fylkeskommunar, 1.4.1999 nr.385) sisältyy kunnittainen ja maakunnittainen luettelo valituista kielimuodoista. Bokmål on valinnut pääkielekseen 38 % kunnista ja nynorskan 27 %. Puolueettomia tässä suhteessa on noin 35 % kunnista.

Tuomioistuinlain (lov on domstolene, 13.8.1915 nr. 5) 135 §:n mukaan käytetään oikeuden nimeämää tai hyväksymää tulkkia, jos joku oikeudenkäynnissä ei osaa norjan kieltä. Pöytäkirjat laaditaan norjaksi. Vierasta kieltä saadaan käyttää pöytäkirjassa, jos asian tärkeys sitä vaatii. Lain 136 §:n mukaan oikeudenkäyntikirjelmät tulee kirjoittaa norjan kielellä tai, jos ne on laadittu muulla kielellä, niihin on liitettävä norjankielinen käännös. Myös vieraalla kielellä laadittu todistusaineisto on käännettävä norjaksi. Käännöstä ei kuitenkaan tarvita, jos asianosainen

ymmärtää käytettyä vierasta kieltä. Saamen kielen käyttämisen osalta viitataan 136 a §:ssä saamelaislakiin, jota käsitellään jäljempänä.

Myös koulut ovat vuoden 1885 tasavertaisuuspäätöksestä alkaen voineet päättää, kumpaa kieltä, bokmålia vai nynorskaa, opetuksessa käytetään. Lähtökohtana opetuskielen valinnassa on kuitenkin ollut, että valinta kohdistuu lähinnä paikallista murretta olevaan kielimuotoon. Opetukseen liittyvät kielisäännökset sisältyvät pääosin opetuslakiin (lov om grunnskolen og den vidaregående opplæringa, opplæringslova, 17.7.1998 nr. 61) ja sen täytäntöönpanomääräykseen (forskrift til opplæringslova, 28.6.1999 nr. 722). Lain 2-3 §:n mukaan norjan kieli on peruskoulussa pakollinen kieli. Kunnat voivat 2-5 §:n mukaan päättää siitä, mikä kielimuoto on koulun pääkielenä kirjallisessa työskentelyssä. Kahdeksannesta luokasta alkaen oppilaat saavat itse valita, mitä kielimuotoa he koulutyössä käyttävät. Suullisen opetuksen osalta oppilaat ja opetushenkilökunta saavat valita käytettävän kielimuodon. Oppilaiden vanhemmat valitsevat seitsemän ensimmäisen kouluvuoden aikana käytettävien oppikirjojen kielimuodon, mutta kahdeksannesta luokasta alkaen oppilaat saavat päättää asiasta itse.

Kun vähintään kymmenen oppilasta 1-7 luokilla haluaa kirjallista opetusta toisessa kielimuodossa kuin koulun pääkielimuodossa, heillä on oikeus omaan luokkaan, jollei luokka, josta he siirtyisivät, jää kymmentä oppilasta pienemmäksi. Oikeus omaan luokkaan on voimassa niin kauan kuin oppilaita on luokassa vielä vähintään kuusi. Toista kuin pääkieleksi valittua kielimuotoa on opetettava peruskoulun kahdella ylimmällä luokalla kaikille toisena kielenä. Saamen oppiaineekseen valinneen oppilaan ei kuitenkaan tarvitse ottaa toista norjan kielimuotoa oppiaineekseen (opetuslain 2-5 §).

Kielilain nojalla on annettu lähempiä määräyksiä bokmålin oikeinkirjoituksesta ja käyttämisestä oppikirjoissa (24.7.1981 nr. 4040 ja 16.2.1982 nr. 382) sekä koetehtävissä käytettävistä kielimuodoista (7.7.1987 nr. 4148).

Yliopistoissa opetuskieli on yliopisto- ja korkeakoululain (lov om universiteter og høyskoler, 12.5.1995 nr. 22) 2 §:n mukaan tavallisesti norja.

Joukkotiedotusvälineissä nynorska on vähemmistökielen asemassa. Esimerkiksi Norjan Radio NRK lähettää vain runsaat 10 % radio- ja televisio-ohjelmistaan nynorskaksi lain edellyttämän 25 %:n osuuden sijasta. Sanomalehdistössä nynorskan asema on vieläkin vaatimattomampi. Kirjallisuudessa nynorskankielisten kirjojen osuus on noin 18 %.

Norjan kielen huoltoa varten on norjan kielen neuvosto, jota koskevat säännökset on annettu vuonna 1971 (lov om Norsk språkråd, 18.6.1971 nr.79). Sen tehtävänä on muun muassa puolustaa norjan kirjakielen ja puhekielen edustamia kulttuuriarvoja, edistää toimenpiteitä norjan kielen taidon lisäämiseksi, edistää suvaitsevaisuutta ja molemminpuolista kunnioitusta norjan kielen eri kielimuotojen käyttäjien kesken sekä puolustaa kansalaisten kielen käyttöön liittyviä oikeuksia. Neuvosto antaa myös viranomaisille neuvoja kielikysymyksissä, erityisesti mitä tulee kielen käyttöön koulussa, Norjan Radiossa ja valtion viran hoidossa, ja tekee ehdotuksia kielilainsäädännön muuttamiseksi.

Vuodelta 1988 olevan perustuslain 110 a §:n mukaan valtion viranomaisten velvollisuutena on luoda olosuhteet sellaisiksi, että saamelainen kansanryhmä voi ylläpitää ja kehittää kieltään, kulttuuriaan ja yhteiskunnallista elämäänsä. Tämän säännöksen pohjalta valmisteltiin Norjassa saamen kielen käyttämistä viranomaisissa koskevat säännökset, ja ne sisällytettiin joulukuussa 1990 vuodelta 1987 olevaan saamelaislakiin (sameloven) pääasiassa omaksi 3 luvukseen (lov om endring i sameloven av 12. juni 1987 nr. 56, grunnskoleloven av 13. juni 1969 nr. 24 og

domstolloven av 13. august 1915 nr. 5, jäljempänä saamen kielen kielilaki). Kun lain valmistelu tapahtui samanaikaisesti kuin Euroopan neuvostossa valmisteltiin norjalaisen puheenjohtajan johdolla vähemmistökielisopimusta ja Suomessa lakia saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa, muodostui valmistelijoiden välillä kiinteä vuorovaikutus, minkä tulokset ovat nähtävissä säännösten ja määräysten samankaltaisuutena.

Saamen kielen kielilakia sovellettaessa henkilön saamelaisuus määräytyy saamelaislain 2-6 §:n mukaan pääasiassa henkilön kotikielen mukaan. Tässä suhteessa riittävänä pidetään kuitenkin, että ainakin yhdellä asianomaisen henkilön isovanhempien vanhemmista on ollut saame kotikielenään. Mainitun säännöksen sisältämän saamelaismääritelmän mukaisilla äänoikeusikäisillä saamelaisilla on myös äänioikeus saamelaisten oman vaaleilla valitun 39 jäsenen edustuselimen, saamelaiskäräjien (*Sameting*), jäsenten vaaleissa. Saamelaiskäräjät on ollut toiminnassa vuodesta 1989 alkaen.

Saamen kielen kielilain mukaan saame ja norja ovat samanarvoisia kieliä. Ne ovat yhdenvertaisia kieliä lain 3 luvun säännösten mukaisesti (1-5 §). Lain 3-9 §:n mukaan valtuustot saavat päättää saamen ja norjan kielten yhdenvertaisuudesta kunnissa. Lain 3 luvussa ovat lisäksi määritelmät sekä säännökset muun muassa eräiden julkisten asiakirjojen kääntämisestä saameksi, oikeudesta käyttää saamea hallintoviranomaisissa ja saada tällä kielellä vastaus, oikeudesta käyttää saamen kieltä tuomioistuimissa ja terveys- ja sosiaalisektorilla, saamenkielisistä kirkollisista palveluista, palkallisesta virkavapaudesta saamen kielen taidon hankkimiseksi, oikeudesta saada saamen opetusta ja opetusta saameksi sekä oikeudesta valittaa, jos viranomaiset eivät noudata lakia.

Saamelaisten kielelliset oikeudet toteutuvat lain mukaan pääasiassa saamen kielen hallintoalueella (forvaltningsområdet for samisk språk). Tähän alueeseen kuuluvat Karasjoen, Kautokeinin, Nessebyn, Porsangerin, Tanan ja Kålfjordin kunnat Finnmarkissa ja Tromssassa. Kuitenkin eräät oikeudet ovat voimassa koko maassa. Lait ja ohjesäännöt, joilla on erityistä merkitystä saamen kansalle tai sen osalle, on käännettävä saameksi.

Myös opetusta koskevat saamen kielen kielilain säännökset ovat tietyin ehdoin voimassa koko maassa. Tarkempia säännöksiä on annettu opetuslailla. Saamen kielellä tarkoitetaan laissa pohjoissaamea, eteläsaamea ja luulajansaamea (6-1 §). Saamelaisessa koulupiirissä, joka pääasiassa vastaa saamen kielen hallintoaluetta, lapsella on oikeus saada peruskoulussa saamen kielen opetusta tai opetusta saamen kielellä. Myös saamelaisen koulupiirin ulkopuolella lapsilla on oikeus peruskoulussa saamen kielen opetukseen ja saamenkieliseen opetukseen, edellyttäen, että tätä haluavia oppilaita on vähintään kymmenen ja niin kauan kuin oppilaita vielä on ryhmässä vähintään kuusi. Saamelaislapsella on saamelaisen koulupiirin ulkopuolella kuitenkin ehdoton oikeus saada peruskoulussa saamen kielen opetusta, ja jos omaa opetushenkilökuntaa ei ole, vaihtoehtoisia opetustapoja, kuten etäopetus, intensiiviovetus tai leirikoulu, pitää olla tarjolla (ks. opetuslain täytäntöönpanomääräysten 7-1 §). Kahdeksannesta luokasta alkaen lapsella itsellään on oikeus päättää saamen kielen opetukseen tai saamenkieliseen opetukseen osallistumisesta (6-2 §). Saamenkielisen opetuksen tai saamen oppiaineeseen valinnut lapsi vapautuu 8. ja 9. luokalla velvollisuudesta oppia toista norjan kielen kielimuotoa. Myös norjankielisellä lapsella on mahdollisuus ottaa saame peruskoulussa oppiaineeseen.

Saamelaisilla on myös peruskoulun jälkeisessä opetuksessa ehdoton oikeus saada opetusta saamen kielessä, ja jos omaa opetushenkilökuntaa ei ole, vaihtoehtoisia opetustapoja, kuten etäopetus, intensiiviovetus tai leirikoulu, pitää olla tarjolla (ks. opetuslain täytäntöönpanomääräysten 7-1 §). Opetusministeriö voi päättää, missä laajuudessa opetus voi olla saamenkielistä peruskoulun jälkeisellä tasolla (opetuslain 6-3 §).

Saamelaisopisto huolehtii Norjassa saamenkielisestä opettajainvalmistuksesta. Saamen kielen ja kulttuurin tutkimus ja yliopisto-opiskelu on keskitetty Tromssan yliopistoon. Norjan Kautokeinossa toimii myös Pohjoismainen saamelaisinstituutti. Lisäksi saamen kielen edistämiseksi toimii myös yhteinen pohjoismainen saamelaisneuvosto.

Kunakin viranomaisen, jota saamen kielen kielilaki koskee, on kohtuullisessa ajassa huolehdittava siitä, että viranomaisen palveluksessa on pätevää saamen kielen taitoista henkilökuntaa. Kulttuuriministeriö valvoo saamen kielen kielilain säännösten noudattamista. Saamelaisasioiden yhteensovittaminen kuuluu Norjassa kuitenkin kunnallisministeriölle (*kommunal- og regionaldepartementet*), joskin poronhoitoon liittyvät kysymykset kuuluvat maatalousministeriölle. Neuvoa-antavana toimielimenä opetukseen liittyvissä saamelaisia koskeissa asioissa toimii vuonna 1975 perustettu saamelaisasiain opetusneuvosto. Saamen kielen kielilain edellyttämän saamelaiskäräjien yhteydessä toimivan vuonna 1992 perustetun saamen kielen neuvoston (*Samisk språkråd*) tehtävänä taas on saamen kielen ylläpitäminen ja kehittäminen. Paitsi muuta, neuvosto muun muassa myöntää tukea kunnille kaksikielisyuden edistämiseksi. Saamelaiskäräjien yhteydessä oleva niin ikään vuonna 1992 perustettu saamelaisten kulttuurineuvosto puolestaan huolehtii saamelaiskulttuurin tueksi valtion varoista myönnettyjen määrärahojen jaosta.

Saamen kieli on näkyvästi esillä pohjoisimmassa Norjassa. Vuodelta 1990 olevan paikannimilain mukaan viranomaisten on käytettävä kartoissa, tienviitoissa ja julkisissa rekistereissä saamenkielisiä nimiä paikoista, joilla tällainen nimi on asukkaiden käytössä. Saamenkielinen kulttuuritoiminta on vilkasta, ja valtio tukee sitä voimakkaasti. Säännöllistä saamenkielistä radiotoimintaa on ollut maassa vuodesta 1946 alkaen ja Norjan radio NRK tuottaa säännöllisesti myös saamenkielisiä televisio-ohjelmia. Radio- ja televisio-ohjelmien välittämisestä huolehtii NRK:n *Sámi Radio*. Myös saamenkielistä lehdistöä tuetaan valtion varoin.

Kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen ratifioinnin yhteydessä Norjan hallitus kartoitti maan vähemmistötilanteen. Kansallisiksi vähemmistöiksi katsottiin tällöin saamelaisten ohella voitavan lukea suomalaisten maahanmuuttajien jälkeläiset kveenit, Østlandetin metsäsuomalaiset (skogfinner), romanikieliset tattarit, romanit ja juutalaiset. Hallitus korosti kuitenkin, että luettelo ei välttämättä ole tyhjentävä ja että muuttuneet olosuhteet voivat aiheuttaa siihen muutoksia. Hallitus ei myöskään sopimuksen ratifioidessaan virallisesti ilmoittanut, mitä ryhmiä se katsoi sopimuksen piiriin kuuluviksi. Erityisesti saamelaiset, jotka pitivät alkuperäiskansastatusta vähemmistöasemaa vahvempana, mutta myös eräät romanijärjestöt olivat vastustaneet tällaista rajaavaa ilmoitusta.

Mainittu hallituksen kannanotto on koitunut eri tavoin erityisesti kveenin ja suomen kielen hyväksi. Suurkäräjät on hyväksynyt opetuslakiin säännökset, joiden mukaan suomen kieli voi olla toisena kielenä peruskoulussa Tromssassa ja Finnmarkissa, mikäli kveeniläis-suomalaisen taustan omaavia oppilaita on vähintään kolme (2-7 §), ja kahdessa vuodessa suomen kielen oppilaiden määrä on noussut jo yli 900:n. Kahdeksannesta luokasta alkaen oppilaat voivat itse valita suomen oppiaineekseen. Jos omaa opetushenkilökuntaa ei peruskoulun jälkeisessä opetuksessa ole suomen kielen opetukseen tarjolla, vaihtoehtoisia opetustapoja, kuten etäopetus, intensiiviopetus tai leirikoulu, pitää olla tarjolla (ks. opetuslain täytäntöönpanomääräysten 7-1 §). Myös aikuisväestön keskuudessa suomen kielen opiskelu on lisääntynyt merkittävästi, mitä on edistänyt myös valtion opiskelukeskus muun muassa internetiä hyväksi käyttäen, ja keväällä 2000 opiskelijoita oli jo noin 1 000. Vuodesta 1998 alkaen valtio on myöntänyt myös taloudellista tukea kveenin kieltä ja kulttuuria vaalivalle Kvæntunet-keskukselle. Suomen kielen opintojen lisäksi Tromssan yliopisto järjestää myös erityisiä kveenin kursseja. Kveenit on huomioitu myös paikannimilaissa, joka edellyttää suomenkielisten paikannimien käyttöä kartoissa, tienviitoissa ja julkisissa rekistereissä alueilla, joissa suomenkieliset nimet ovat olleet

asukkaiden käytössä.

Opetuslain 2-8 §:ssä säädetään kielellisiin vähemmistöihin kuuluvien oppilaiden opetuksesta. Sen mukaan opetusministeriö antaa määräyksiä kuntien velvollisuudesta antaa erityisopetusta tällaisiin vähemmistöihin kuuluville oppilaille. Ministeriön antamien määräysten mukaan kuntien pitää peruskoulussa antaa oppilaille, joiden äidinkieli on muu kuin norja ja saame, tarpeenmukaista äidinkielenopetusta, kaksikielistä aineopetusta ja erityistä norjan kielen opetusta, kunnes heillä on riittävät taidot norjan kielessä tavallisen kouluopetuksen seuraamiseen (opetuslain täytäntöönpanomääräysten 24-1 §).

Vähemmistöasioiden keskitettyä hallintoa varten on kunnallisministeriöön vuoden 1999 alusta perustettu uusi erityisesti vähemmistöasioita hoitava osasto. Ministeriössä on jo aikaisemmin ollut osasto, jonka vastuulla ovat olleet saamelais- ja kveenikysymykset.

Norjassa ovat lakina voimassa myös sitä sitovien kansainvälisten ihmisoikeussopimusten kielellisiä oikeuksia koskevat määräykset. Vuonna 1999 annetulla ihmisoikeuslailla (lov om styrkning av menneskerettighetenes stilling i norsk rett, menneskerettsloven, 21.5.1999 nr. 30) on nimenomaisesti säädetty, että Euroopan ihmisoikeussopimus sekä YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus ja taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus ovat maassa lakina voimassa siltä osin kuin Norja on niihin sitoutunut.

Liittymällä pohjoismaiseen kielisopimukseen ja pohjoismaiseen sosiaalipalvelusopimukseen Norja on sitoutunut hyväksymään myös toisten pohjoismaisten kielten käyttämisen maan viranomaisissa sopimusten mukaisesti.

Norja on ratifioinut myös sekä Euroopan neuvoston vähemmistökielisopimuksen että kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen. Vähemmistökielisopimuksen piiriin se on ottanut saamen kielen ja sitoutunut, kuten Suomikin soveltamaan kieleen 35 eri sopimuksen kohtaa. Puiteyleissopimusta ratifioidessaan Norjan hallitus on katsonut, että sopimuksen piiriin kuuluvat saamelaiset, kveenit, metsäsuomalaiset (skogfinner), romanikieliset tatarit, romanit ja juutalaiset. Näin menetellen Norjan voitaneen katsoa samalla sitoutuneen soveltamaan myös vähemmistökielisopimuksen yleisiä tavoitteita ja periaatteita näiden vähemmistöjen käyttämiin kieliin, koska näitä tavoitteita ja periaatteita koskeva sopimuksen osa koskee kaikkia sopimuksen ratifioineessa maassa tosiasiallisesti käytettäviä vähemmistökieliä.

ILO:n alkuperäiskansasopimuksen Norja on ratifioinut ensimmäisenä maana jo vuonna 1990, ja sopimus koskee Norjassa saamelaisia.

Tanska

Väestö:	<i>Asukkaita</i>	5,3 miljoonaa
	<i>Grönlannin- (kalaallisutin-)</i>	
	<i>kielisiä inuitteja</i>	1,0 % (Grönlannissa n. 85 %)
	<i>Fäärinkielisiä</i>	0,9 % (Färsearilla lähes 100 %)
	<i>Saksankielisiä</i>	0,4 % (Etelä-Jyllannissa 8 %)
	<i>Romaneja</i>	0,09 %

Viralliset kielet: Tanska, grönlannin kieli (Grönlannissa), fäärin kieli (Färsearilla)

Tärkeimmät kieli-säännökset: Grönlannin ja Färsearten itsehallintolait, Bonnin-Kööpenhaminan julistus (saksan kieli)

Tanskan *kansalliskieli* ja koko valtakunnan *virallinen kieli* on tanska. Vuodelta 1953 olevassa perustuslaissa ei kuitenkaan ole kielellisiä oikeuksia koskevia säännöksiä.

Tanskaan kuuluvalla Grönlannille (Kalaallit Nunaat) on myönnetty itsehallinto vuonna 1954. Siitä on voimassa vuodelta 1978 oleva itsehallintolaki (lov om Grønlands hjemmestyre, 29.11.1978 nr. 577). Itsehallinnon ala on määritelty lain liitteessä. Se kattaa muun muassa alue- ja kunnallishallinnon järjestämisen ja koululaitoksen. Perustuslain 28 §:n mukaan Grönlannilla on kaksi paikkaa maan kansankäräjillä. Grönlanti ei kuulu Euroopan unioniin, sillä vuonna 1982 se erosi Euroopan talousyhteisöstä saarella järjestetyn kansanäänestyksen tuloksen mukaisesti. Itsehallintolain 9 §:n mukaan Grönlannin *viralliset kielet* ovat pääkielenä oleva grönlannin kieli (kalaallisut) sekä tanska. Vuodesta 1995 alkaen Grönlannin oikeusasiamies on valvonut sitä, että viranomaistoiminnassa noudatetaan lakia, ja hän voi käsitellä myös kansalaisten tekemiä kanteluita.

Färsearilla (Fóroyar) puolestaan on ollut autonominen asema kuningaskunnassa vuodesta 1948 alkaen. Siitä on säädetty mainitulta vuodelta olevalla itsehallintolalla (lov om Færøernes Hjemmestyre, 23.3.1948 nr. 137). Itsehallinto kattaa lain liitteenä olevassa listassa mainitut asiaryhmät (færøske Særanliggender), muun muassa alue- ja kunnallishallinnon järjestämisen ja koululaitoksen. Tarkemmin itsehallinnon sisällöstä on sovittu Tanskan kanssa sen mukaisesti kuin itsehallintolain 9 § edellyttää. Itsehallintolain 14 §:n mukaan, mikä on vahvistettu myös perustuslain 28 §:ssä, saarilla on kaksi paikkaa Tanskan kansankäräjillä. Tanskan liittyessä vuonna 1972 Euroopan talousyhteisöihin Färsearet jättäytyi yhteisöjen ulkopuolelle. Saarten *viralliset kielet* ovat itsehallintolain 11 §:n mukaan saarten pääkielenä oleva fääri sekä tanska. Tuomioistuimissa ja muissa viranomaisissa käytettävä kieli on jäljempänä ilmenevin poikkeuksin Tanskassa tanska. Vaikka grönlannin kielellä on Grönlannissa virallisen kielen asema, muualla Tanskassa asuvilla grönlantilaisilla ei ole oikeutta käyttää omaa kieltään viranomaisissa. Sama koskee muualla Tanskassa kuin Färsearilla asuvia fäärinkielisiä.

Grönlannissa grönlannin kieli on maapäivien pääasiallinen kieli, mutta tanskankielinen simultaanitulkkaus on järjestetty. Maapäivien työjärjestyksen mukaan kaikkien maapäivien asiakirjojen tulee olla saatavilla molemmilla kielillä. Grönlannin kieli on myös hallinnon kieli. Tuomioistuimissa laaja maallikkojäsenten käyttö on omiaan lisäämään grönlannin kielen käyttöä. Färsearilla fääri on yleisesti käytössä viranomaisissa.

Grönlannin oma koulujärjestelmä perustettiin Tanskan mallin mukaan vuonna 1956. Opetustointa

on säännelty maapäivien päätöksin. Kansakoulussa ja lukiossa grönlannin kieltä opetetaan äidin-kielenä, mutta neljänestä luokasta yhdenteentoista myös tanska on pakollinen oppiaineine ensimmäisenä vieraana kielenä. Tanska voi olla oppiaineena myös toisella ja kolmannella luokalla, ja viimeisenäkin kouluvuotena, kahdennelatoista luokalla sitä täytyy pyydettyäessä opettaa. Tämän johdosta suurin osa nykygrönlantilaisista on kaksikielisiä. Tanskan kielen oppimisen tärkeyttä korostetaan vuodelta 1991 olevassa itsehallintoministeriön päätöksessä ja vuodelta 1992 olevissa opetussuunnitelmaohjeissa. Omaa yliopistoa saarella ei ole. Myös Färsaarilla tanskan kieli on fäärin ohella pakollinen kieli kouluissa.

Omakielinen kulttuuritoiminta on rikasta niin hyvin Grönlannissa kuin Färsaarillakin. Grönlannissa voi seurata sekä grönlannin- että tanskankielisiä radio- ja televisio-ohjelmia, joiden lähettämisestä vastaa *Kalaallit Nunaata Radioa (KNR)*. Grönlannin omakielinen päälehti on nimeltään *Atuagagdliutit*.

Tanskan saksankielinen väestö on keskittynyt Etelä-Jyllantiin, ja heidän osuutensa alueen väestöstä on n. 8 %. Pohjois-Schleswigin saksalaisten liitto (*Bund deutscher Nordschleswiger*) on pääasiallinen tämän väestönsosan etujen puolustaja. Vuodesta 1983 alkaen saksankielisellä vähemmistöllä on ollut oma pysyvä toimisto Kööpenhaminassa. Lisäksi sisäasiainministeriön yhteydessä on vuodesta 1971 alkaen ollut, alunperin vuonna 1965 pääministerin kansliaan perustettu saksankielisen vähemmistön yhteyskomitea yhteyksien hoitamiseksi hallitukseen ja kansankäräjille. Saksankielisten yhteiskunnallista osallistumista edistämään on perustettu Schleswig-puolue. Vaaleissa puolueen listoilta on valittu valtuutettuja sekä alueen kuntien valtuustoihin että Etelä-Jyllannin amtikunnan valtuustoon.

Saksankielisten aseman oikeudellinen peruste on Bonnin-Kööpenhaminan julistus vuodelta 1955, joka samalla koskee Saksan Schleswig-Holsteinissa olevaa tanskalaisvähemmistöä. Sopimukseen on kirjattu, paitsi muuta, että saksankielistä vähemmistöä tai heidän järjestöjään ei saa estää käyttämästä omaa kieltään suullisesti tai kirjallisesti. Edelleen julistuksessa todetaan, että lailla säädetään saksan kielen käyttämisestä tuomioistuimissa ja hallintoviranomaisissa. Tuomioistuinten virallinen kieli on kuitenkin tanska, mutta saksankieltä käytävällä on oikeus pyynnöstä saada tulkkausapua. Tätä oikeutta ei juurikaan käytetä. Hallinnossa saksaa käytetään hyvin vähän. Eräänä syynä tähän voi olla se, että alueen saksankielinen väestö puhuu sujuvasti joko tanskan kirjakieltä tai sønderjyskin murretta. Virallisjulkaisuissa kieltä ei käytetä. Virkamiehiltä ei edellytetä saksan kielen taitoa.

Tanskassa on 15 julkista tukea Tanskan ja Saksan liittovaltion hallituksilta saavaa yksityistä saksalaista kansakoulua. Näissä opetuskielenä on saksa, ja tanskan kieltä opetetaan opetusaineena. Julkisessa kansakoulussa voidaan saksan kieltä opettaa vieraana kielenä seitsemännestä luokasta alkaen. Etelä-Jyllannissa on yksi lukio ja yksi ammattikoulu saksankielisille oppilaille, ja ne saavat valtiolta avustusta. Lukion päästötodistus hyväksytään sekä Tanskassa että Saksassa. Lapsille on myös saksankielisiä lastentarhoja (kindergarten) ja aikuisille saksankielisiä ilta-kursseja ja yksi saksankielinen sisäoppilaitos. Tanskan yliopistoissa voi opiskella saksaa. Etelä-Jyllannissa Tanskan radio DR lähettää saksankielistä radio-ohjelmaa (*Radio Syd*) ja televisio-ohjelmaa (*TV Syd*). Yksi saksankielinen sanomalehti, *Der Nordschleswiger* ilmestyy.

Liittymällä pohjoismaiseen kielisopimukseen ja pohjoismaiseen sosiaalipalvelusopimukseen Tanska on sitoutunut hyväksymään myös toisten pohjoismaisten kielten käyttämisen maan viranomaisissa sopimusten mukaisesti.

European Bureau for Lesser Used Language'illa on kansallinen osasto Tanskassa.

Tanska on ratifioinut kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen ja Euroopan neuvoston vähemmistökielisopimuksen. Ratifioidessaan puiteyleissopimuksen Tanska on antanut julistuksen, jonka mukaan se pitää kansallisena vähemmistönä maassa Etelä-Jyllannin saksankielistä väestöryhmää. ILO:n alkuperäiskansasopimuksen Tanska on ratifioinut vuonna 1996. Sopimus koskee Grönlannin inuitteja.

Islanti

Väestö: Aukkaita 272 000
Yksikielisesti islanninkielinen

Virallinen kieli: Islanti

Tärkeimmät kieli-
säännökset: -

Myös Islanti kuuluu maihin, joissa perustuslaissa ei ole kielellisiä oikeuksia koskevia säännöksiä. Koska maan väestö on poikkeuksellisen homogeenista, on luonnollista, että islannin kielestä on muodostunut maan ainoa *virallinen kieli*.

Liittymällä pohjoismaiseen kielisopimukseen ja pohjoismaiseen sosiaalipalvelusopimukseen Islanti on kuitenkin sitoutunut hyväksymään toisten pohjoismaisten kielten käyttämisen maan viranomaisissa sopimusten mukaisesti.

Islannin kieli on hyvin tärkeä islantilaisten identiteetille, ja kieltä halutaan suojella ulkoisilta vaikutteilta. Islannin kielen huoltoa varten on lakisääteinen Islannin kielineuvosto (Íslensk málnefnd), joka voi tehdä aloitteita kielen käyttämiseen liittyvissä kysymyksissä. Neuvosto kehittää myös uusille käsitteille islanninkielisiä vastineita.

Esimerkkinä tavasta suojata islannin kieltä voidaan mainita nimilainsäädäntö. Vuodelta 1996 olevan henkilönimilain mukaan etunimen, joita saa olla enintään kolme, tulee taipua islannin kieliopin mukaisesti tai olla islantilaisperäinen. Islantilaisperäisen välinimen ottaminen on tehty lailla mahdolliseksi. Sukunimessä tulee olla isän- tai äidinnimen genetiivimuoto jatkettuna poikaa tai tytärtä tarkoittavalla osalla -son tai -dóttir taikka perinteinen suvun nimi. Uusia suvun nimiä ei kuitenkaan saa sukunimiksi enää ottaa. Islannin kansalainen ei myöskään saa ottaa puolisonsa sukunimeä. Islannin kansalaisuuden saanut ulkomaalainen, jolla on ulkomainen sukunimi, saa pitää sukunimensä, ellei halua muuttaa sitä islantilaiseksi. Oikeusministeriön yhteydessä oleva henkilönimikomitea laatii listan käytettävissä olevista etu- ja välinimistä ja neuvoo vanhempia, pappeja ja muita nimiasioissa.

Vuonna 1998 viimeksi uudistetun tilojen ym. nimistä annetun lain mukaan kulttuuri- ja opetusministeriön alaisuudessa oleva paikannimikomitea käsittelee ilmoitukset uusista tilannimistä ja voi estää islannin kieliperinteen vastaisen nimen rekisteröinnin. Komitea voi lain mukaan päättää kiistanalaisissa tapauksissa myös siitä, missä muodossa paikannimi otetaan valtion geodeettisen laitoksen laatimaan karttaan. Komitea antaa myös neuvoja ja lausuntoja uusista kunnannimistä muun muassa kuntia yhdistettäessä. Vuodelta 1998 olevan kuntalain mukaan kuntien nimien tulee olla islannin kieliperinteen mukaisia. Yhtiönimistä annetun, viimeksi vuonna 1982 muutetun lain mukaan voidaan estää islannin kieliperinteen vastaisen yhtiönimen rekisteröiminen. Kiistanalaisissa tapauksissa paikannimikomitea ratkaisee asian.

Radiotoiminnasta annettu laki edellyttää radioasemilta islannin kielen ja kulttuurin vaalimista ja huolehtimista siitä, että suurin osa ohjelmistosta on islantilaista tai eurooppalaista. Kilpailulaki puolestaan edellyttää, että islantilaisille suunnatut mainokset laaditaan islannin kielellä.

Koululaitoksen yksi erikoisuus on ollut "pakkotanska", mikä selittyy maan historiasta. Islanti itsenäistyi Tanskan vallasta vasta vuonna 1944. Viime vuosina tilanne on kuitenkin muuttunut.

Vuodelta 1999 olevien opetusministeriön ohjeiden mukaan englannin kieli on ensimmäinen vieras kieli. Se on pakollinen oppiaine peruskoulussa viidenneltä luokalta kymmenennelle luokalle. Tanskan kieli on edelleen myös pakollinen kieli seitsemänneltä kymmenennelle luokalle, ellei oppilas sen sijaan valitse norjan tai ruotsin kieltä. Norjan tai ruotsin kielen valitseminen on kuitenkin mahdollista vain, jos oppilaalla on erityinen yhteys Norjaan tai Ruotsiin.

Islanti on, ilmeisesti lähinnä Euroopan neuvoston ihmisoikeusjärjestelmää tukeakseen, allekirjoittanut sekä Euroopan neuvoston vähemmistökielisopimuksen että kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen, mutta ei ole vielä ratifioinut niitä.

2.3. Baltian maat

Baltian maiden kielilainsäädännön kehitykselle on 1990-luvun alkupuolelta alkaen ollut yhteisenä luonteenomaisena piirteenä yhtäältä itsenäisyyden palauttamiseen liittyvä voimakas kansallisuustunne ja tarve elvyttää, suojella ja kehittää neuvostoajan venäläistämispöytäkirjojen alaisuudessa alistetussa asemassa ollutta omaa kieltä ja toisaalta lainsäädännön muutoksiin kohdistunut intensiivinen kansainvälisten järjestöjen ja Venäjän tarkkailu ja arvostelu.

Viro, Latvia ja Liettua hakivat kohta itsenäisyyden palautumisen jälkeen Euroopan neuvoston jäsenyyttä. Maiden ihmisoikeustilannetta arvioitiin lukuisissa Euroopan neuvoston parlamentaarisen yleiskokouksen raporteissa ja mielipiteissä. Myös Euroopan neuvoston sihteeristö teetti asiantuntija-arvioita ihmisoikeuksien toteutumiseen liittyvistä erityiskysymyksistä, kuten Viron kielilainsäädännön uudistamisesta.

Erityisesti maat ovat kuitenkin olleet, osin omasta pyynnöstään, Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin/ -järjestön (ETYK/ETYJ) silmälläpidon alaisina. ETYK/ODIHR mission huomioin ja ETYK/ETYJ:n vähemmistövaltuutetun suositukseen on kiinnitetty huomiota maiden, erityisesti Viron ja Latvian ulkomaalais-, kansalaisuus-, vaali- ja kielilaeissa havaittuihin puutteisiin kansainvälisten ihmisoikeuksien toteutumisen kannalta. Yleisenä huomiona voitaneen kuitenkin todeta, että nämä huomiot ja suositukset on vain varsin valikoiden otettu huomioon lakeja säädettäessä.

Edelleen ovat maiden ihmisoikeustilannetta arvioineet Yhdistyneiden Kansakuntien (YK) missio ja Itämeren maiden neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu. Viimeksi mainittuun Baltian maat ovat suhtautuneet varauksellisesti, lähinnä ilmeisesti siksi, että kysymyksessä on ollut Venäjän voimakkaasti ajama hanke. Lopulta on syytä todeta, että Euroopan unionin (EU) jäsenyyden hakemiseen liittyvä ihmisoikeus- ja vähemmistötilanteen seuranta ja arviointi ovat olleet vaikuttamassa maiden kielilainsäädännön kehittämiseen.

Keskeinen ongelma Baltian maissa on ollut Neuvostoliiton siirtolaisuuspolitiikan johdosta näihin maihin syntynyt mittava, suurimmalta osaltaan maihin pysyvästi asettunut venäläisvähemmistö. Venäläisillä ei yleensä ole halua palata Venäjälle huonompiin oloihin kuin mitä heillä on nykyisissä asuinmaissaan. Saadakseen Baltian maan kansalaisuuden ja päästäkseen virkoihin näissä maissa venäläisten on läpäistävä asianomaisen maan ainoan virallisen kielen, viron, latvian tai liettuan kielikoe. Lisäksi kansalaisuuden saamisen ehtona on luopuminen toisen maan kansalaisuudesta. Kaksoiskansalaisuutta ei sallita. Kun useat Baltian maissa asuvat venäläiset edelleen ovat yksikielisesti venäläisiä ja kun heillä on suuria vaikeuksia oppia maan virallista kieltä riittävästi saadakseen maan kansalaisuuden, Baltian maissa, etenkin Virossa ja Latviassa on vielä satoja tuhansia ulkomaalaisina pidettäviä venäläisiä.

Parhaiten näistä ongelmista on Baltian maista selvinnyt Liettua, jonka venäläisvähemmistö on selvästi pienin. Maan kansalaisuutta vailla olevilla, joista suurin osa oli venäläisiä, oli tietyn siirtymäajan kuluessa maan itsenäisyyden palautumisen jälkeen mahdollisuus valita Liettuan kansalaisuus. Noin 90 % tästä joukosta valitsi tuolloin maan kansalaisuuden. Verettömästi ei Liettuaakaan, kuten ei myöskään Latvia, itsenäisyyden palautumiseen liittyvistä järjestelyistä kuitenkaan selvinnyt. Tässä suhteessa onnekkaampi oli Viro. Maiden EU-jäsenyyttä ajatellen pahimmat ongelmat näyttävät kuitenkin jo nyt olevan takana päin ja kehitys kohti aitoa uutta monikulttuurisuutta on selvästi meneillään. Silti ponnisteluja erityisesti maan virallista kieltä taitamattomien venäläisten integroimiseksi yhteiskuntaan on vielä jatkettava etenkin alueilla, joissa kosketusta maan valtaväestöön ei juurikaan ole ollut.

Viro

Väestö:	<i>Asukkaita</i>	1,4 miljoonaa
	<i>Venäläisiä</i>	28,0 %
	<i>Ukrainalaisia</i>	2,5%
	<i>Valkovenäläisiä</i>	1,5 %
	<i>Suomalaisia</i>	0,9 %
	<i>Juutalaisia</i>	0,3 %
	<i>Tataareja</i>	0,3 %
	<i>Saksalaisia</i>	0,2 %
	<i>Latvialaisia</i>	0,2 %
	<i>Puolalaisia</i>	0,2 %
	<i>Liettualaisia</i>	0,2 %
	<i>Armenialaisia</i>	0,1 %

Virallinen kieli: Viro

*Tärkeimmät kieli-
säännökset:* Perustuslaki, kielilaki

Viron vuodelta 1992 olevan perustuslain 6 § mukaan Viron *virallinen kieli* on viron kieli. Jokaisella on 51 §:n mukaan oikeus käyttää valtion ja paikallishallinnon viranomaisissa viron kieltä ja saada viranomaisilta vastaus tällä kielellä. Alueilla, joiden pysyvästä asukkaista vähintään puolet kuuluu etniseen vähemmistöön, jokaisella on oikeus saada vastaus valtion tai paikallishallinnon viranomaisilta tämän *vähemmistön kielellä*. Viro on 52 §:n mukaan myös valtion viranomaisten ja paikallishallinnon viranomaisten virallinen kieli. Alueilla, joilla väestön enemmistön kieli on muu kuin viro, paikallishallinnon viranomaiset voivat käyttää alueen pysyvien asukkaiden enemmistön kieltä sisäisenä virkakielenään sen mukaan kuin lailla säädetään. Valtion viranomaisten oikeudesta ja velvollisuudesta käyttää vieraita kieliä ja etnisten vähemmistöjen kieliä sekä näiden kielten käytöstä tuomioistuimissa ja esitutkinnassa säädetään lailla. Lailla säädetään perustuslain mukaan myös oikeudesta muodostaa paikallisia yksiköitä etnisten vähemmistöjen kulttuuri-itsehallintoa varten (50 §).

Perustuslakiin sisältyvät myös säännökset syrjäntäkiellosta muun muassa kielen perusteella (12 §), jokaisen oikeudesta säilyttää etninen identiteettinsä (49 §), vapaudenriiston kohteeksi joutuneen oikeudesta saada hänen ymmärtämällään kielellä tieto vapaudenriiston syystä ja pidätetyn oikeudesta saada hänen ymmärtämällään kielellä tieto tuomioistuimen päätöksestä pidätysajan jatkumisesta yli 48 tunnin (21 §).

Vuonna 1995 maan parlamentti *Riigikogu* hyväksyi uuden kielilain (RT I 1995, 23, 334), jolla kumottiin vuodelta 1989 ollut aiempi kielilaki. Lakia on sittemmin muutettu muun muassa virkamiesten ja työntekijöiden kielitaitovaatimusten osalta tavalla, jota ETYJ:n vähemmistövaltuutettu on eri yhteyksissä voimakkaasti kritisoinut (RT I 1996, 37, 739; 40, 773; 1997, 69, 1110; 1998, 98/99, 1618; 1, 1; 16, 275). Hän ei ole pitänyt vaatimusten ulottamista koskemaan yksityissektorin työntekijöitä Viron kansainvälisoikeudellisten velvoitteiden mukaisena. Riigikogun hyväksyttyä kesäkuussa 2000 kielilakiin muutokset, joilla merkittävästi lievennettiin yksityissektorin työntekijöille asetettuja kielitaitovaatimuksia (RT I 2000, 51, 326), vähemmistövaltuutettu on katsonut lain näin muutettuna olevan pääpiirteittäin näiden velvoitteiden mukainen.

Kielilaissa säädetään aluksi, että maan *valtion kieli* on viron kieli. Kaikki muut kielet, mukaan

lukien maan kansallisten vähemmistöjen kielet, ovat *vieraita kieliä*. Julkisten tehtävien hoitamisen kieli (*virallinen kieli*) valtion viranomaisissa ja paikallishallinnossa on viron kieli. Samoin se on puolustusvoimien palvelu- ja komentokieli. Erillisellä lailla säädetään kielten käyttämisestä esitutkinnassa ja oikeudenkäynneissä.

Jokaisella on kielilain mukaan oikeus käyttää viron kieltä virallisena kielenä valtion ja kuntien hallinnossa ja kulttuuri-itsehallintoelimissä, samoin kuin yksityisissä laitoksissa, liiketoimintaa harjoittavissa yhdistyksissä sekä aatteellisissa yhdistyksissä ja säätiöissä. Kaikille laissa tarkoitettujen laitosten, yhdistysten ja säätiöiden työntekijöille on taattava oikeus saada kaikki työhön liittyvä tieto viron kielellä.

Hallitus määrää lain mukaan virkamiehiltä ja työntekijöiltä sekä yrittäjiltä edellytettävästä viron kielen taidosta. Valtion ja kuntien julkishallinnollisessa palveluksessa olevien virkamiesten ja työntekijöiden sekä muiden julkisoikeudellisten yksiköiden ja laitosten palveluksessa olevien tulee hallita viron kieli sen tasoisesti kuin hänen työtehtäviensä hoitamiseksi on välttämätöntä. Yksityissektorilla voimassa olleita kielitaitovaatimuksia on kesällä 2000 merkittävästi lievennetty. Yritysten, aatteellisten yhdistysten ja säätiöiden sekä niiden työntekijöiden, kuten myös yrittäjien toimivien viron kielen käyttämisestä voidaan kuitenkin säännellä, jos yleinen etu sitä vaatii. Yleisenä etuna pidetään yhteiskunnan turvallisuuden, yleisen järjestyksen sekä julkisen hallinnon, kansanterveyden, terveyden suojaamisen, kuluttajansuojelun ja työturvallisuuden edellyttämiä tarpeita. Viron kielen taidolle ja käyttämiselle asetettavan vaatimuksen pitää aina olla perusteltu ja suhteessa sillä tavoiteltuun tarkoitukseen eikä sillä saa vääristää vaatimuksen luonnetta. Tämä kaikki huomioon ottaen näille yksityissektoriin kuuluville voidaan säätää sen tasoinen viron kielen taitamisen vaatimus, joka on tarpeen palvelusvelvollisuuden tai työtehtävien suorittamiseksi.

Kaikkien laissa tarkoitettujen virkamiesten, työntekijöiden ja yrittäjien on läpäistävä heidän hoidettavilleen tehtäville määrätyn tasoinen viron kielen koe. Kielikokeen läpäisemisvaatimus ei koske tilapäisesti maahan työskentelemään tulleita ulkomaisia asiantuntijoita eikä henkilöitä, jotka ovat käyneet peruskoulun tai lukion taikka saaneet ammatti- tai korkeakoulutuksen viron kielellä. Kielikokeet on jaettu kolmeen vaatimusluokkaan. Vaativimmat tehtävät edellyttävät korkeimmantasoisesta kokeesta läpäisemistä.

Kuluttajan tulee kielilain ja vuodelta 1994 olevan kuluttajansuojalain mukaan saada vironkielistä tietoa ja palvelua. Lain mukaan hallitus voi päättää, millä edellytyksillä vierasta kieltä voidaan käyttää kuluttajille suunnatussa tiedottamisessa. Kielilaki edellyttää viron kielen käyttämistä myös laitosten ja liiketoimintaa harjoittavien yhdistysten sekä yleishyödyllisten yhdistysten ja säätiöiden kirjanpidossa.

Sellaisissa paikallishallinnon yksiköissä, joissa viron kielen ohella käytetään kansallisen vähemmistön kieltä sisäisenä virkakielenä, virkamiehen ja työntekijän on osattava myös viron kieltä hallituksen asettamien edellytysten mukaisesti. Henkilö, joka ei lainkaan osaa viron kieltä, voi käyttää valtion tai kunnan viranomaisessa sellaista vierasta kieltä, jota viranomaisen palveluksessa oleva henkilö ymmärtää, jos tästä voidaan sopia. Jos sopimukseen ei voida päästä, on käytettävä tulkkia, ja tästä aiheutuvista kustannuksista vastaa tällöin henkilö, joka ei osaa viron kieltä. Vierasta kieltä saadaan käyttää myös valtion ja kuntien ulkomaisessa kirjeenvaihdossa.

Sellaisessa kunnassa, jonka pysyvistä asukkaista vähintään puolet kuuluu kansalliseen vähemmistöön, on jokaisella kielilain mukaan oikeus saada vastaus tällä alueella toimivalta valtion viranomaiselta ja kunnan toimielimeltä paitsi viron kielellä, myös kansallisen vähemmistön kielellä. Kunnan sisäinen virkakieli voi olla viron kielen ohella myös kansallisen vähemmistön

kieli, jos kunnan pysyvien asukkaiden enemmistö kuuluu tähän vähemmistöön, edellyttäen että kunnan valtuusto on tehnyt asiasta ehdotuksen ja maan hallituksen on niin päättänyt. Näidenkin kuntien kirjeenvaihdossa valtion viranomaisten ja muiden kuntien kanssa on kuitenkin käytettävä viron kieltä. Tällä kielellä on näissä kunnissa laadittava myös leimat, sinetit ja kirjelomakkeet. Julkisiin ilmoituksiin ja kuulutuksiin voidaan vironkielisen tekstin ohkeen liittää myös vähemmistökielinen käännös.

Kielilain antamisen yhteydessä muutetun paikallishallinnon järjestämisestä annetun lain mukaan kuntien valtuustojen päätökset, määräykset ja pöytäkirjat on pääsääntöisesti laadittava viron kielellä. Jos vironkieliset eivät muodosta kunnassa pysyvien asukkaiden enemmistöä, voidaan valtuuston pöytäkirja kuitenkin laatia asianomaisella kunnan asukkaiden enemmistön käyttämällä vähemmistökielillä. Tällöinkin on kuitenkin pöytäkirjaan liitettävä sen vironkielinen käännös.

Vähemmistöjen kulttuuri-itsehallintoelinten kieli voi olla asianomainen vähemmistökieli. Näidenkin elinten on kuitenkin kirjeenvaihdossaan valtion ja kuntien viranomaisten kanssa käytettävä viron kieltä, jollei kysymyksessä ole sellainen kunta, jonka sisäinen virkakieli on asianomainen vähemmistökieli. Niiden on myös käytettävä sineteissään viron kieltä. Kirjelomakkeissa, ilmoituksissa, kuulutuksissa ja leimoissa voidaan viron kielen ohella käyttää käännöstä asianomaiselle vähemmistökielille.

Kielilaisissa on lisäksi viron kielen käyttämistä edellyttäviä säännöksiä muun muassa paikan- ja henkilönimistä sekä laitosten ja laissa tarkoitettujen yhdistysten ja säätiöiden nimistä ja näiden sineteistä, leimoista ja kirjelomakkeista sekä julkisesta ilmoittelusta. Paikannimien edellytetään pääsääntöisesti olevan vironkielisiä, mutta myös muunkieliset paikannimet sallitaan, jos tätä voidaan pitää historiallisesti tai kulttuuriin liittyen perusteltuna. Tällöinkin edellytetään kuitenkin käytettäväksi latinalais-virolaisia kirjaimia. Myös henkilönimet on Virossa kirjoitettava tällaisilla kirjaimilla. Virolaisten laitosten, yritysten ja järjestöjen nimet merkitään virallisiin rekistereihin vironkielisinä.

Lopuksi kielilaisissa on säännös siitä, että lain ja sen nojalla annettujen säännösten rikkomisesta seuraa laissa erikseen säädetty hallinnollinen vastuu.

Erityistä säännöstä ei ole siitä, mitä kieltä maan parlamentissa, Riigikogussa voidaan käyttää tai on käytettävä. Kun maan virallinen kieli, valtion kieli, kuitenkin on viron kieli ja kun viron kielen taito on edellytyksenä virkoihin pääsyyn Virossa, on luonnollista, että Riigikogussa käytetään vain tätä kieltä. Kuriositeettina voidaan mainita, että kielilaisissa on säädetty, että maan parlamentin, Riigikogun, nimeä ei saa virallisissa yhteyksissä kääntää muulle kielelle. Epävirallisesti Riigikogua voidaan kuitenkin lain mukaan kutsua parlamentiksi. Vuonna 1998 Riigikogu muutti parlamenttivaaleja ja kunnallisvaaleja koskevia lakeja siten, että näiden vaalien ehdokkaina voi olla vain henkilöitä, jotka hallitsevat viron kielen. Ehdokkailla tulee olla riittävä suullinen ja kirjallinen taito osallistumiseksi Riigikogun tai valtuuston työhön. Heidän edellytetään ymmärtävän viroksi laadittavien lakien sisällön ja pystyvän puhumaan Riigikogussa tai valtuustossa viron kielellä. ETYJ:n vähemmistövaltuutettu on pitänyt näitä säännöksiä Viron kansainvälisoikeudellisten velvoitteiden vastaisina ja edellyttänyt niiden muuttamista.

Virossa asuu pysyvästi edelleen yli 280 000 henkilöä, joilla ei ole maan kansalaisuutta. Suurin osa näistä on Venäjän kansalaisia tai kansalaisuudettomia. Viron kansalaisuuden saaminen edellyttää vuodelta 1995 olevan kansalaisuuslain mukaan muilta kuin ennen neuvostoaikaa 16.6.1940 maan kansalaisina olleilta ja heidän jälkeläisiltään, jotka automaattisesti saavat kansalaisuuden, viron kielen tutkinnon suorittamista. Lisäksi kansalaisuuden saaminen edellyttää 15 vuoden ikää, pysyvää asumista maassa vähintään viiden vuoden ajan ennen kansalaisuuden

hakemista ja vuoden tämän jälkeen, maan perustuslain ja kansalaisuuslain tuntemista, riittäviä pysyviä laillisia tuloja sekä lojaliteettia ja uskollisuutta Viron tasavaltaa kohtaan. Vuonna 1998 lakiin tehdyllä muutoksella on pyritty nopeuttamaan kansalaisuudettomien lasten kansalaisuuden saamista. Itsenäisessä Virossa syntyneet maan kansalaisuutta vailla olevien henkilöiden lapset otetaan maan kansalaisiksi, jos vanhemmat ovat asuneet maassa vähintään viisi vuotta. Lainmuutos on koskenut noin 7 000 lasta.

Kansalaisuuden saamiseksi suoritettava kielikoe on neliosainen. Hakijan on osoitettava osaavansa ymmärtää, lukea, kirjoittaa ja puhua viron kieltä "jokapäiväisen elämän tarpeiksi". Kirjoitustaitoa ei edellytetä ennen vuotta 1930 syntyneiltä, ja myös vammaisille myönnetään tiettyjä helpotuksia. Kokeesta ovat kokonaan vapautetut henkilöt, jotka ovat suorittaneet peruskoulun, lukion, ammattikoulun tai korkeakoulun viron kielellä. Noin 80-90 % kokeisiin osallistuneista läpäisee säännöllisesti kokeen. Kokeeseen voi koska tahansa ilmoittautua uudelleen.

Perustuslain 37 §:n mukaan jokaisella on oikeus vironkieliseen opetukseen. Etnisiä vähemmistöjä varten perustetut yksityiset opetuslaitokset voivat kuitenkin valita oman opetuskielensä. Kielilaisissa on yleinen säännös julkisen vallan velvollisuudesta taata mahdollisuus vironkieliseen opetukseen kaikissa maan oppilaitoksissa ja mahdollisuus "vieraskieliseen" opetukseen sen mukaan kuin lailla säädetään. Kielilaki edellyttää kuitenkin myös, että vähemmistökielisten koulujen henkilökunta on suorittanut viron kielen kokeen. Koululain mukaan viron kieli on pakollinen kaikissa kouluissa riippumatta niiden opetuskielestä. Kesällä 2000 toteutetun koululain muutoksen mukaan 60 % opetuksesta tulee olla vironkielistä. Loput 40 % voi siis olla muunkielistä. Jos koulun opetuskieli on muu kuin viro, viron kielen on oltava pakollinen toinen kieli. Viron kieltä lukuun ottamatta, yleisimmin valitut toiset kielet peruskoulussa ja lukiossa ovat englanti, venäjä ja saksa. Uuden koululain mukaan Viron koululaiton vironkielistyys vuoteen 2007 mennessä. Tästä ovat etenkin maan venäjänkieliset esittäneet huolestuneisuutensa.

Lukion ja ammattikoulun päästötodistuksen saaminen edellyttää viron kielen kokeen läpäisemistä. Korkeakoulun ensimmäisellä luokalla opetusta voi vielä saada vähemmistökielellä ja opiskelijoilla on mahdollisuus syventää viron kielen opintojaan. Toisesta lukuvuodesta alkaen korkeakouluopetus on vironkielistä.

Vironkielistä ohjelmaa lähettävien radioasemien ja televisiokanavien on kielilain mukaan liitettävä vieraskielisiin radio- ja televisiolähetysiin vironkielinen käännös, ellei kysymyksessä ole kielenopetusohjelma tai vieraskielisille suunnattu ohjelma. Myös audiovisuaaliset teokset on varustettava vironkielisin käännöksin. Yksityiset radioasemat ja televisiokanavat lähettävät myös maassa valmistettuja vähemmistökielisiä ohjelmia. Maan venäläiset voivat myös seurata Venäjältä tulevia lähetyskäsikapeleitse. Myös valtion radio on varautunut kehittämään vähemmistökielistä ohjelmatuotantoa. Maan suurimmista päivälehdistä kaksi on venäjänkielistä ja ulkomaisia lehtiä on laajalti saatavissa.

Vuodelta 1993 olevan kansallisten vähemmistöjen kulttuuri-itsehallintolain mukaan kansallisiin vähemmistöihin kuuluvina pidetään maan kansalaisia, jotka asuvat virossa, joilla on pysyvät, lujat ja kestävä siteet maahan, jotka ovat etnisessä, sivistyksellisessä, uskonnollisessa tai kielellisessä suhteessa erilaisia kuin virolaiset ja joilla ryhmänä on yhteinen huoli säilyttää kulttuuriperinteensä, uskontonsa ja kielensä yhteisen identiteettinsä perustana. Kansalaisuutta vailla olevien tai toisen maan kansalaisten ei siten katsota lukeutuvan kansallisiin vähemmistöihin. Kulttuuri-itsehallintolaki on puitelaki, jolla pyritään järjestämään vähemmistöjen järjestöille oikeudelliset, sivistykselliset ja taloudelliset mahdollisuudet ylläpitää ja kehittää vähemmistöryhmien etnistä identiteettiä. Lain suomien etuisuuksien piiriin pääsemiseksi edellytetään kuitenkin, että ryhmään kuuluu vähintään 3 000 jäsentä.

Lain piiriin kuuluvat vähemmistöt voivat perustaa ja ylläpitää etnisiä järjestöjään, kulttuuri-instituutioitaan, opetuslaitoksiaan ja uskonnollisia yhteisöjään. Niillä on myös oikeus omiin kulttuuri-perinteisiinsä ja uskonnollisiin tapoihinsa, jollei tämän nähdä vaarantavan yleistä järjestystä, terveyttä tai moraalaa. Heillä on oikeus käyttää *äidinkieltään* sen mukaisesti kuin kielilaissa säädetään ja jakaa omakielisiä julkaisujaan sekä vaihtaa tietoa äidinkielellään. Vielä niille on taattu oikeus solmia yhteistyösopimuksia etnisten ja sivistyksellisten järjestöjen, opetuslaitosten ja uskonnollisten ryhmien kanssa. Tunnustetut kansalliset vähemmistöt voivat myös muodostaa lain mukaiset etuoikeudet omaavia paikallisyhteisöjä.

Tunnustetun itsehallinnon saaminen edellyttää vähemmistöiltä ponnistuksia äidinkielen opetuksen järjestämiseksi ja huolehtimiseksi siitä, että tähän on pysyvästi varoja. Niiden tulee myös pyrkiä muodostamaan omia kulttuurielimiään ja järjestämään jäsenistölleen etnistä ja sivistyksellistä toimintaa.

Viron hallitus on keväällä 2000 hyväksynyt venäläisväestön sosiaalista integraatiota vuosina 2000-2007 koskevan ohjelman. Ohjelman pääpaino on viron kielen opetuksessa. Tätä ohjelmaa Venäjä on pitänyt assimilaation tähtäävänä, mutta sekä ETYJ että EU ovat tervehtineet sitä hyvänä askeleena kohti integroitunutta yhteiskuntaa.

Viro on ratifioinut kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen.

Latvia

Väestö:	<i>Asukkaita</i>	2,4 miljoonaa
	<i>Venäläisiä</i>	32,3 % (n. 47 % pääkaupungissa Riiassa)
	<i>Valkovenäläisiä</i>	3,9 %
	<i>Ukrainalaisia</i>	2,9 %
	<i>Puolalaisia</i>	2,2 %
	<i>Liettualaisia</i>	1,3 %
	<i>Juutalaisia</i>	0,9 %
	<i>Tataareja</i>	0,2 %
	<i>Saksalaisia</i>	0,1 %
	<i>Virolaisia</i>	0,1 %
	<i>Romaneja</i>	vähän
	<i>Japanilaisia</i>	vähän
	<i>Liiviläisiä</i>	hyvin vähäinen määrä

Virallinen kieli: Latvia, liivin kieli (Liiviläisrannikolla)

Tärkeimmät kieli-säännökset: Perustuslaki, laki valtion kielestä

Latvian kieli on Latvian vuodelta 1922 olevan, vuonna 1990 uudelleen voimaan saatetun perustuslain 4 §:n mukaan tasavallan *virallinen kieli*.

Joulukuussa 1999 Latvian parlamentti hyväksyi pitkällisen ja vaikean käsittelyn jälkeen lain *valtion kielestä* (*uusi kielilaki*, 21.12.1999). Pyrittynään vuosien ajan lausunnoillaan ja suosituksillaan vaikuttamaan siihen, että laki olisi Latvian kansainvälisoikeudellisten velvoitteiden mukainen, ETYJ:n vähemmistöoikeusvaltuutettu antoi lain hyväksymisen yhteydessä julkilausuman, jossa hän totesi lain olennaisilta osiltaan vastaavan näitä velvoitteita. Laki on tullut voimaan vuoden 2000 syyskuun alusta lukien ja korvannut vuodelta 1989 olleen paljon arvostelua osakseen saaneen ja kiistoja herättäneen lain Latvian tasavallan kielistä (*vanha kielilaki*).

Uuden kielilain mukaan lain päätarkoitus on suojella latvian kieltä, joka on tasavallassa valtion kieli. Eräänä lain tarkoituksiperistä mainitaan kuitenkin myös kansallisten vähemmistöjen integrointi latvialaiseen yhteiskuntaan "kunnioittaen samalla heidän oikeuttaan käyttää äidinkieltään tai mitä tahansa muuta kieltä". Laissa säädetään valtion vastuulle latvian kielen murteeksi luettavan latgalian kirjakielen säilyttäminen, suojeleminen ja kehittäminen sekä viittomakielisten oikeuksien takaaminen. Samoin säädetään, että valtion tulee taata maan alkuperäisväestön, liiviläisten käyttämän liivin kielen suojeleminen, säilyttäminen ja kehittäminen.

Kielilakia sovellettaessa katsotaan mikä tahansa muu maassa käytettävä kieli kuin latvia ja liivi *vieraaksi kieleksi*. Näin ollen esimerkiksi venäjän kieli, jota yli kolmasosa maan väestöstä puhuu äidinkielenään, on maassa vieras kieli. Lakiin ei sisälly säännöksiä oikeudesta käyttää venäjän kieltä viranomaisissa. Tässä suhteessa se on tiukempi kuin vanha kielilaki, joka sen salli tietyn ylimenokauden ajan.

Uusi kielilaki edellyttää valtion kielen, latvian, käyttämistä valtionhallinnossa ja kunnallishallinnossa, tuomioistuimissa ja oikeuslaitokseen kuuluvissa muissa yksiköissä, järjestöissä ja yrityksissä sekä opetustoiminnassa. Yksityissektoria laki koskee sikäli kuin on kysymys "oikeutetusta julkisesta edusta", s.o. turvallisuus, terveydenhoito, moraali, kuluttajansuoja,

työoikeudet, mukaan lukien työsuojelu, ja julkinen hallinnollinen valvonta. Lain soveltamisalan ulkopuolelle jää maan asukkaiden keskinäinen epävirallinen kanssakäyminen, kansallisten ja etnisten ryhmien sisäisesti käytettävä kieli ja uskonnollisten menojen kieli.

Laissa on säännöksiä virkamiesten ja lain soveltamisalaan kuuluvien työntekijöiden kielitaitovaatimuksista. Heillä tulee pääsääntöisesti olla heidän työtehtäviensä edellyttämä latvian kielen taito. Hallitus antaa lain mukaan lähemmät määräykset vaadittavasta kielitaidon tasosta ja kielikokeista. Nämä määräykset eivät koske maassa työskenteleviä ulkomaisia asiantuntijoita tai liikkeen johdossa toimivia, mutta näidenkin tulee lain mukaan joko hallita latvian kieli siinä määrin kuin se on tarpeen heidän työtehtäviensä suorittamiseksi tai huolehtia omalla kustannuksellaan tulkauksesta latvian kielelle. Vuonna 1992 annettujen määräysten mukaan kunkin virkamiehen ja työntekijän tulee läpäistä asianomaisen viran tai työtehtävän hoitamiseksi määrätyn kielitaidon osoittava koe. Kokeet on jaettu kolmeen vaatimusluokkaan. Vaativimmat tehtävät edellyttävät korkeimman tason kielikokeen läpäisemistä.

Viranomaisille, järjestöille ja yrityksille voi aina jättää latviankielisen asiakirjan. Latvian kieli on pääsääntöisesti myös ainoa kieli, jota voi käyttää viranomaisissa, tuomioistuimissa ja oikeuslaitokseen kuuluvissa muissa yksiköissä sekä valtion ja kuntien yrityksissä. Säännös ei kuitenkaan koske kiireellisiä sairaustapauksia, hätätapauksia eikä rikosten selvittämistä ja tutkintaa. Muutoin muuta kieltä saa käyttää asiakirjoissa, jos ohkeen on liitetty virallinen latviankielinen käännös. Poikkeuksen tästä velvoitteesta muodostavat asiakirjat, jotka on lähetetty ulkomailta.

Valtion ja kuntien viranomaisten sekä tuomioistuinten ja oikeuslaitokseen kuuluvien muiden yksiköiden samoin kuin valtioden ja kuntien omistamien ja valtio- ja kuntaenemmistöisten yritysten kokousten kielen tulee olla latvia. Jos järjestäjä pitää vieraan kielen käyttämistä tarpeellisena, sen on huolehdittava tulkkaamisesta latvian kielelle. Kaikissa muissa tapauksissa vieraalla kielellä käytetty puheenvuoro täytyy tulkata latviaksi, jos yksikin kokouksen osanottaja sitä vaatii. Myös näiden tahojen järjestämien muiden tapahtumien kielen tulee pääsääntöisesti olla ainakin käännöksenä latvia. Lakiin sisältyy lisäksi yksityiskohtaisia säännöksiä viranomaisien, järjestöjen ja yritysten pöytäkirja- ja asiakirjakielestä, jonka edellytetään pääsääntöisesti olevan latvian.

Yleisölle tarkoitettujen kuulutusten ja muun julkisen tiedotuksen kielen tulee pääsääntöisesti aina olla latvia. Tavaramerkinnöissä, käyttöohjeissa ynnä muissa sellaisissa voidaan käyttää myös vierasta kieltä, mutta valtionkielisen tekstin tulee olla etualalla eikä se saa missään tapauksessa olla pienemmin kirjasimin tai vähemmän täydellisenä kuin vieraskielinen teksti.

Uuteen kielilakiin sisältyy myös säännöksiä latvian kielen käyttämisestä puolustusvoimissa, oikeudenkäynneissä, opetuksessa ja tutkimuksessa. Oikeudenkäyntien ja opetuksen osalta kysymyksessä on lähinnä viittaussäännös erityislaissa olevaan lähempään sääntelyyn. Joukkotiedotusvälineissä käytettävän kielen osalta valtion kielestä annetussa laissa on vain viittaussäännös radio- televisiolakiin.

Tuomioistuinten osalta lähemmät säännökset sisältyvät lakiin tuomioistuinten valtuuksista. Oikeudenkäyntien kieli on valtion kieli. Tuomioistuimet voivat kuitenkin sallia muunkin kielen käyttämisen, jos osapuolet, syyttäjät mukaan lukien, sen hyväksyvät. Jos osapuoli ei ymmärrä tuomioistuimessa käytettävää kieltä, tuomioistuimen on hankittava häntä avustamaan tulkki. Jokaiselle täytyy taata oikeus käyttää valitsemaansa ja hallitsemaansa kieltä tuomioistuimessa.

Elokuviin ja videofilmeihin edellytetään uudessa kielilaissa liitettävän dubbaamalla tai tekstittämällä latviankielinen teksti. Tekstityksessä on huolehdittava siitä, että valtionkielinen teksti on

etualalla eikä missään tapauksessa pienemmin kirjasimin tai vähemmän täydellisenä kuin vieraskielinen teksti.

Paikannimien sekä viranomaisten ja Latviassa perustettujen järjestöjen ja yritysten nimien tulee olla latviankielisiä ellei laissa toisin säädetä. Latvian kieltä on pääsääntöisesti aina käytettävä myös tienviitoissa, kylteissä ja ilmoitustauluissa. Vuonna 1992 asetettu paikannimitoimikunta valvoo tältä osin lain noudattamista. Myös tapahtumilla tulee olla valtionkielinen nimi. Liivin rannikon alueella paikannimet, viranomaisten ym. nimet ja tapahtumien nimet voivat kuitenkin olla myös liivinkielisiä. Myös henkilönimien tulee Latviassa olla maan kieliperinteen mukaisia.

Vielä sisältyy lakiin säännöksiä leimoissa, sineteissä ja kirjelomakkeissa käytettävästä kielestä. Kielen tulee olla latvia, jos kysymyksessä on asiakirja, joka tulee laatia latviaksi. Hallitus voi kuitenkin antaa määräyksiä edellytyksistä, joilla myös vierasta kieltä voi käyttää leimoissa, sineteissä ja kirjelomakkeissa. Vierasta kieltä käytettäessä on huolehdittava siitä, että valtionkielinen teksti on etualalla eikä missään tapauksessa pienemmin kirjasimin tai vähemmän täydellisenä kuin vieraskielinen teksti.

Latvian tiedeakatemian terminologinen toimikunta valvoo teknisen alan standardisoitua terminologiaa. Latvian kirjakielen normistosta puolestaan vastaa valtion kielen keskuksen yhteydessä oleva latvian kielen asiantuntijatoimikunta. Uuden kielilain säännösten rikkomisesta joutuu laissa säädettyyn vastuuseen. Lain noudattamista valvoo oikeusministeriön yhteydessä toimiva valtion kielen keskus.

Maan parlamentissa, *Saeimassa*, käytettävästä kielestä ei ole erityisiä säännöksiä. Lähtien siitä, että latvia on maan valtion kieli, ainoa parlamentissa sallittu kieli on kuitenkin latvia. Vierasta kieltä voidaan käyttää vain poikkeustapauksissa, esimerkiksi kun vieraan valtion edustaja esiintyy parlamentissa. Tällöinkin puhe on aina tulkattava latviaksi. Vaalilain mukaan kunkin ehdokkaan tulee kaikissa vaaleissa asianmukaisin todistuksin osoittaa osaavansa latvian kieltä.

Myös vuonna 1994 annettu kansalaisuuslaki (15.10.1991) on aiheuttanut kiistoja maan hallituksen ja maassa asuvan venäläisväestön välillä sekä kiristänyt Latvian ja Venäjän suhteita. Kansalaisuuden saaminen edellyttää pääsääntöisesti muilta kuin ennen neuvostoaikaa 17.6.1940 Latvian kansalaisina olleilta ja heidän jälkeläisiltään latvian kielen ja maan historian kokeen läpäisemistä. Kaksoiskansalaisuus ei ole sallittua. Kellään ei voi näin ollen olla sekä Latvian että toisen valtion, esimerkiksi Venäjän kansalaisuutta. Maassa on vielä noin 600 000 kansalaisuudelta venäläistä.

Etusijalla kansalaisuuden saamiseksi olivat lain alkuperäisen tekstin mukaan Latviassa 21.8.1991 jälkeen syntyneet lapset. Alun perin lakiin hyväksytystä kiintiöjärjestelmästä, jonka mukaan vain tietty määrä ei-latvialaisia olisi vuosittain voinut saada maan kansalaisuuden, luovuttiin, kun presidentti kesällä 1994 palautti lain parlamenttiin uudelleen käsiteltäväksi. Vuonna 1998 kansalaisuuslakia lievennettiin, jotta myös vanhempi venäläisväestö voisi hakea maan kansalaisuutta, mutta kielikokeesta ei kuitenkaan luovuttu, vaan se säädettiin edelleen pakolliseksi kaikille yli 16 vuotiaille hakijoille. Vuoden 1998 lainmuutos alistettiin kansanäänestykseen, ja syksyn 1998 parlamenttivaalien yhteydessä pidetyssä kansanäänestyksessä 53 % äänestäneistä hyväksyi kansalaisuuslain muutokset.

Voimassa olevan kansalaisuuslain mukaan kaikki Latviassa 21.8.1991 jälkeen syntyneet lapset saavat automaattisesti Latvian kansalaisuuden riippumatta siitä, ovatko heidän vanhempansa maan kansalaisia. Lasten vanhempien tulee kuitenkin olla kirjoilla maassa ja asunut maassa vähintään viisi vuotta, minkä lisäksi heidän tulee kirjallisesti sitoutua auttamaan lastaan latvian

kielen opinnoissa ja opetuksessa. Kaikille 16 vuotta täyttäneille hakijoille järjestettävässä kieliko-
keessa hakijan tulee läpäistä sekä kirjallinen että suullinen testi, minkä lisäksi hakijan tulee osata
ainakin selostaa maan kansallislaulun tekstisisältö. Kirjallisesta kokeesta ovat vapautetut 65
vuotta täyttäneet henkilöt.

Perustuslain 112 §:n mukaan jokaisella on oikeus opetukseen. Valtion vastuulla on, että jokainen
voi saada maksutonta peruskoulu- ja lukio-opetusta. Peruskoulun käyminen on pakollista.
Vuodelta 1991 olevan koululain ja valtion kielestä annetun lain mukaan valtio takaa oikeuden
saada opetusta valtion kielellä eli latviaksi. Kansalliseen vähemmistöön kuuluvalla on koululain
mukaan oikeus saada opetusta omalla äidinkielellään ja vanhemmilla on oikeus valita lapsen
opetuskieli. Lukion päättötutkinnossa on latvian kielen koe kuitenkin kaikille pakollinen. Oikeu-
desta vähemmistökieliseen opetukseen ja valtion vastuusta järjestää olosuhteet tällaiseen opetuk-
seen sisältyi aikaisemmin säännös vanhaan kielilakiin. Uuteen kielilakiin ei säännöstä kuitenkaan
otettu, vaan siinä on vain yleinen maininta oikeudesta käyttää äidinkieltä. Jäljempänä selostetta-
vassa vähemmistölaissa on kuitenkin säännös velvollisuudesta edistää kansallisuuksien ja etnisten
ryhmien opetusta, kieltä ja kulttuuria.

Käytännössä vähemmistökielistä opetusta on saatavilla, yleensä kieliryhmän omassa koulussa.
Romanikielisiä varten on kuitenkin vain yleisissä kouluissa luokkia ja liiviläislapsille Riian
virolaisessa koulussa oma opetusryhmiä. Esikouluopetusta annetaan venäjän ja puolan kielellä,
peruskouluopetusta lisäksi liettuan kielellä ja lukio-opetusta mainittujen kielten lisäksi myös
ukrainan, hebrean ja viron kielellä. Lisäksi maassa on japanilainen koulu. Vähemmistökielisissä
kouluissakin on opetusta osassa aineista annettava latvian kielellä. Kahdeksaa vähemmistökieltä,
venäjää, valkovenäjää, ukrainaa, puolaa, liettuaa, hebreaa, viroa ja romanikieltä opetetaan
peruskoulussa ja lukiossa. Yleisimmin toiseksi kieleksi valittavat kielet ovat venäjä ja englantia.
Maan vähemmistökouluissa opetetaan vähemmistökielen lisäksi vähemmistöjen kulttuuria ja
historiaa vapaaehtoisina lisäaineina. Ammattikouluissa opetusta annetaan vain latvian ja venäjän
kielellä ja korkea-kouluissa, kansallisten vähemmistöjen integroimiseksi yhteiskuntaan, ensim-
mäisen vuoden jälkeen pääasiassa vain valtion kielellä. Vähemmistölain mukaan valtion tulee
kuitenkin kansainvälisten sopimusten mukaisesti edistää maan pysyvien asukkaiden mahdolli-
suuksia saada äidinkielistä korkeakouluopetusta ulkomailla. Närää, etenkin venäjänkielisten
opettajien keskuudessa, on aiheuttanut se, että kaikkien koululaitoksessa työskentelevienkin on
suoritettava latvian kielen koe.

Vuoden 1998 perustuslain muutoksella kumotun perustuslakina voimassa olleen kansalaisten ja
henkilöiden oikeuksista ja velvollisuuksista annetun lain 41 §:ssä säädettiin, että jokaisen
velvollisuutena on kunnioittaa Latvian kansan ja maassa asuvien kansallisten ja etnisten ryhmien
perinteitä ja tapoja ja toisten kansallista arvokkuutta. Tällä säännöksellä pyrittiin määrittelemään
vähemmistöjen ja muun kansanosan suhteiden perusta. Säännös muotoiltiin toisin lisättäessä
perustuslakiin perusoikeussäännökset. Perustuslain 114 §:n mukaan kansallisiin vähemmistöihin
kuuluvilla henkilöillä on oikeus ylläpitää ja kehittää kieltään ja etnistä ja kulttuurista identiteetti-
ään.

Venäläiset ovat Latvian suurin vähemmistöryhmä. Heidän osuutensa väestöstä on noin yksi
kolmasosa. Muita vähemmistöryhmiä ovat valkovenäläiset, ukrainalaiset, puolalaiset, liettualaiset,
juutalaiset, tataarit, saksalaiset, virolaiset, romanit, japanilaiset ja liiviläiset. Viimeksi mainitut
ovat latvialaisten ohella maan alkuperäisväestöä, jonka asema on erityisesti turvattu. Heidän
asuma-alueensa sijoittuu maan luoteisrannikolle.

Vuonna 1991 annettuun lakiin Latvian kansallisuuksien ja etnisten ryhmien rajoittamattomasta
kehityksestä ja kulttuuri-itsehallinnosta (*vähemmistölaki*, 19.3.1991) sisältyvät perustuslakia

täydentävät säännökset vähemmistöryhmien asemasta. Sen säännöksiä on osittain käsitelty jo edempänä. Laissa taataan kaikille kansallisuuksille ja ryhmille yhtäläiset ihmisoikeudet. Tärkeä on jo edellä mainittu säännös, jonka mukaan valtion tulee edistää sellaisten taloudellisten olosuhteiden kehittämistä, joiden puitteissa kansallisuudet ja etniset ryhmät voivat toteuttaa oikeuttaan opetukseen, kieleen ja kulttuuriin. Kansallisuuksia edustavilla järjestöillä on myös oikeus omalla kustannuksellaan kehittää omia kansallisia opetuslaitoksiaan. Vähemmistöryhmien yksityiskoulut voivat saada valtionavustusta, joskin vähemmän ja vain poikkeuksellisesti, jos opetuskieli on muu kuin valtion kieli. Liiviläisten osalta säädetään erityisesti, että valtio vastaa Latvian vanhan alkuperäiskansallisuuden, liiviläisten kansallisen identiteetin ja historiallisen kulttuuriympäristön säilyttämisestä ja heidän asuttamiensa alueiden sosio-ekonomisesta elpymisestä ja kehittämisestä.

Vähemmistölain mukaan vähemmistöihin kuuluvien järjestöillä on oikeus käyttää hallituksen määräysvallassa olevia medioita, mutta myös perustaa omia joukkotiedotusvälineitään. Valtion tulee myös tukea eri kansallisuuksien lehtien ja kirjallisuuden julkaisemista ja jakelua. Valtion kahdesta televisiokanavasta toinen lähettää vain latviankielistä ohjelmaa. Toisen ohjelma-ajasta 20 % on varattu vähemmistökielisille ohjelmille. Muun kuin latviankielisen ohjelmiston ohjelma-aika ei kuitenkaan saa yhteensä ylittää 30 % kuukausittaisesta ohjelma-ajasta. Viikonloppuja lukuun ottamatta kansalliset vähemmistöt voivat lähettää vähemmistökielistä radio-ohjelmaa puolen tunnin ajan päivittäin radion kakkoskanavalla. Ohjelmia lähetetään 17 eri kielellä ja niiden lähettämistä koordinoi kansallisten vähemmistöjen radio-osasto. Vähemmistökielisiä lehtiä ja kirjoja voi painaa Latviassa. Suurimmilla vähemmistöryhmillä, venäläisillä, valkovenäläisillä, liettualaisilla, juutalaisilla ja virolaisilla on omia lehtiään. Myös 1930-luvun alussa Suomesta saadun tuen varassa perustettu liivinkielinen *Līvīli*-lehti on vuonna 1993 alkanut uudelleen ilmestyä.

Vähemmistölain tarkoituksena on taata kaikille Latvian kansallisuuksille ja etnisille ryhmille oikeus kulttuuri-itsehallintoon. Kuitenkin vähemmistöistä vain liiviläiset ovat päässeet osallisiksi laissa tarkoitetusta oikeudesta. Liivin kielelle on vuonna 1991 myönnetty erityisasema alueilla, joilla liiviläiset perinteisesti asuvat (*Līvõd Rānda*, Liiviläisrannikko). Näillä alueilla voidaan virallisissa yhteyksissä käyttää sekä latvian kieltä että *vähemmistökieltä*, liivin kieltä. Liiviläiset saavat vuosittain valtiolta pienen määrärahan taloudellisten, juridisten ja sosiaalisten ongelmien ratkaisemiseen. Millään muulla vähemmistökielellä ei ole vastaavaa asemaa. Vähemmistöryhmät ovat yleensä keskittyneet suurimpiin kaupunkeihin. Vähemmistöjen järjestötoiminta on kuitenkin vilkasta. Järjestöjä on nykyisin yhteensä yli 110.

Vähemmistöjen edustajia on vuodesta 1990 alkaen säännöllisesti valittu maan parlamentin Saeiman jäseniksi. Nykyisessä lokakuussa 1998 valitussa Saeimassa 100 edustajasta on kymmenen venäläistä, kolme puolalaista, kaksi juutalaista ja yksi liettualainen. Aiemmissa parlamenteissa on lisäksi ollut valkovenäläisiä, ukrainalaisia, kreikkalaisia, saksalaisia ja liiviläisiä.

Latvia on allekirjoittanut kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen, mutta ei ole vielä ratifioinut sitä.

Liettua

Väestö:	<i>Asukkaita</i>	3,7 miljoonaa
	<i>Venäläisiä</i>	8,2 %
	<i>Puolalaisia</i>	6,9 %
	<i>Valkovenäläisiä</i>	1,5 %
	<i>Ukrainalaisia</i>	1,0 %
	<i>Latvialaisia</i>	0,2 %
	<i>Juutalaisia</i>	0,1 %
	<i>Tataareja</i>	0,1 %
	<i>Saksalaisia</i>	0,1 %
	<i>Karaitteja,</i> <i>armenialaisia,</i> <i>moldovalaisia,</i> <i>romaneja,</i> <i>georgialaisia</i>	vähäinen määrä
<i>Virallinen kieli:</i>	<i>Liettua</i>	

*Tärkeimmät kieli-
säännökset:*

Perustuslaki, valtion kielestä annettu laki

Liettuan vuoden 1992 perustuslain 14 §:n mukaan liettuan kieli on *valtion kieli*. Tuomioistuimissa käytettävä kieli on perustuslain 117 §:n mukaan valtion kieli. Henkilöille, jotka eivät puhu liettuan kieltä, tulee taata oikeus ottaa osaa esitutkintaan ja oikeudenkäyntiin tulkin välityksellä.

Perustuslain 37 §:n mukaan etnisiin yhteisöihin kuuluvilla maan kansalaisilla on oikeus vaalia kieltään, kulttuuriaan ja tapojaan, ja 29 §:n mukaan kenenkään oikeuksia ei saa rajoittaa eikä kenellekään mitään etuoikeuksia myöntää muun muassa kielen perusteella.

Vuonna 1995 valtion kielestä annetussa laissa (No. I-779) säädetään tarkemmin valtion kielen käyttämisestä maan julkisessa elämässä. Liettuan kieltä on lain mukaan käytettävä laeissa ja muissa säädöksissä. Tällä kielellä on käytävä myös kaikkien valtion ja paikallishallinnon viranomaisten välinen kirjeenvaihto. Valtion ja paikallishallinnon viranomaisten palveluksessa olevien asiakaspalvelussa työskentelevien on hallittava valtion kieli sen tasoisesti kuin edellytetään siinä viranomaiskategoriassa, mihin virka tai toimi kuuluu. Asiakaspalvelua tarjoavien viranomaisten ja muiden yksiköiden johdossa olevien tulee varmistautua siitä, että asiakaspalvelua valtion kielellä on saatavilla. Myös oikeudenkäyntien kieli on valtion kieli. Kuitenkin niille, jotka eivät osaa liettuan kieltä, on korvauksetta hankittava tulkki. Julkisten kylttien ja viittojen tulee olla liettuankielisiä. Kaikkien valtion ja kuntien järjestämien julkisten kokousten kieli on liettua, ja jos joku käyttää muuta kieltä, on esitys tulkattava liettuaiksi. Tämä ei kuitenkaan koske kansainvälisiä kokouksia.

Kaikille maan asukkaille taataan laissa oikeus saada yleistä, ammatillista ja korkeakouluopetusta valtion kielellä. Kaikissa keskiasteen kouluissa täytyy opettaa liettuan kieltä.

Liettuan kielen käyttö on valtion kielestä annetun lain mukaan laajalti pakollista myös yksityisellä sektorilla. Kaikkien instituutioiden, toimistojen, yritysten ja järjestöjen liike- ja asiakirjakieli on liettuan kieli. Sitä on käytettävä myös kaikissa sekä yksityishenkilöiden että oikeushenkilöiden liikesuhteisiin liittyvissä asiakirjoissa. Myös yritysten järjestämissä julkisissa kokouksissa

pitää käyttää liettuan kieltä. Lisäksi laissa on säännöksiä muun muassa audiovisuaalisten ohjelmien ja elokuvien kääntämisestä tai tekstittämisestä liettuaksi, Liettuassa käytettävistä paikannimistä, henkilönimistä ja yritysten ja järjestöjen nimistä sekä liettuan kielen käyttämisestä yritysten ja järjestöjen sineteissä, leimoissa, kirjelomakkeissa, laatoissa ja kylteissä sekä tuotteissa, tuoteselosteissa ja palveluissa. Etnisillä yhteisöillä on kuitenkin oikeus käyttää järjestöjensä nimissä ja kylteissään liettuan ohella myös muuta kieltä, ei kuitenkaan isoimmin kirjaimin kuin liettuankielisessä tekstissä.

Valtion kielestä annetun lain noudattamista valvoo parlamentin alaisen valtion kielen komission kielen tarkastusyksikkö. Yritysten ja järjestöjen nimet on alistettava komission hyväksyttäväksi.

Kansalaisuuslaissa vuodelta 1991 (No. I-2072) on Liettuun kansalaisuuden saamisen edellytykseksi säädetty - vähintään kymmenen vuoden maassa asumisen ohella - liettuan kielen suullisen ja kirjallisen tutkinnon suorittaminen. Laki korvasi vuodelta 1989 olleen aikaisemman kansalaisuuslain, jonka mukaan kansalaisuutta vailla olleilla oli kahden vuoden ajan mahdollisuus valita Liettuun kansalaisuus. Tuolloin noin 90 % tästä joukosta, joka koostui pääasiassa venäläisistä, puolalaisista ja valkovenäläisistä, valitsi maan kansalaisuuden.

Etnisistä vähemmistöistä annettu laki (23.11.1989) tuli voimaan vuonna 1989. Sen mukaan valtion velvollisuutena on muun muassa tunnustaa etninen identiteetti ja kulttuurin jatkuvuus sekä kunnioittaa etnisten vähemmistöjen kieltä. Edelleen valtion tulee estää ja rangaista kaikkinaisen syrjintä muun muassa kielen perusteella. Lain mukaan valtion tulee myös tukea etnisiä vähemmistöjä kulttuurin ja opetuksen kehittämisessä. Vähemmistöihin kuuluville on taattava oikeus saada opetusta äidinkiellellään. Käytännössä tämä on mahdollista keskiasteen koulutuksessa. Edelleen vähemmistöille on taattava omakielinen lehdistö ja muu tiedonvälitys sekä omakieliset uskonnolliset menot. Alueilla, joilla asuu huomattava määrä vähemmistöryhmiin kuuluvia, voidaan paikallisissa viranomaisissa ja järjestöissä käyttää vähemmistön kieltä valtion kielen rinnalla. Tällaisilla alueilla myös kyltit ja viitat voivat olla kaksikielisiä. Laissa on etnisten vähemmistöjen kulttuurijärjestöille taattu oikeus omalla kustannuksellaan perustaa opetus- ja kulttuuri-instituutioita, ja valtio myöntää niille taloudellista tukea.

Maan suurimmat vähemmistöryhmät ovat venäläiset ja puolalaiset. Venäläisistä suurin osa on muuttanut maahan vuoden 1945 jälkeen. Vähemmistöistä annetun lain voimaantulo on johtanut myös muiden vähemmistöjen, kuten valkovenäläisten, ukrainalaisten ja juutalaisten olojen kohentumiseen. Toiminnassa on venäläisiä kouluja ja muutakin vähemmistökielistä opetusta on saatavilla. Vähemmistökielisiä kouluja on kaikkiaan 226 ja niissä on yhteensä noin 67 000 oppilasta. Maassa ilmestyy yksi venäläinen sanomalehti ja yhteensä 56 vähemmistökielistä aikakauslehteä, joista 43 on venäjän-, seitsemän puolan-, neljä saksan- ja yksi valkovenäjänkielinen. Myös maan juutalaisyhteisöllä on oma nelikielinen sanomalehti. Maassa on säännöllisesti tarjolla kansallisen radio- ja televisioyhtiön toimittamaa venäjän-, puolan-, ukrainan- ja valkovenäjänkielistä sekä maan juutalaisille suunnattua radio- ja televisio-ohjelmistoa. Vähemmistöjen järjestötoiminta on vilkasta. Järjestöjä on yhteensä yli 200 ja ne edustavat 19 eri vähemmistöä. Vähemmistöasioita varten on kansallisten vähemmistöjen ja ulkoliittolaisten ministeriö.

Liettua on solminut kahdenvälisiä sopimuksia etnisten vähemmistöjen oikeuksista Venäjän, Valkovenäjän, Puolan ja Ukrainan kanssa. Maaliskuussa 2000 se on ratifioinut kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen.

2.4. Eräitä muita Euroopan maita

Belgia

Väestö:	<i>Asukkaita</i>	<i>10,2 miljoonaa</i>
	<i>Flaameja</i>	<i>59,0 %</i>
	<i>Valloneja (ranskankiel.)</i>	<i>40,0 %</i>
	<i>Saksankielisiä</i>	<i>1,0 %</i>
	<i>Romaneja</i>	<i>0,2 %</i>

Viralliset kielet: *Flaami, ranska, saksa*

Tärkeimmät kieli-
säännökset: *Perustuslaki, kielilaki*

Belgiassa on vuoden 1993 perustuslain mukaan kolme *virallista kieltä*, flaami, ranska ja saksa. Maa on perustuslain mukaan jaettu yhtäältä kolmeen itsehallinnolliseen alueeseen, pohjoiseen Flanderiin, eteläiseen Valloniaan ja maan keskustassa sijaitsevaan Brysselin seutuun, toisaalta kolmeen itsehallinnolliseen kieliyhteisöön, flaaminkieliseen, ranskankieliseen ja saksankieliseen. Alueet ja yhteisöt muodostavat yhdessä Belgian liittovaltion. Flanderin ja flaaminkielisen yhteisön rajat vastaavat toisiaan. Sen sijaan Valloniaan kuuluu sekä ranskan- että saksankielinen yhteisö. Viimeksi mainitun yhteisön alue sijaitsee Saksan ja Luxemburgin rajalla itäisessä Valloniassa (yhdeksän Eupenin ja St. Vithin alueen kuntaa).

Noin 90 %:sesti ranskankielinen Brysselin seutu on virallisesti kaksikielinen ja siellä on sekä flaamin- että ranskankielisiä itsehallinnollisia kuntia. Brysselin ympäristössä flaaminkielisen yhteisön alueella on kuusi kuntaa, joissa ranskankieliseen väestöön kuuluvilla on eräitä kielellisiä erityisetuja (*erityisetukunnat*). Eräissä näistä kunnista ranskankieliset muodostavat jopa kunnan asukkaiden ja valtuutettujenkin enemmistön, mutta kunnat eivät kuitenkaan ole kaksikielisiä, vaan yksikielisesti flaaminkielisiä. Muualla maassa vastaavia yksikielisiä kuntia, joissa muuta kuin kunnan virallista kieltä puhuvilla on kielellisiä erityisetuja, on yhteensä 21.

Kieliyhteisöillä on itsenäinen toimivalta seuraavissa pääasiassa kieleen liittyvissä asiaryhmissä:

kielten käyttö, kulttuuri, opetustoimi, audiovisuaaliset viestimet, terveydenhoito, perhepolitiikka, nuorisotyö, sosiaalihuolto ja tieteellinen tutkimus sekä näihin asiaryhmiin liittyvät kansainväliset suhteet. Lisäksi niillä on toimivalta yhteisöjen väliseen yhteistyöhön kulttuurin ja opetuksen sekä henkilöön liittyvien kysymysten alalla. Liittovaltiolla on kuitenkin toimivalta kielten käyttöä oikeudenkäynnissä ja armeijassa sekä laki- ja asetusteksteissä koskevissa asioissa.

Alueilla puolestaan on toimivalta seuraavissa, lähinnä taloudellisiin etuisuuksiin liittyvissä kysymyksissä:

maankäytön suunnittelu, kaupunkisuunnittelu, maaseudun kehittäminen, ympäristönsuojelu, luonnonsuojelu, asuminen, vesipolitiikka, läänien ja kuntien toiminnan rahoittaminen ja valvonta, työvoima, julkiset työt, liikenne, talouselämä, pankkipolitiikan alueelliset kysymykset, ulkomaankauppa (tietyin rajoituksin liittovaltion hyväksi), maanviljelys, energiahuolto, tieteellinen tutkimus ja läänien ja kuntien rajain yli ulottuvat palvelut sekä näihin asiaryhmiin liittyvät kansainväliset suhteet.

Alueilla ja kieliyhteisöillä on kullakin omat kansanedustuslaitoksensa, neuvostot ja hallituksensa, kuitenkin siten, että vuodesta 1980 alkaen Flanderin alueella ja flaaminkielisellä yhteisöllä ovat olleet yhteiset toimitukset. Flanderin ja flaaminkielisten yhteiseen neuvostoon kuuluu vaaleilla valittujen jäsenten (118) lisäksi kuusi Brysselin seudun neuvoston flaaminkielistä ryhmää edustavaa jäsentä. Brysselin seudun vaaleilla valittu neuvosto (75 jäsentä) jakautuu nimittäin ranskan- ja flaaminkielisiin ryhmiin. Ranskankielisen yhteisön neuvostoon kuuluvat kaikki 75 vaaleilla valittua Vallonian alueen neuvoston jäsentä sekä lisäksi 19 jäsentä, jotka valitsee Brysselin seudun neuvoston ranskankielinen ryhmä. Saksankielisen yhteisön neuvostoon valitaan vaalilla 25 jäsentä.

Perustuslain 4 artiklan mukaan kielellisiä rajoja voi muuttaa vain määränemmistöllä hyväksytyllä liittovaltion lailla, eikä myöskään ranskankielisten erityisoikeuksia edellä mainittujen 27 kunnan alueella voi perustuslain 129 artiklan mukaan muulla tavoin muuttaa. Ennen vuosien 1962 ja 1963 kielilakeja ja 1970 perustuslain muutosta kielellisiä rajoja oli mahdollista muuttaa kuninkaan päätöksellä, jos väestönlaskennasta saatavat tiedot tätä edellyttivät ja vähintään puolet asianomaisen alueen väestöstä antoi tähän suostumuksensa.

Kielisuhteet on otettu huomioon myös Belgian kansanedustuslaitoksessa. Kaksikamarisen kansanedustuslaitoksen ylähuoneessa, senaatissa on 15 vaaleilla valittua ranskankielistä ja 25 flaaminkielistä senaattoria, 21 kieliyhteisöjen kansanedustuslaitosten valitsemia senaattoria siten, että näistä kymmenen valitsee ranskankielisen, kymmenen flaaminkielisen ja yhden saksankielisen yhteisön kansanedustuslaitos, sekä kymmenen senaattoria, jotka senaatin asianomainen kielellinen ryhmä itse valitsee siten, että neljä valitsee ranskankielinen ja kuusi flaaminkielinen senaattoriryhmä.

Perustuslain 30 artiklan mukaan Belgian perinteisten kielten käyttö on valinnaista. Siitä ei voida säätää kuin lailla ja vain viranomaistointen ja oikeusasioitten osalta. Vuoden 1932 kielilaissa omaksuttiin kielten käytön suhteen alueperiaate. Kieliyhteisöjen virallinen kieli on asianomaisen yhteisön kieli. Niiden alueella virkamiesten tulee hallita yhteisön kieltä ja viranomaisissa voi asioida pääasiassa vain asianomaisen yhteisön kielellä. Neljässä vuosina 1962 ja 1963 annetussa kielilaissa (8.11.1962, 30.7.1963, 2.8.1963 ja 9.8.1963) alueperiaate - ja käytännössä myös kielelliset rajat - vahvistettiin. Samassa yhteydessä kiellettiin äidinkieltä tai kotikieltä koskevien kysymysten esittäminen väestönlaskennassa. Tästä syystä Belgian väestön kielelliset suhteet ovat nykyisin arvionvaraisia.

Vuosien 1962 ja 1963 kielilaeilla luotiin myös mainittujen 27 kunnan asukkaiden erityisedut. - Edut ovat niihin oikeutettujen henkilökohtaisia oikeuksia, ja niitä vastaavia viranomaisten velvoitteita käyttäen asianomaisen kieltä ei ole, lukuun ottamatta velvollisuutta lomakkeiden laatimiseen asianomaisella kielellä. Näin ollen näissä kunnissa toimituskirjat ja muut viranomaisasiakirjat laaditaan kunnan virallisella kielellä ja tämä kieli on myös kunnan sisäinen virkakieli. - Edellä mainittujen kuuden Brysselin ympäristössä olevan viralliselta kieleltään flaamilaisen kunnan (Drogenbos, Kraainem/Crainhem, Linkebeek, Rhode-Saint-Genèse, Wemmel ja Wezembeek-Oppeem) ranskankielisillä asukkailla on oikeus vaatia ranskankielistä palvelua seuraavissa tilanteissa:

- hallinnollisissa asioissa sekä suullisesti että kirjallisesti (ml. verotukseen ja sosiaaliturvaan liittyvät lomakkeet ja muut asiakirjat)
- esikoulun ja peruskoulun ala-ala-asteen opetuksessa, jos vähintään 16 kunnassa asuvaa perhettä sitä pyytää
- työnantajien ja työntekijöiden välisissä sosiaalisissa suhteissa ja

- oikeusasioissa (jolloin palvelu saadaan toisen alueen ranskankielisessä tuomioistuimessa).

Alueperiaatteen tiukasta soveltamisesta aiheutuu sekin erikoisuus, että niissäkään erityisetukunnissa, joissa valtuuston enemmistö on ranskankielinen, valtuuston työskentelykielenä ei saa käyttää ranskaa. Tätä on korostanut myös flaamilaisen alueen sisäministeri Leo Peeters Brysselin ympäristön erityisetukunnille lähettämässään kiertokirjeessä vuodelta 1997 (n:o BA-97/22, *circulaire Peeters*).

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on ainakin kahdessa päätöksessään ottanut kantaa alueperiaatteen soveltamiseen Belgian kielilainsäädännössä. Päätöksessään 23.7.1968 (*Affaire linguistique belge*) tuomioistuin on katsonut, että Belgian kielilain säännös, jonka mukaan oikeutta saada ranskankielistä opetusta kunnassa, joka kuuluu erityisetukuntiin, ei ole lapsella, jonka vanhemmat eivät asu tässä kunnassa, on Euroopan ihmisoikeussopimuksen ensimmäisen lisäpöytäkirjan 2 artiklan vastainen. Mainittua säännöstä ei kuitenkaan ole muutettu. Päätöksessään 2.3.1987 (*Mathieu-Mohin ja Clerfayt vs. Belgia*) tuomioistuin on epäsuorasti todennut, että flaaminkielisen alueen ranskankielisiltä äänestäjiltä ei ollut riistetty äänioikeutta eikä oikeutta asettaa ehdokasta, vaikka heidän Belgian lainsäädännön mukaan oli äänestettävä flaaminkielistä ehdokasta.

Kun Brabantin maakunta jaettiin kahteen osaan, flaaminkieliseksi ja ranskankieliseksi maakunnaksi, perustettiin ensiksi mainittuun maakuntaan vuoden 1995 alusta lukien maakunnassa olevien kuuden erityisetukunnan ranskankielisen väestönosan kielellisten oikeuksien toteutumisen valvontaa varten *varakuvernöörin* virka. Virka on liittovaltion virka ja sen haltija näin ollen maakunnan hallituksesta riippumaton. Varakuvernöörillä on valtuus lykätä kunnallisten viranomaisten päätösten täytäntöönpanoa ja käsitellä kielilainsäädännön noudattamatta jättämistä koskevia yksityishenkilöiden tai oikeushenkilöiden valituksia. Jollei sovinnolliseen ratkaisuun ole mahdollista päästä, varakuvernööri voi saattaa asian *kielellisten oikeuksien valvontakomission* ratkaistavaksi. Mahdollisuutta käännyä varakuvernöörin puoleen on yleisesti käytetty, joskin hallinnollisia päätöksiä on tämän tuloksena vain harvoissa tapauksissa kumottu.

Mainittu kielellisten oikeuksien valvontakomissio on perustettu vuoden 1963 kielilaille. Sen tehtävänä on käsitellä kielilainsäädännön noudattamatta jättämistä koskevia yksityishenkilöiden tai oikeushenkilöiden valituksia. Komissio voi myös antaa lausuntoja tai saattaa asian korkeimman hallinto-oikeuden käsiteltäväksi. Vuodesta 1993 alkaen sillä on ollut mahdollisuus myös poikkeustapauksissa itse ryhtyä toimenpiteisiin kielisäännöksiä rikkoneen viranomaisen sijasta (esimerkiksi käännettämällä, painattamalla ja jakamalla vähemmistökielisen esitteen), joskaan se ei ole tätä oikeuttaan vielä käyttänyt. Yleisesti ottaen sen päätöksiin on tyydytty. Vain kymmenen sen tekemistä noin 2 000 päätöksestä on haettu muutosta.

Kielisuhteista johtuvat erityisvaatimukset ovat leimallisia myös maan kulttuurielämässä. Esimerkiksi julkiset kirjastot voivat flaaminkielisellä alueella, mukaan lukien Brysselin ympäristön erityisetukunnat, saada yhteisön avustusta vain, jos niissä on vähintään 75 % flaaminkielistä kirjallisuutta. Tämän vaatimuksen noudattamatta jättäminen, kuten myös yksityisten ranskankielisten kirjastojen perustaminen flaaminkielisiin kuntiin, on johtanut julkisten kirjastojen lakkauttamisen ja julkisen tuen epäämisen uhkiin.

Maassa on yksi julkinen ranskankielinen ja yksi flaaminkielinen televisiokanava. Lisäksi kaupallisia valtakunnallisia kanavia on yksi ranskankielinen ja kaksi flaaminkielistä. Saksankielistä kanavaa ei ole. Tyypillistä kieliriitojen vaivaamalle maalle on, että flaaminkielisissä kunnissa on estetty ranskankielisten televisiokanavien välittäminen kaapeleitse.

Alueperiaatteen soveltaminen näkyy myös katukuvassa. Yksikielisellä alueella kadunnimikilvet yms. laaditaan vain alueen kielellä. Kaksikielisellä Brysselin seudulla kadunnimikilvet yms. ovat kaksikielisiä, ranskaksi ja flaamiksi.

Vähemmän käytetyn kielen, pääasiassa ranskan suojaksi on vuodesta 1926 alkaen annettu erilaisia kuninkaan asetuksia. Merkittävänä edistysaskeleena voidaan pitää ranskankielisen yhteisön neuvoston 14.12.1990 antamaa asetusta, jolla on muodollisesti vahvistettu kaikkien Vallonian alueella puhuttujen vähemmistökielten asema osana yhteistä kulttuuriperintöä ja säädetty velvollisuudesta edistää niitä.

Vaikka saksakin muodollisesti on maan virallinen kieli, sen suoja vähemmistökielenä on heikompi kuin ranskan ja flaamin kielen: saksankielisellä yhteisöllä ei käytännössä ole täyttä itsenäistä toimivaltaa kielten käyttöön liittyvissä kysymyksissä. Yhteisön alueen sijainti Vallonian seudulla edellyttää aina yhteistyöjärjestelyjä seudun viranomaisten kanssa useissa tärkeissä sosiaalis-taloudellisissa kysymyksissä. Virallisen kielen asemasta huolimatta saksan kieli itse asiassa on monissa suhteissa *vähemmistökielen* asemassa. Kieliyhteisön alueen ulkopuolella saksa onkin eräillä alueilla (Montzenin, Malmedyn ja Arelin/Arlonin alueet) vähemmistökieli, jolla ei ole virallisen kielen asemaa. Saksankielisellä alueella ovat julkiset palvelut kuitenkin tarjolla ja julkiset asiakirjat saatavilla saksan kielellä. Alueen virkamiehiltä edellytetään saksan kielen taitoa, ja saksaa saadaan käyttää paikallisissa tuomioistuimissa ja Liègen vetoomustuomioistuimissa. Tällä alueella myös koululaitos on saksankielinen, mutta opettajainvalmistus tapahtuu Saksan puolella. Alueella on saksankielinen radiokanava ja jotkut muut kanavatkin lähettävät saksankielistä ohjelmaa, mutta omaa saksankielistä televisiotarjontaa maassa ei ole. Myös saksankielinen päivälehti ja joitakin saksankielisiä aikakauslehtiä ilmestyy. Lisäksi alueella on muutakin saksankielistä kulttuuritarjontaa. Saksankielisen yhteisön alueella julkiset kilvet ovat yleisesti saksankielisiä ja kadunnimikilvet kaksikielisiä, saksaksi ja ranskaksi.

Vähemmistökielinä voidaan pitää myös Vallonian itäosissa puhuttua Luxemburgin virallista kieltä letzeburgeschia (moselfrankkia) sekä kenties myös eräitä maassa puhuttuja ranskan kielen murteita (oïl-kieliä), etenkin vallonia. Antwerpenissä on lisäksi eräs maailman merkittävimmistä jiddishinkielisistä (juutalaissaksankielisistä) yhteisöistä.

Mainitulla 14.12.1990 annetulla asetuksella on perustettu *aluekielineuvosto* antamaan viranomaisille neuvoja kysymyksissä, jotka suoranaisesti koskevat vähemmistökieliä tai voivat vaikuttaa niiden asemaan. European Bureau for Lesser Used Language'n vuonna 1983 perustettu Belgian osasto, BELKOM, on jakautunut saksan kielen jaostoon (huolehtii myös letzeburgeschista) ja romanisten kielten jaostoon (oïl-kielien).

Belgia ei ole allekirjoittanut eikä ratifioinut sen enempää Euroopan neuvoston vähemmistökielisopimusta kuin kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevaa puiteyleissopimustakaan. Ranskankielinen yhteisö olisi valmis varauksitta hyväksymään puiteyleissopimuksen, mutta flaaminkielinen vain sillä ehdolla, että sen enempää flaamin kuin ranskankaan kieliseen vähemmistöön kuuluvia ei sen enempää koko maassa kuin millään maan alueellakaan lueta kansalliseen vähemmistöön kuuluvaksi. Kummallakaan yhteisöllä ei ole mitään sitä vastaan, että saksankieliseen yhteisöön kuuluvia pidettäisi kansallisena vähemmistönä. Euroopan parlamentti on päätöslauselmallaan A5-0050/2000/16.3.2000 kiirehtinyt Belgian allekirjoituksia.

Irlanti

Väestö:	<i>Asukkaita</i>	3,6 miljoonaa
	<i>Englanninkielisiä</i>	selvä enemmistö (lähes kaikki osaavat)
	<i>Iirin kielisiä</i>	43,5 % (kielitaitoisia) 9,7 % (päivittäin käyttäviä)
		<i>Iirin kielen pääasiallinen käyttöalue on maan länsirannikolla ja läntisillä saarilla (Gaeltachin alue, 26 kreivikuntaa, 82 000 asukasta)</i>
	<i>Romaneja</i>	0,5 %

Viralliset kielet: *Iiri ja englanti*

Tärkeimmät kieli-
säännökset: *Perustuslaki*

Vuoden 1937 perustuslain 8 artiklan mukaan iirin kieli (Gaeilge/Irish) on *kansalliskielenä* ensimmäinen *virallinen kieli* (1 kohta). Englannin kieli on tunnustettu toiseksi viralliseksi kieleksi (2 kohta). Kuitenkin lailla voidaan säätää kumman tahansa näistä kielistä yksinomaisesta käytöstä missä tahansa yhdessä tai useammassa virallisessa tarkoituksessa joko koko maassa tai sen jossakin osassa (3 kohta). Perustuslain 25 artiklan mukaan lakitekstien poiketessa toisistaan kansalliskielinen teksti on ensisijainen, onpa kysymyksessä tavallinen laki tai perustuslaki.

Kansalliskieleksi iiri määrättiin vuonna 1922 Irlannin vapaavaltiota muodostettaessa, ja samassa yhteydessä iirin kielen taito tuli myös edellytykseksi valtion virkaan, poliisin toimeen ja armeijaan pääsemiseksi. Vuodesta 1973 alkaen iirin kielen taitoa ei enää ole edellytetty, mutta kussakin virastossa pitää asiakaspalvelua varten olla iirin kieltä taitavaa henkilöstöä.

Kun Irlanti vuonna 1973 liittyi Euroopan talousyhteisöön, iirin kieli sai erityisaseman yhteisössä. Vaikka siitä ei tullut yhteisön työkieltä lukuun ottamatta eräitä yhteisön projekteja (muun muassa LINGUA), se otettiin yhteisön sopimuskieleksi (*Treaty language*).

Maassa ei vielä ole kielilakia, jossa olisi tarkempia säännöksiä virallisten kielten käytöstä, joskin sellaista hallituksen piirissä valmistellaan. Sen sijaan eri laeissa on yksittäisiä iirin kieltä koskevia säännöksiä. Vaikka jokaisella pitäisi olla periaatteessa perustuslaillinen oikeus vaatia iirinkielistä palvelua viranomaisissa, käytännössä palvelua ei aina ole saatavilla. Muodollisesti kuitenkin kaikkien julkishallinnon asiakirjojen tulisi olla saatavilla myös iiriksi, ja myös lait ja määräykset tulisi yleensä julkaista molemmilla virallisilla kielillä. Myös tuomioistuimissa tulee voida käyttää iirin kieltä.

Ottaen huomioon maan väestön todelliset kielisuhteet iirin kielen perustuslaillisen ja tosiasiallisen aseman välillä voidaan todeta olevan melkoisen ristiriidan. Voidaan sanoa, että käytännössä kaikkien ensimmäinen kieli maassa on nykyisin englanti ja että iirin kielen taito on useimmilla vain passiivista. Tilanne ei kuitenkaan ole ainutlaatuinen Euroopassa, sillä monessa suhteessa vastaavassa asemassa on letzeburgeschin (moselfrankin) kieli Luxemburgissa. Irlannissa iirin kielen nykyisellä asemalla on monen tutkijan mukaan voimakas kansan tuki ja Irlannin valtio ponnistelee monin tavoin tämän kielen käytön ylläpitämiseksi ja kehittämiseksi.

Keskeisimmin valtion tukitoimet ovat nähtävissä opetustoimen alalla. Esikoulusta alkaen aina

lukiotasolle saakka iirin kieli on pakollinen oppiaine koko maassa ja myös iirinkielistä opetusta annetaan joissakin aineissa, etenkin Gaeltachissa, jossa kaikki peruskoulut ovat yksinomaan iirinkielisiä. Useimmilla oppilailla iiri on kuitenkin vasta toisena kielenä englannin jälkeen. Huomattava osa oppilaista ei sitä paitsi kirjoita iirin kielen koetta ylioppilaskirjoituksissa, vaikka se on jo vuodesta 1913 alkaen ollut pakollinen kansallisiin yliopistoihin (Dublin, Cork ja Galway) kirjoittautumiseksi. Riittävän hyvää iirin kielen taitoa edellytetään myös opettajainvalmistuslaitoksiin pääsemiseksi. Iirinkielisen aikuisopetuksen verkosto on maassa kattava.

Tienviitat ja kadunnimikilvet ovat Irlannissa yleisesti kaksikielisiä. Gaeltachissa ne on laadittu vain yksikielisesti iirin kielisiä. Gaeltachin alueella on myös nähtävissä iirinkielisiä julkisia ja yksityisiä kilpiä sekä iirinkielisiä mainoksia.

Mediasektorilla iirin kieli on aivan viime aikoihin asti ollut varsin näkymätön. Iirinkielinen radioasema (*Raidió na Gaeltachta*) on kuitenkin aloittanut lähetyksensä vuonna 1972 ja iirinkielistä televisio-ohjelmatarjontaa on ollut saatavilla vuodesta 1996 alkaen (iirinkielinen kanava *Teilifis na Gaeilge*). Myös muut valtion radiokanavat lähettävä viikoittain joitakin tunteja iirinkielistä ohjelmaa. Iirinkielisiä päivälehtiä ei ole, mutta sunnuntaisin ilmestyy iirinkielinen viikkolehti (*Foinse*) ja joitakin iirinkielisiä aikakauslehtiä on. Iiriksi julkaistavien kirjojen vuotuinen määrä on noin 150, ja kaikissa julkisissa kirjastoissa on iirinkielisen kirjallisuuden osastot. Iirinkielistä teatteripalvelua on tarjolla rajoitetusti.

Gaeltachin alueen ja iirin kielen kehittämisestä vastaa vuonna 1956 perustettu Gaeltachin ja saarten ministeriö. Alueen kehittämiseksi laadittu avustusohjelma tähtää erityisesti iirin kielen ja kulttuurin säilyttämiseen. Vuonna 1975 koeluonteisesti asetettu ja vuonna 1978 lailla (*Act of the Oireachtas*) vakinaistettu gaelin kielen neuvosto (*Bord na Gaeilge*) on vastuussa iirin kielen suojelemiseen ja kehittämiseen tähtäävien suunnitelmien laatimisesta ja toteuttamisesta. Erityinen valtion laitos, *Údarás na Gaeltachta*, vastaa Gaeltachin alueen taloudellisesta ja sivistyksellisestä kehittämisestä.

Opetusministeriön yhteydessä oleva toimisto *An Gum* julkaisee iirinkielistä kirjallisuutta ja iirinkielisiä oppikirjoja. Vuonna 1952 on asetettu erityinen neuvosto (*Bord na Leabhar Gaeilge*) valvomaan iirinkielisen kirjallisuuden julkaisemiseen annettuja avustuksia. Vuodesta 1943 alkaen valtio on taloudellisesti tukenut iirin kielen kehittämiseksi toimivien kansalaisjärjestöjen työtä koordinoivia iirin kielen kansankäräjiä (*Comhdáil Náisiúnta na Gaeilge*). Eurooppalaisten vähemmistökielten edistämiseksi toimivan European Bureau for Lesser Used Language'n Irlannin osasto on ollut toiminnassa EBLUL'in perustamisesta eli vuodesta 1982 alkaen.

Kaiken edellä lausutun huomioon ottaen iirin kieli voidaan kiistatta luokitella vähemmistökielisopimuksessa tarkoitetuksi maassa vähemmän puhutuksi viralliseksi kieleksi.

Irlanti on ratifioinut Euroopan neuvoston kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puitteyleissopimuksen, mutta ei ole edes allekirjoittanut vähemmistökielisopimusta. Euroopan parlamentti on päätöslauselmallaan A5-0050/2000/16.3.2000 kiirehtinyt Irlannin allekirjoitusta.

Sveitsi

Väestö:	<i>Asukkaita</i>	6,8 miljoonaa
	<i>Saksankielisiä</i>	63,6 %
	<i>Ranskankielisiä</i>	19,2 %
	<i>Italiankielisiä</i>	7,6 %
	<i>Retoromaaneja</i>	0,6 %
	<i>Romaneja</i>	0,5 %
	<i>Muita</i>	9,0 %

Viralliset kielet: Saksa, ranska, italia, retoromaani

*Tärkeimmät kieli-
säännökset:* Perustuslaki, kantonien perustuslait

Voimassa olevan vuoden 1996 perustuslain 116 artiklan mukaan Sveitsin *kansalliskielet* ovat saksa, ranska, italia ja retoromaani (1 kohta). Liittovaltion *viralliset kielet* ovat saksa, ranska ja italia. Retoromaani on virallinen kieli liittovaltion ja retoromaanisten kansalaisten välisissä suhteissa. Yksityiskohdista säädetään lailla (4 kohta). Liittovaltio ja kantonit rohkaisevat kielellisten yhteisöjen väliseen ymmärtämykseen ja kulttuurivaihtoon (2 kohta). Liittovaltio tukee Graubündenin ja Tessinin kantonien toimia retoromaanin ja italian kielten suojelemiseksi ja edistämiseksi (3 kohta).

Monikielisyys on ensimmäistä kertaa tunnustettu jo vuonna 1798 kolmikielisessä Helvetian yhtenäistasavallassa. Liittovaltion perustuslakiin monikielisuuden periaate on kirjattu vuonna 1848. Erottelu kansalliskieliin ja virallisiin kieliin osoittautui välttämättömäksi, kun retoromaanin kieli vuonna 1938 kansanäänestyksessä hyväksyttiin kansalliskieleksi.

Vuoden 2000 alusta lukien on ollut voimassa vuonna 1999 hyväksytty perustuslain muutos, jossa kielellinen vapaus (*liberté de la langue*) on lisätty perusoikeuksien joukkoon (18 artikla). Samassa yhteydessä liittovaltion tehtäväksi on annettu tukea monikielisiä kantoneja (70 artikla). Retoromaanin ja italian kielen tukemiseen annettavasta taloudellisesta tuesta on jo vuonna 1995 annettu liittovaltion laki (RS 441.3).

Sveitsin kielilainsäädäntö on perustunut alueperiaatteeseen (*principe de territorialité*), kantonien toimintavapauteen muun muassa kieleen ja opetukseen liittyvissä kysymyksissä ja kuntien itsehallinnolliseen oikeuteen kielellisten olojen muuttamisessa kielialueiden rajalla. Perustuslakia tulkittaessa on katsottu, että kantoneilla on laaja harkintavalta päättää kielellisten alueiden yhtenäisyyteen ja rajoihin liittyvistä kysymyksistä. Toisaalta niillä on katsottu olevan velvollisuus ryhtyä tehokkaisiin toimenpiteisiin, jos jokin kansalliskielistä on uhattuna, ja kaksi- ja kolmikielisten kantonien on katsottu olevan velvollisia kunnioittamaan kielellisten vähemmistöjen oikeuksia. Kun uusin kielellistä vapautta koskeva perustuslain muutos on tullut voimaan, on yksittäistapauksissa voitava sovittaa yhteen yksilön vapaus valita käyttämänsä kieli ja alueperiaatteen asettamat vaatimukset.

Sveitsissä ei ole liittovaltiotasoisia kielilakia. Sellaisen tarve on kuitenkin tullut ilmeiseksi vuoden 1996 perustuslakiuudistuksen johdosta.

Eräiden kantonien perustuslakeihin sisältyy myös kielisäännöksiä (Fribourg, Bern, Valais ja Graubünden). Sveitsissä on 22 yksikielistä kantonia, joista 17 on saksankielistä, neljä ranskankie-

listä ja yksi italiankielinen. Kaksikielisiä kantoneja on kolme, Bern, jossa saksankielinen väestö on enemmistönä, sekä Fribourg ja Valais, joissa ranskankielinen väestö on enemmistöasemassa. Graubündenin kantoni on kolmikielinen. Sen asukkaiden enemmistö on saksankielisiä italian- ja retoromaniankielisten ollessa vähemmistöasemassa. Toisessa kielialueiden rajalla olevassa kaksikielisessä kaupungissa, Bienne/Bielissä saksankieliset ovat enemmistönä ja toisessa, Fribourg/Freiburgissa ranskankieliset.

Väestön kielisuhteet on vuodesta 1860 alkaen selvitetty kymmenen vuoden välein toimitetussa väestönlaskennassa. Väestönlaskennan yhteydessä on pyydetty ilmoittamaan, millä kielellä kukin ajatteli ja minkä kielen kukin parhaiten hallitsi. Vuonna 1990 laajennettiin kysymyksiä siten, että ensimmäisen kielen lisäksi tiedusteltiin, mitä kieltä kukin normaalisti käytti jokapäiväisessä elämässään sekä mitä murretta hän käytti.

Liittovaltion parlamentissa voidaan käyttää mitä tahansa liittovaltion virallisista kielistä. Liittovaltion lait julkaistaan Virallisessa lehdessä (*Recueil officiel*) kaikilla kolmella koko virallisella kielellä ja tärkeimmät niistä myös retoromanian kielellä (liittovaltion laki 21.3.1986 RS 170.512). Useimmat muutkin liittovaltion asiakirjat laaditaan kolmella virallisella kielellä. Tärkeäksi katsottavat asiakirjat ja esitteet laaditaan kuitenkin myös Retoromaanin kielellä. Opetusministeriöön on perustettu erityinen osasto, jonka tehtävänä on huolehtia muidenkin ministeriöiden ja muun hallinnon tarvitsemien retoromaaninkielisten käännösten suorittamisesta. Muutoin hallinnossa käytettävä kieli määräytyy pääasiassa alueperiaatteen mukaisesti. Liittovaltion viranomaiset käyttävät vastauksissaan sen alueen kieltä, jota koskevasta asiasta on kysymys, mutta ne voivat vastata myös sillä kielellä, jolla niitä on lähestytty.

Alueperiaatteen näkyvä sovellutus on julkinen opastus ja viitoitus. Tienviitat ja kadunnimikilvet ovat yksikielisisä kantoneissa ja kunnissa yksikielisiä, mutta kaksi- tai monikielisisä kantoneissa tai kaupungeissa yleensä kaksi- tai monikielisiä.

Kantoneilla on lähes kaikissa suhteissa itsenäinen päätösvalta opetukseen liittyvissä asioissa, lukuun ottamatta liittovaltion tehtäviin kuuluvaa polyteknistä ja ammatillista koulutusta sekä ylioppilastutkinnon hyväksymistä. Kantonin virallinen kieli on yleensä opetuksessa käytettävä kieli ja ensimmäisenä opetettava kieli. Useampikielisessä kantonissa opetuskieli ja ensimmäinen kieli yleensä määräytyvät kantoninsisäisten kielirajojen mukaisesti. Yleinen sääntö on lisäksi, että ensimmäisenä vieraana kielenä on jokin muu maan neljästä kansalliskielestä.

Perustuslaissa edellytetään, että radio- ja televisiotoiminnassa otetaan huomioon myös maan erityispiirteet ja kantonien tarpeet (55 bis artikla). Tarkempia säännöksiä radio- ja televisiotoiminnan osalta on annettu vuoden 1992 alusta voimassa olleella radio- ja televisiotoimintaa koskevalla liittovaltion lailla (RS 784.40). Radio- ja televisiotoimintaan saamansa toimiluvan puitteissa Sveitsin Radio ja Televisio -yhtiö SSR on hoitanut sekä radio- että televisio-ohjelmien jakelun kaikilla kansallisilla kielillä kaikkiin Sveitsin kantoneihin. Kaapelilähetyksinä ja satelliitin kautta myös Graubündenin ulkopuolella olevat retoromaaninkieliset voivat seurata kantoniin suunnattuja lähetyksiä.

Eri kieliryhmien tarpeisiin on Sveitsissä tarjolla sveitsiläisiä lehtiä varsin hyvin kieliryhmien suuruuden mukaisessa suhteessa. Kaksi- tai useampikielisiä lehtiä ei käytännöllisesti katsoen ole. Alueen kieli yleensä määrää, minkä kielisiä lehtiä on saatavilla. Saksan-, ranskan- ja italiankielisten saatavilla on lisäksi ainakin suurimmissa kaupungeissa naapurimaiden omakielisiä lehtiä. Kulttuuritoiminnan alalla pääasiassa vireä liittovaltion viranomaisten tukema järjestötoiminta huolehtii eri kieliryhmiin kuuluvien tarpeista. Kulttuuritoiminnan julkinen tukeminen on pääasiassa kantonien tehtävänä.

Retoromaanin ja italian kielten asema huomioon ottaen näitä kieliä voidaan kiistatta pitää vähemmistökielisopimuksessa tarkoitettuina maassa vähemmän puhuttuina virallisina kielinä. Vuodesta 1920 alkaen liittovaltio on tukenut Graubündenin kantonia retoromaanin kielen ylläpitämiseksi ja kehittämiseksi ja vuodesta 1931 Graubündenin ja Ticinon kantoneita italian kielen tukemiseksi. Churista käsin toimiva *Lia Rumantscha* -niminen järjestö tukee eri tavoin retoromaanin kieltä ja kulttuuria sekä koordinoi ja tukee retoromaanijärjestöjen toimintaa. Vastaavaan tapaan toimii italia kielen tukijärjestönä myös Churista käsin *Pro Grigioni italiano*. Sveitsin alueella puhutaan myös perinteisinä ei-alueellisina kielinä romanikieltä (yéniche) ja jid-dishiä. Näiden kielten käyttäjät eivät ole nähneet tärkeäksi liittovaltion toimenpiteitä kielten hyväksi eikä liittovaltio myöskään ole ottanut näitä kieliä huomioon kielipolitiikassaan.

Sveitsi on ratifioinut sekä Euroopan neuvoston vähemmistökielisopimuksen että kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen. Vähemmistökielisopimuksen piiriin Sveitsi on ilmoittanut retoromaanin ja italian kielet vähemmän puhuttuina virallisina kielinä. Italian kielen osalta valitun suojelun taso on korkeampi kuin retoromaanin.

Espanja

Väestö:	<i>Asukkaita</i>	40,0 miljoonaa
	<i>Katalonialaisia</i>	14,5 % (<i>Kataloniassa 80 % puhuu katalaania</i>)
	<i>Galicialaisia</i>	7,2 % (<i>Galiciassa 55 % puhuu galician kieltä</i>)
	<i>Baskeja</i>	5,5 %
	<i>baskin kieltä hallitsevia</i>	1,4 % (<i>Baskimaalla 25 % puhuu baskin kieltä</i>)
	<i>Valencialaisia</i>	3,8 % (<i>Valenciassa 55 % puhuu valencian kieltä</i>)
	<i>Romaneja</i>	1,9 %
	<i>Asturialaisia</i>	1,1 %
	<i>Aragonialaisia</i>	0,07 %
	<i>Arabinkielisiä</i> (<i>Ceuta, Melilla</i>)	0,07 %
	<i>Oksitaaneja</i> (<i>Aranin laakso</i>)	0,01 %

Viralliset kielet: *Kastilia (espanja); katalaani, galician kieli, baskin kieli, valencian kieli, oksitaani (autonomisten yhteisöjen alueilla)*

Tärkeimmät kieli-säännökset:

Perustuslaki, autonomisten yhteisöjen itsehallintolait ja kielilait

Espanjan vuodelta 1978 olevan perustuslain 3 artiklan mukaan kastilian kieli on valtion *virallinen espanjan kieli*. Kaikilla espanjalaisilla on velvollisuus hallita sitä ja oikeus sitä käyttää. Muut Espanjan kielet ovat myös virallisia kieliä asianomaisissa autonomisissa yhteisöissä sen mukaan kuin siitä yhteisöjen laeissa säädetään. Artiklassa todetaan lopuksi, että Espanjan kielellisten ilmenemismuotojen rikkaus on maan kulttuuriperintö, jota erityisesti pitää kunnioittaa ja suojella.

Espanjan asukkaista 26 miljoonaa asuu alueella, jossa on kaksi virallista kieltä. *Kansalliskielenä* koko maassa kastilia (espanja) on kuitenkin virallinen kieli koko maassa. Sen ohella katalaani, galician kieli (galego), baski (euskara) ja valencian kieli ovat alueen toisena virallisena kielenä autonomisten yhteisöjen alueella, katalaani Kataloniassa ja Baleaareilla, galician kieli Galiciassa, baskin kieli Baskimaassa (Pais Vasco tai Euskadi) ja valencian kieli (eräiden arvioiden mukaan eräs katalaanin murre) eräillä Valencian itärannikon alueilla. Mainittujen kielten lisäksi oksitaanilla on Katalonian parlamentin 1990 tekemään päätökseen perustuen katalaanin ja kastilian ohella virallisen kielen asema Aranin laaksossa Pyreneitten vuorten itäisessä osassa.

Mainittujen autonomisten yhteisöjen alueilla virallisia kieliä koskevat perussäännökset sisältyvät itsehallintolakeihin (Katalonia: 3 artikla, Baleaarit: 3 artikla, Galicia: 5 artikla, Baskimaa: 6 artikla ja Valencia: 7 artikla), minkä lisäksi on annettu virallisten kielten käyttämistä koskevat kielilait, Baskimaassa vuonna 1982, Kataloniassa, Valenciassa ja Galiciassa vuonna 1983 ja Baleaareilla vuonna 1986. Katalonian kielilaki on sittemmin uudistettu vuonna 1998. Laeissa on säännöksiä kielten käyttämisestä muun muassa hallinnossa, opetuksessa ja tiedotusvälineissä. Katalaani on Katalonian kielilain mukaan alueen hallintoviranomaisten työkieli. Virkamiesten on osattava katalaania. Kansalaiset saavat kuitenkin valita hallinnossa käyttämänsä kielen, katalaanin

tai kastilia. Virallisjulkaisut julkaistaan molemmilla näistä kielistä. Katalaania saadaan käyttää myös tuomioistuimissa, joskin tuomareiden vajavainen kielitaito usein muodostuu käytännössä esteeksi.

Myös Baleaareilla voidaan viranomaisissa asioida katalaanilla. Hallinnolliset lomakkeet ja asiakirjat laaditaan katalaaniksi ja kastilian kielellä. Alueen parlamentin enemmistö käyttää työkielenään katalaania.

Galiciassa on mahdollista asioida viranomaisissa ja tuomioistuimissa galician kielellä, ja virkamiesten on osattava tätä kieltä. Galician kielen aikuiskoulutukseen osallistuvat pääosin virkamiehet saavuttaakseen edellytetyn kielitaidon. Julkiset asiakirjat laaditaan sekä galician että kastilian kielellä. Galician kieli on lähes yksinomainen sisäinen virkakieli hallituksen virastoissa, ja enemmistö alueen parlamentin (*Xunta*) jäsenistä käyttää tätä kieltä työkielenään. Myös useimpien kuntien hallinnossa käytetään galician kieltä. Alueen hallitus on perustanut kielipoliittisen toimiston valvomaan kielilain täytäntöönpanoa. Hallitus myös kannustaa galician kielen opetukseen ja käyttöön muilla alueilla, joilla kieli on äidinkielenä.

Teoriassa Baskimaalla jokaisen on mahdollista käyttää baskin kieltä alueen hallinnossa asioidessaan, mutta julkisen vallan ponnisteluista huolimatta tästä kielestä ei ole tullut yleisesti käytössä olevaa alueen hallinnon työkieltä. Myös tuomioistuimissa saa teoriassa käyttää baskia, ja jos tuomari ei osaa kieltä, hänen olisi hankittava tulkki. Käytännössä tuomioistuin kieli on kuitenkin kastilian kieli. Alueen hallitus ja sen alainen hallinto voivat päättää, mihin virkoihin pääsemiseksi edellytetään baskin kielen taitoa. Lain mukaan kaikkien julkisten asiakirjojen tulisi olla kaksikielisiä, ja huomattava osa niistä julkaistaankin käytännössä sekä kastilian että baskin kielellä. Baskin kielen edistämistä koordinoimaan on perustettu kielipoliittinen toimisto.

Valenciassa valencian kieli on vain rajoitetusti hallinnollisessa käytössä. Kuitenkin jokainen voi niin halutessaan käyttää tätä kieltä viranomaisissa.

Perustuslain 148 artiklan mukaan autonomisilla yhteisöillä on oikeus itsenäisesti päättää yhteisön virallisen kielen opetuksesta.

Paitsi että autonomisten yhteisöjen koululaitoksessa luonnollisesti opetetaan yhteisön virallista kieltä myös opetusta annetaan yleisesti tällä kielellä. Katalonian kielilain mukaan katalaani on opetuskieli kaikilla opetuksen tasoilla. Kastiliankielisten perheiden lapset voivat kuitenkin saada ensimmäisinä kouluvuosinaan opetusta kastilian kielellä. Käytännössä opetuksessa ollaan kuitenkin vasta asteittain siirtymässä katalaaninkieliseen opetukseen. Katalaaninkielistä opettajainkoulutusta ja aikuisopetusta on myös saatavilla. Kolmen alueen yliopiston virallinen kieli on katalaani, mutta sekä opettajat että opiskelijat saavat käyttää myös kastilian kieltä.

Baleaarien osalta Espanjan keskushallituksen opetusministeriö vastaa opetukseen liittyvistä kysymyksistä. Katalaania opetetaan joitakin tunteja viikossa kaikissa kouluissa. Opetuskielenä katalaani on kuitenkin saarilla harvinainen.

Galician kielilain mukaan opetuskielenä esikoulussa ja kahtena ensimmäisenä vuonna peruskoulussa tulee käyttää oppilaan äidinkieltä, galician tai kastilian kieltä. Tämän jälkeen 8 ja 14 ikävuoden välillä opetuskielenä on kastilian kieli. Kuitenkin ainakin yhdessä aineessa myös galician kielen tulisi tänä aikana olla opetuskieli, mutta tämä ei käytännössä täysin toteudu. Sen sijaan galician kieltä kyllä tänäkin aikana opetetaan oppiaineena, kuten laki edellyttää. Tämän jälkeisessä opetuksessa galician kieltä pitää opettaa oppiaineena, mikä säännös myös varsin hyvin käytännössä toteutuu. Sen sijaan säännös, jonka mukaan opetusta pitäisi antaa tällä kielellä

ainakin kahdessa aineessa, ei kovinkaan hyvin toteudu. Alueen yliopistoissa voi opiskella galician kieltä, mutta opetuskielenä se ei ole kuin poikkeuksellisesti.

Kielilaki edellyttää, että baskin kieli on opetuksessa yhdenvertainen kastilian kielen kanssa. Baskimaalla opetus onkin joissakin tapauksissa kaksikielistä, jolloin siis sekä kastilian kieltä että baskia käytetään opetuskielenä. Suurimmassa osassa kouluista opetuskieli on kuitenkin kastilia. Ainoastaan runsaat 10 % oppilaista saa opetusta vain baskin kielellä. Kun jompikumpi kielistä on opetuskieli, toista opetetaan oppiaineena. Kokonaan baskinkielistä opettajainkoulutusta voi saada, ja alueen hallituksen tavoitteena on saada aikaan myös kokonaan baskinkielinen yliopistopetus. Hallitus tukee eri tavoin myös baskinkielistä aikuisopetusta.

Valencian itsehallintolaki edellyttää, että valencian kieli asteittain otetaan käyttöön opetuksessa, mutta käytännössä säännös ei juurikaan toteudu. Itsehallintolain mukaan oppilaiden tulisi saada ensi opetuksensa äidinkielellään, mutta käytännössä vain 5 %:ssa alueen kouluista tämä toteutuu. Alueen yliopistoissa kastilia on pääkieli, mutta myös valencian kieltä voidaan käyttää.

Kataloniassa katalaani on joukkotiedotusvälineissä vallitseva. Alueen hallitus valvoo kahta yksinomaan katalaaninkielistä televisiokanavaa. Niiden rinnalla on joitakin yksityisiä kastiliankielisiä kanavia. Yksinomaan katalaaninkielisiä julkisia ja yksityisiä radioasemia on useita. Jotkut asemat ovat kaksikielisiä. Kataloniassa ilmestyy myös yksi täysin katalaaninkielinen sanomalehti, *El Perodico de Catalunya*, ja lukuisia katalaaninkielisiä aikakauslehtiä. Baleaareilla taas katalaaninkielinen televisio- ja radio-ohjelmatoiminta on huomattavasti rajoitetumpaa, ja vain yksi katalaaninkielinen sanomalehti ja joitakin aikakauslehtiä ilmestyy saarilla. Katalaaninkielinen kulttuuritoiminta on vilkasta, ja esimerkiksi kirjoja julkaistaan tällä kielellä vuosittain lähes 5 000 nimikettä.

Galician alueen hallituksen valvoma julkinen televisiokanava ja Espanjan television aluetoimitus välittävät runsaasti galiciankielistä ohjelmaa. Yksi julkinen radioasema lähettää yksinomaan galiciankielistä ohjelmaa. Yksi viikottain ilmestyvä sanomalehti ja joitakin aikakauslehtiä ilmestyy galician kielellä. Alueella on myös galiciankielistä kirjankustannus- ja teatteri- ym. kulttuuritoimintaa.

Baskimaalla on alueen hallituksen toimesta perustettu televisiokanava *Euskal Telebista* lähettänyt vuodesta 1982 alkaen baskinkielistä ohjelmaa, joka on nähtävissä myös Ranskan puoleisella Baskialueella. Julkinen radioasema *Euskadi Irratia* lähettää yksinomaan baskinkielistä ohjelmaa. Lisäksi Baskimaalla on lukuisia yksityisiä baskinkielisiä radioasemia. Baskimaalla ilmestyy kolme baskinkielistä sanomalehteä, joista tunnetuin lienee *Euskaldunon Egunkaria*. Baskinkielisiä aikakauslehtiä on pitkälti toista sataa. Myös omakielinen kustannustoiminta on Baskimaalla merkittävää.

Alueen hallituksen ponnisteluista huolimatta valenciankielinen audiovisuaalinen tarjonta on Valenciassa rajoitettua. Vuonna 1989 perustettu julkinen televisiokanava, jonka oli määrä lähettää vain valenciankielistä ohjelmaa, lähettää suuren osan ohjelmistostaan kastilian kielellä.

Autonomisten alueiden ilmeestä voidaan todeta, että yhdyskuntien omat viralliset kielet ovat yleisesti nähtävissä tienviitoissa ja osoitekilvissä sekä ilmoituksissa ja mainoksissa.

Alueellisia virallisia kieliä puhutaan Espanjassa myös alueilla, joilla niillä ei ole virallisen kielen asemaa. Katalaani on käytössä Aragonian itäisellä Katalonian vastaisella raja-alueella. Galician kieltä puhutaan taas Asturiassa ja Castilla-Leónin alueella. Baskin kieli puolestaan on käytössä myös Navarassa, jossa sen käyttö vuodelta 1986 olevan yhteisön lain mukaan on virallista niissä

alueen osissa, joissa kieltä käytetään.

Tärkeimpinä *vähemmistökielinä*, joilla ei ole maassa virallisen kielen asemaa minkään autonomisen yhteisön koko alueella, voidaan mainita asturian kieli (bable), joka on käytössä Asturian alueella, aragonin kieli, jota puhutaan Aragoniassa, ja itse asiassa myös oksitaani, jonka käyttäminen on, sen mukaan kuin edellä on todettu, virallista vain pienessä osassa Kataloniaa. Asturiassa asturian kielen/"murteen" käyttö on itsehallintolailla turvattu. Aragoniassa on kaikkien alueella käytettävien kielten asema turvattu alueen itsehallintolailla.

Asturiassa joissakin autonomisen yhteisön ministeriöissä otetaan vastaan asturian kielellä laadittuja asiakirjoja, vaikka laki ei tätä edellytäkään, mutta asturiankielistä vastausta ei voi vaatia. Virkamiehiltä ei edellytetä kielen taitoa. Paikallishallinnossa kieltä voidaan käyttää sekä suullisesti että kirjallisesti, mutta tuomioistuimissa kieltä käytetään käytännössä vain harvoin. Lähinnä kielellisiin asioihin liittyviä julkisia asiakirjoja on saatavilla asturian kielellä. Itsehallintoyhteisön hallituksen piirissä toimii erityinen laitos asturian kielen ylläpitämiseksi ja edistämiseksi. Vuonna 1980 perustetun *Academia de la Llingua Asturiana*n tehtävänä on huoltaa ja standardisoida kieltä. Opetuskielenä kieli on joissakin esikouluissa ja joidenkin peruskoulujen ala-asteella, mutta korkeammassa opetuksessa vain satunnaisesti. Peruskoulun ala- ja yläasteella kieli on valinnainen kieli. Kieltä voi opiskella myös opettajankoulutuksessa, Oviedon/Uviéun yliopistossa ja aikuiskoulutuksessa. Myös virkamiehille järjestetään asturian kielen kurseja. Asturian kieli on vähäisessä käytössä joukkotiedotuksessa: joitakin radio-ohjelmia lähetetään, yksi sanomalehti (*Les Noticias*) ilmestyy viikottain, minkä lisäksi on joitakin asturiankielisiä aikakauslehtiä. Kielen opetukseen ja käyttämiseen joukkotiedotuksessa sekä asturiankieliseen kulttuuritoimintaan saadaan tukea yhteisön hallitukselta. Myös EU:n komissio on vuodesta 1989 alkaen tukenut Asturian Kielen Akatemian kieliprojekteja.

Aragonin kieltä ei käytetä hallinnossa, eikä sitä opeteta koulussa oppiaineena kuin joissakin harvoissa kouluissa vapaaehtoisena koulutuntien ulkopuolisena aineena. Joukkoviestimissä kieltä käytetään lähinnä symbolisesti radiossa ja päivälehden viikkoliitteessä. Joitakin aragoninkielisiä aikakauslehtiä ja kirjoja julkaistaan harvaksen.

Kuten edellä on todettu, Aranin laaksossa Kataloniassa on kolme virallista kieltä. Katalonian parlamentti palautti vuonna 1990 laakson yleisneuvoston (*Conselh Generau*) ja antoi sille hallinnollisen päätösvallan muun muassa oksitaanin kielen kehittämiseen liittyvissä asioissa. Alueen keskushallinnossa oksitaani on yleisesti käytössä, mutta paikallistasolla käyttö vaihtelee. Oksitaani on opetuskieli alimmilla kouluasteilla, mutta myöhemmin katalaani ja kastilia vähitellen syrjäyttävät sen, ja viimeisinä kouluvuosina oksitaani on enää opetusaineena. Katalonian televisio lähettää oksitaanin kielellä yhden ohjelman viikossa ja radio yhden lyhyen päivittäisen lähetyksen. Yhdessä Katalonian sanomalehdessä on oksitaaninkielinen viikkoliite.

Kanarian saarilla asuvien alun perin ilmeisesti berberinkielisten guantsien on yleisesti katsottu sulautuneen espanjalaisiin. Saarilla toimii kuitenkin nykyisin useita aktiivisia guantsikulttuuria ylläpitäviä järjestöjä.

Vähemmistökielten edistämiseksi toimivalla European Bureau for Lesser Used Language'lla on kansallinen osasto Espanjassa.

Espanja on ratifioinut kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen ja allekirjoittanut Euroopan neuvoston vähemmistökieliselopimuksen, mutta ei vielä ratifioinut sitä. Euroopan parlamentti on päätöslauselmallaan A5-0050/2000/16.3.2000 kiirehtinyt Espanjan ratifiointia.

Hollanti

Väestö:	<i>Asukkaita</i>	15,2 miljoonaa
	<i>Alasaksinkielisiä</i>	11,8 % (kielen käyttöalueella 60 % puhuu kieltä)
	<i>Friisinkielisiä</i>	2,8 % (Frieslandissa 74 % puhuu friisin kieltä)
	<i>Romaneja</i>	0,2 %
	<i>Jiddishinkielisiä juutalaisia ja limburginkielisiä</i>	jonkin verran

Viralliset kielet: Hollanti, friisi (Frieslandissa)

Tärkeimmät kieli-säännökset: Hollannin hallituksen ja Frieslandin maakunnan välinen sopimus

Hollannin (Alankomaiden) *kansalliskielet* ovat hollanti ja friisi. Hollanti on myös *virallisen kielen* asemassa kaikkialla Hollannissa. Friesland (Fryslân, 600 000 asukasta) on kuitenkin virallisesti tunnustettu kaksikieliseksi maakunnaksi, jossa friisin kieltä voi käyttää viranomaisissa hollannin ohella. Maan perustuslakiin ei kuitenkaan sisälly säännöksiä kielellisistä oikeuksista.

Tuomioistuimissa ja muissa viranomaisissa käytettävä kieli on perinteisesti hollanti. Julkiset asiakirjat laaditaan suurimmalta osaltaan vain tällä kielellä. Tasa-arvoa korostavassa maassa vähemmistökieltenkin käyttäminen on kuitenkin vähitellen yleistynyt.

Maan *vähemmistökielet* ovat friisi (frysk), alasaksi (nedersaksisch), limburgin kieli, jiddish ja romanikieli.

Hollannissa puhuttava friisi on länsifriisiä. Naapurimaassa Saksassa puhutaan friisin muita muotoja, pohjoisfriisiä ja itäfriisiä. Friisin kielen ja kulttuurin aseman perusteet määrittellään määrääjain Hollannin hallituksen ja Frieslandin maakunnan välisin sopimuksin. Ensimmäinen sopimus on solmittu vuonna 1989, viimeisin vuonna 1998. Friisinkieliset asuvat suurimmalta osaltaan Pohjois-Hollannissa, Frieslandissa ja Groningenin länsiosissa sekä Terschellingin, Schiermonnikoogin ja Hindeloopenin saarilla. Kieli on siellä parhaiten säilynyt maaseudulla. "Kaupunkifriisi" on saanut vaikutteita hollannin kielestä, kuten myös "bildtin kieli" rannikolla Het Bildtin kunnassa.

Friisin kielen käyttämisestä hallintoviranomaisissa on sopimuksen mukaisesti säädetty hallinto-oikeuslaissa (Algemene Wet Bestuursrecht, 1995, 302), joka on ollut voimassa vuoden 1995 alusta. Lakiin sisältyy erityinen luku kielen käyttämisestä hallintoasioissa. Vuonna 1995 on muutettu vuodelta 1956 olevaa lakia friisin kielen käyttämisestä oikeusasioissa (Wet Gebruik Friese Taal in het Rechtsverkeer, 1995, 440), johon sisältyvät säännökset tämän kielen käyttämisestä tuomioistuimissa. Laki tuli voimaan vuoden 1997 alusta.

Hallinto-oikeuslain mukaan jokainen voi käyttää friisin kieltä hallintoviranomaisissa Frieslandissa. Viranomaisten kielenä friisi on kuitenkin harvinainen, ja vastaukset laaditaankin yleisimmin hollanniksi. Friisin kielen käyttämisestä oikeusasioissa annetun lain mukaan jokainen voi käyttää Frieslandissa tätä kieltä myös tuomioistuimissa. Syytetyt ja todistajat voivat rikosoikeudenkäynneissä käyttää friisiä myös muualla maassa ja vaatia tulkin apua, jos he eivät osaa kyllin

sujuvasti hollantia. Tuomioistuimissa ei vielä hyväksytä friisinkielisiä asiakirjoja, mutta niiden hyväksymisestä käydään jatkuvasti neuvotteluja hallituksen ja maakunnan välillä. Vuodesta 1995 alkaen on ollut mahdollista käyttää friisin kieltä myös kuntien ja maakuntien valtuustoissa.

Vuoden 1994 alusta lukien maakunnat ja kunnat ovat voineet ottaa itselleen friisinkielisen nimen käytettäväksi joko yksinään tai hollanninkielisen nimen ohella (lait 1992, 96 ja 1992, 550). Jo ennen tätä kunnilla on ollut oikeus antaa muun muassa kaupungeille, kylille, teille ja toreille friisinkieliset nimet. Frieslandissa onkin nähtävissä kaksikielisiä tai pelkästään friisinkielisiä viittoja ja kylttejä.

Äänioikeusmääräyksen (1989, 471) mukaan Frieslandin maakuntavaltuuston ja maakunnan kunnan valtuuston vaaleissa voidaan friisinkielisen ehdokkaan ehdokaslistassa käyttää friisin kieltä.

Alasaksin kielen erilaisia variantteja puhutaan maan koillis- ja itäosissa, Groningenin, Drenthen ja Overijsselin maakunnissa, Länsi- ja Itä-Stellingwerfissä Frieslandin maakunnassa sekä Achterhoekin ja Veluwen alueilla Gelderlandin maakunnassa. Mainittujen maakuntien hallitukset sekä Länsi- ja Itä-Stellingwerfin kunnalliset viranomaiset tunnustavat tarpeen suojella ja kehittää alasaksin kieltä ja ovat myös käytännössä toteuttaneet erilaisia toimenpiteitä tässä tarkoituksessa. Tavallisesti aluetason viranomaisissa voidaan asioida niin hyvin suullisesti kuin kirjallisestikin alasaksin kielellä. Toisinaan viranomaiselta voi saada myös vastauksen tällä kielellä. Tuomioistuimissa alasaksi ei kuitenkaan ole käytössä. Tämä ei kuitenkaan estä vastaajaa tai todistajaa käyttämästä alasaksia. Kieltä käytetään kielen käyttöalueilla myös jumalanpalveluksissa.

Eräät alueet Hollannissa ovat kolmikielisiä. Länsi- ja Itä-Stellingwerfissä puhutaan hollantia, friisiä ja alasaksin "stellingwerfin" versiota. Het Bildtissä taas hollannin ja friisin lisäksi "bildtin kieltä".

Limburgin kieltä puhutaan samannimisessä maakunnassa, jonka pääkaupunki on Maastricht. Limburgin kielen, sen enempää kuin jiddishin tai romanikielenkään asemasta viranomaisissa ei ole saatavissa luotettavaa tietoa. Raportoidessaan Euroopan neuvostolle vähemmistökieliselopimuksen täytäntöönpanosta hallitus ei ole lainkaan käsitellyt näiden kielten asemaa.

Viime vuosisadalle saakka hollanti on ollut opetuksessa yksinomaisesti käytetty kieli. 1930-luvulta alkaen vähemmistökielten, etenkin friisin asema on kuitenkin vähitellen saanut jalan sijaa. Hollannissa ei ole yleistä opetussuunnitelmaa, mutta opetuksen ydintavoitteet on määritetty. Näissä korostetaan monikulttuurisuutta ja kulttuurien välistä yhteyttä. Julkisten koulujen ohella on yksityisiä kouluja, joiden perustamisen oikeus on taattu perustuslaissa. Niillä on yhtäläiset oikeudet julkiseen tukeen kuin julkisilla kouluilla, mikäli ne täyttävät tukea varten asetetut yleiset edellytykset.

Myös friisin kielen opetusta koskeva sääntely perustuu hallituksen ja maakunnan väliseen sopimukseen. Tavoitteena on sopimuksen mukaan, että opetus Frieslandissa valmistaisi oppilaat elämään kaksikielisessä friisiläis-hollantilaisessa yhteiskunnassa. Tämän vuoksi opetuksessa ei tulisi keskittyä yksinomaan äidinkielen opettamiseen. Friisin kielen opetusta koskevat säännökset sisältyvät perusopetuslakiin (1998, 228) ja lukiolakiin (1997, 322).

Friisin kieli on Frieslandissa ollut maakunnassa asuville oppilaille pakollinen oppiaine peruskoulussa vuodesta 1980 alkaen ja lukiossa vuodesta 1993 alkaen. Sen opettaminen tuli mahdolliseksi peruskouluissa vuonna 1937, kun vuoden 1920 perusopetuslakia tässä tarkoituksessa muutettiin (laki 1937, 323), ja lukioissa vuonna 1948 muutettaessa lukiolakia (laki 1948, 127). Kaikki

Frieslandin koulut saavat käyttää friisin kieltä myös opetuskielenä, ja noin 80 % kouluista käyttää tätä mahdollisuutta ainakin jossakin laajuudessa hyväkseen. Ammattikouluissa friisin kieltä opetetaan varsin rajoitetusti. Jo ennen kouluikää, noin puolet friisinkielisistä lapsista voi päästä kokonaan omakieliseen lastentarhaan. Lastentarhaopetus on kokonaisuudessaan kuntien vastuulla.

Friisin kieltä opetetaan myös opettajain koulutuksessa Frieslandin opetushallintoviranomaisten sitä pyytäessä ja jos opettajakunnasta löytyy tähän halukkaita. Opetus on keskitetty *Halbertsma-Akademij* -nimiseen opetuslaitokseen. Yliopisto-opetusta friisin kielessä voi saada Groningenin, Utrechtin ja Amsterdamin yliopistoissa sekä sivuaineena myös Leidenissä. Lisäksi Leeuwardenissa/Ljouwertissa on vuonna 1938 perustettu *Fryske Akademy* -niminen instituutti, jonka toimesta aikanaan käynnistettiin friisin kielen kouluopetus. Friisin kielen opetusta varten on myös laaja aikuiskoulutusverkosto. Hollannin hallitus tukee monin tavoin friisin kielen opetusta.

Perusopetuksessa alasaksin asema on varsin heikko. Vain Itä- ja Länsi-Stellingwerfissä kielen stellingwerfin variantti on huomioitu opetussuunnitelmassa. Näissäkin kaupungeissa opetus on pääosin projektiluonteista. Muilla alueilla alasaksin perusopetus on satunnaista ja lähes aina projektiluonteista. Ylemmän tason opetuksessa alasaksin eri varianttien opetus, samoin kuin kielen opettajien koulutus on kaikilla alueilla satunnaista. Yksityisten instituuttien järjestämää aikuisopetusta on jonkin verran. Korkeakoulutasolla alasaksia voi opiskella Groningenin yliopistossa.

Hallituksen ja Frieslandin maakunnan väliseen sopimukseen sisältyy myös joukkotiedotusvälineitä koskevia määräyksiä. Ne koskevat valtakunnallisia televisiolähetystyksiä, joita voi seurata Frieslandissa. Alueelliset ja paikalliset radio- ja televisiolähetykset eivät kuulu sopimuksen piiriin. Joukkoviestintäpolitiikan päälinjaukset on kirjattu joukkoviestintälakiin (1987, 249). Lakiin vuonna 1995 tehdyn muutoksen mukaan (laki 1995, 320, 54 a §) televisiolähetystoimiluvan saaneiden on huolehdittava siitä, että vähintään 40 % ohjelmista on joko hollannin- tai friisinkielisiä. Säännös koskee paitsi valtakunnallisia, myös alueellisia ja paikallisia lähetystyksiä. Lain 71 g §:n perusteella annettujen määräysten mukaan vastaavaa prosenttiosuutta edellytetään myös kaupallisilta televisioyhtiöiltä.

Vuodesta 1994 alkaen Frieslandin Radio on lähettänyt alueellista televisio-ohjelmaa friisin kielellä viitenä päivänä viikossa. Lisäksi lähetetään alueellisia TV-uutisia friisiksi. Sunnuntaisin friisinkielistä ohjelmaa lähetetään myös valtakunnanverkossa. Frieslandissa *Regionale Omrop Fryslân* -radioasema lähettää alueradio-ohjelmaa friisin kielellä noin 80 tuntia viikossa. Myös viikottaisia friisinkielisiä kouluradio- ja koulutelevisio-ohjelmia lähetetään. Suurimmalla osalla Frieslandin kunnista on lisäksi julkinen radio- ja televisiokanava. Friisinkielisiä sanomalehtiä ei ole, mutta hollanninkielisissä lehdissä on joskus friisinkielistä aineistoa. Joitakin vähälevikkisiä, lähinnä kirjallisia aikakauslehtiä ilmestyy friisiksi. Friisinkielisiä kirjoja sen sijaan julkaistaan säännöllisesti ja myös muun kulttuuritoiminnan alalla käytetään yleisesti friisin kieltä. Vuodesta 1972 alkaen Hollannin hallitus on vuosittain myöntänyt taloudellista tukea friisin kielen ja kulttuurin kehittämiseksi. Friisinkieliset hyötyvät eri tavoin myös toimenpiteistä, joihin Saksan osavaltioissa, Schleswig-Holsteinissa ja Ala-Saksissa on ryhdytty friisin kielen kehittämiseksi ja Hollannin hallituksen ja näiden osavaltioiden välisistä kulttuuritoimintaa koskevista sopimusjärjestelyistä.

Alasaksinkielisiä, pääasiassa alueellista kulttuuria käsitteleviä radio-ohjelmia lähetetään epäsäännöllisesti yleensä joitakin tunteja viikossa. Alasaksinkielisiä kirjoja julkaistaan vuosittain joitakin kappaleita kullakin seudulla, jolla kieltä käytetään. Sen sijaan kielen käyttö sanoma- ja aikakauslehdissä on satunnaista, mutta toisaalta alasaksilainen kulttuuritoiminta on vireää.

Jokapäiväisessä elämässä väestöryhmien välisissä suhteissa ei ole mainittavia ongelmia. Hollanninkieliset yleensä ymmärtävät hollannin kielen kanssa samaan kieliperheeseen kuuluvia vähemmistökieliä friisiä ja alasaksia, ja yleensäkin eri kieliryhmiin kuuluvien välisiä suhteita voidaan pitää hyvinä ja suvaitsevina.

Frieslandin maakunta toimii aktiivisesti friisin kielen nostamiseksi maakunnassa yhtäläiseen asemaan hollannin kanssa niin hyvin säädännäisesti kuin myös käytännössä noudattaen erityisiä vuosilta 1983 ja 1991 olevia poliittisia linjauksia. Frieslandin maakuntahallituksella on valta päättää friisin kielen oikeinkirjoituksesta. Friisin kielen opetuksen edistämiseksi on mainitun Fryske Akademyn lisäksi jo vuodesta 1928 alkaen toiminut Frieslandin maakunnan opetusneuvosto.

European Bureau for Lesser Used Language'n kansallinen osasto on perustettu maahan vuonna 1984.

Hollanti on ratifioinut Euroopan neuvoston vähemmistökielisopimuksen ja allekirjoittanut kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen, mutta ei ole vielä sitä ratifioinut. Euroopan parlamentti on päätöslauselmallaan A5-0050/2000/16.3.2000 kiirehtinyt Hollannin ratifiointia. Vähemmistökielisopimuksen piiriin Hollanti on ottanut friisin kielen, minkä lisäksi se on ilmoittanut soveltavansa sopimuksen tavoitteita ja periaatteita myös alasaksin ja limburgin kieliin sekä ei-alueellisiin jiddishin ja romanin kieliin.

Ranska

Väestö:	<i>Asukkaita</i>	57 miljoonaa
	<i>Oksitaaninkielisiä</i>	2,7 %
	<i>Elsassinkielisiä</i>	2,3 %
	<i>Bretoninkielisiä</i>	1,1 %
	<i>Romaneja</i>	0,5 %
	<i>Katalaaninkielisiä</i>	0,2 %
	<i>Baskinkielisiä</i>	0,1 %
	<i>Flaaminkielisiä</i>	0,1 %
	<i>Korsikankielisiä</i>	0,1 %
	<i>Letzeburgeschinkielisiä,</i> <i>arabinkielisiä,</i> <i>berberinkielisiä,</i> <i>juutalaisia,</i> <i>armenialaisia,</i> <i>italialaisia,</i> <i>espanjalaisia</i>	(ei luotettavaa tietoa määrästä)
	<i>Polynesianalaisia kieliä</i> <i>(mm. tahitin kieli) ja</i> <i>melanesialaisia kieliä</i> <i>(kanakin kielet) sekä</i> <i>kreolin kieliä puhuvia</i> <i>merentakaisilla alueilla</i>	
<i>Virallinen kieli:</i>	<i>Ranska</i>	
<i>Tärkeimmät kieli-</i> <i>säännökset</i>	<i>Perustuslaki, laki ranskan kielen käyttämisestä</i>	

Ranskan perustuslain 1 artiklan mukaan tasavallan ja merentakaisen alueiden kansojen muodostama yhteisö rakentuu sen muodostamien kansojen tasa-arvoisuudelle ja solidaarisuudelle. Perustuslain 2 artiklan mukaan Ranska on jakamaton, maallinen, demokraattinen ja sosiaalinen tasavalta. Se takaa kaikille kansalaisille tasa-arvon lain edessä riippumatta alkuperästä, rodusta tai uskonnosta. Se kunnioittaa kaikkia uskontoja. Vuonna 1992 artiklaan tehdyn lisäyksen mukaan *tasavallan kieli* on ranska. Hyväksyessään mainitun lisäyksen perustuslakiin lainsäätäjät samalla hylkäsivät eräiden parlamentaarikkojen tekemän lisäysehdotuksen, jonka mukaan tasavalta kunnioittaa Ranskan alueellisia kieliä ("langues régionales et territoriales") ja kulttuureja. Tästä perustuslakikonseptiosta katsotaan johtuvan, että Ranskan kansallinen lainsäädäntö ei tunnusta kansallisten vähemmistöjen olemassaoloa Ranskan maaperällä. Näin ollen maassa ei virallisesti ole *vähemmistökieliä*, mutta valtion ainoan *virallisen kielen*, ranskan ohella tunnustetaan kyllä *alueelliset kielet* "maan kulttuuriperinnön eräänä rikkautena" (pääministeri Jospin vuonna 1997).

Ranskan valtion kielipolitiikka on vuosisatoja perustunut ranskan kielen suojelemiseen valtion jakamattomuuden ja kansallisen yhtenäisyyden takaajana. Vanhat alueelliset kielet on nähty vaaraksi ranskan kielen asemalle. Jo vuonna 1539 kuningas François I antoi määräyksen, jonka mukaan kaikki valtion asiakirjat tuli siitä alkaen laatia ranskan kielellä (Villers-Cotterêtsin määräys). Tuon määräyksen jälkeen maassa on annettu toista tusinaa lakia, parikymmentä asetusta, nelisenkymmentä määräystä ja vastaava määrä kiertokirjeitä, joilla tätä kielipolitiikkaa

on lujitettu. Vaikka näissä säännöksissä ja määräyksissä on käsitelty myös alueellisten kielten asemaa, keskeinen huoli näyttää olleen kaiken aikaa ranskan kielen aseman vahvistaminen.

Merkittävä virstanpylväs tämän politiikan noudattamisessa on ollut vuonna 1975 annettu laki ranskan kielen käyttämisestä (N:o 75-1349/31.12.1975, loi Bas-Lauriol). Tällä lailla ranskan kielen käyttäminen tehtiin pakolliseksi julkisessa ilmoittelussa ja kaupallisessa mainonnassa. Vieraskielisen sanan tai sanonnan käyttäminen oli kiellettyä, jos vastaava ranskankielinen sana tai sanonta oli olemassa. Ranskankielisen tekstin ohien oli kuitenkin lupa liittää vieraskielinen käännös. Lain päätarkoitus oli suojella kuluttajia englannin kielen liialliselta käytöltä kaupallisessa ilmoittelussa. Tämän lain korvasi vuonna 1994 samanniminen loi Touboniksi kutsuttu laki (n:o 94-665/4.8.1994, lainmuutos n:o 96-597/2.7.1996), joka laajensi lain soveltamisalaa yksityisellä sektorilla. Sen säännösten suojelun kohteina olivat - ranskan kielen ohella - paitsi kuluttajat ja palkansaaajat, myös "suuri yleisö" (le large public). Tämän lain antamisen yhteydessä perustuslakineuvosto (Conseil constitutionnel) poisti laista sen pahimmat ylilyönnit yksityiselle sektorille ajatuksen vapautta ja ilmaisuvapautta rajoittavina. Perustuslakineuvoston mukaan ei ollut mahdollista kytkeä opettajien ja tutkijoiden oikeutta julkiseen tukeen velvoitteeseen julkaista heidän teoksensa tai tutkimustuloksensa ranskan kielellä. Se poisti laista myös säännöksen, jonka mukaan yksityishenkilöiden ja audiovisuaalisia palveluja välittävien olisi ollut käytettävä virallista terminologiaa. Tästä huolimatta yksityistä sektoria koskevat kielen käyttämisen rajoitukset jäivät merkittäviksi. Lähempiä säännöksiä ja määräyksiä lain täytäntöönpanosta on annettu asetuksilla (n:o 95-240/3.3.1995 ja n:o 98-563/1.7.1998) ja kiertokirjeillä (vuosina 1996 ja 1999).

Loi Toubonissa julistetaan aluksi, että perustuslain nojalla tasavallan kielenä oleva ranskan kieli on Ranskan persoonallisuuden ja kulttuuriperinnön perustavaa laatua oleva ainesosa ("un élément fondamental de la personnalité et du patrimoine de la France"). Lain mukaan ranskan kieli on opetuksen, työelämän, kaupan ja julkisten palvelujen kieli. Se on myös ranskaa puhuvien valtioiden yhteisön etuoikeutettu yhdyside. Eräät lain säännöksistä koskevat vain julkisoikeudellisia oikeushenkilöitä ja julkisia tehtäviä hoitavia yksityisoikeudellisia oikeushenkilöitä, mutta monet säännökset myös puhtaasti yksityisoikeudellisia oikeushenkilöitä ja yksityishenkilöitä etenkin, kun kysymyksessä on elinkeinon harjoittaminen ja työnantajana toimiminen sekä radio- ja televisio-ohjelmien lähettäminen.

Laissa on säännöksiä, joiden mukaan ranskan kielen käyttäminen on pakollista tietyissä tilanteissa. Ranskan kieltä tulee käyttää muun muassa tavaroiden ja palvelujen esittelyssä, tarjoamisessa ja mainostamisessa, tuotteiden nimissä, tuoteselosteissa, käyttöohjeissa ja takuutodistuksissa sekä laskuissa ja kuiteissa. Poikkeuksena ovat sellaiset vieraskieliset tuotenimikkeet, jotka laaja yleisö tuntee. Ranskaa edellytetään käytettäväksi kaikessa yleisölle tarkoitettussa kirjallisessa tai suullisessa ilmoittelussa yleisillä teillä, yleisölle avoimissa tiloissa ja julkisissa kulkuneuvoissa. Jos kysymyksessä on julkisoikeudellisten oikeushenkilöiden tai julkisia tehtäviä hoitavien yksityishenkilöiden ilmoittelu ja jos ilmoituksen teksti käännetään vieraille kielelle, vähintään kahta vierasta kieltä on käytettävä. Aina kun ilmoittelussa käytetään myös käännöksiä, ranskankielisen esityksen tulee olla yhtä lailla luettavissa, kuultavissa tai ymmärrettävissä kuin vieraskielinen esitys. Vieraskielisten sanontojen ja termien käyttäminen on kiellettyä myös lain voimaan tulon jälkeen käyttöön otettavissa julkisoikeudellisten oikeushenkilöiden ja julkisia tehtäviä hoitavien yksityisoikeudellisten oikeushenkilöiden omistamien tehtaiden, kaupan alan yritysten ja palvelua tarjoavien yritysten nimissä, jos käytettävissä on samaa tarkoittava ranskankielinen sanonta tai termi.

Julkisoikeudellisten oikeushenkilöiden tai julkisia tehtäviä hoitavien yksityishenkilöiden tekemät sopimukset on laadittava ranskan kielellä. Laissa on säännöksiä myös niistä kielellisistä

vähimmäisvaatimuksista, joita on noudatettava järjestettäessä mielenosoituksia, kokouksia, seminaareja ja kongresseja. Kaikilla on niissä oikeus käyttää ranskan kieltä ja aineisto on yleensä jaettava ranskankielisenä, joskin myös käännökset vieraille kielelle ovat sallittuja. Vieraskielisiin kokous- ym. asiakirjoihin ja esityksiin on liitettävä vähintään tiivistelmä ranskan kielellä, samoin kuin myös kaikkiin vieraskielisiin julkaisuihin, joita julkisoikeudelliset oikeushenkilöt tai julkisia tehtäviä hoitavat taikka julkista tukea nauttivat yksityishenkilöt julkaisevat.

Laissa on edelleen säännöksiä, jotka edellyttävät ranskan kielen käyttämistä työsopimuksissa ja muutoin työsuhteissa, mutta sallivat tietyissä rajoissa ja tietyin ehdoin myös vieraiden kielten käyttämisen. Vielä on säädetty, että opetuksen, tutkintojen ja väitöstilaisuuksien kieli on ranska. Poikkeuksen muodostavat alueellisten ja vieraiden kielten ja kulttuurien opetukseen liittyvät tilanteet ja vierailevien ulkomaisten luennoitsijoiden luennot. Edelleen on kaiken julkisen tuen saamisen ehdoksi asetettava ranskan kielen käyttämisestä annetun lain säännösten noudattaminen, ja säännösten rikkomisesta voi aiheutua velvollisuus palauttaa saatu tuki kokonaan tai osittain.

Ranskaa on käytettävä myös radio- ja televisiolähetyksissä, jolleivät kysymyksessä ole alkuperältään vieraskieliset elokuvat tai audiovisuaaliset ohjelmat taikka musiikkiesitykset, joiden teksti on laadittu vieraalla kielellä. Alun perin kokonaisuudessaan vieraalla kielellä lähetettäväksi tarkoitetut ohjelmat, kieliohjelmat ja kulttuuriseremonioita välittävät ohjelmat on myös vapautettu velvollisuudesta käyttää ranskan kieltä.

Laissa on myös säännöksiä sen noudattamisen valvonnasta ja lain rikkomisesta johtuvista seuraamuksista. Poliisin lisäksi tietyt kuluttajansuojelutehtäviä hoitavat virkamiehet ovat oikeutettuja tutkimaan ja selvittämään lain rikkomuksia ja käyttämään tarvittavia laissa mainittuja pakkokeinoja. Heidän toimintansa estämisestä tai hankaloittamisesta voi seurata rikoslaissa säädetty rangaistus. Myös ranskan kielen puolustamiseksi perustetut asetuksella tarkoitukseen hyväksytyt yhdistykset voivat saattaa lain rikkomukset tuomioistuimen tutkittaviksi.

Siitä perustuslain säännöksestä, jonka mukaan ranskan kieli on tasavallan kieli, seuraa, että pääasiassa vain tätä kieltä käytetään viranomaisissa ja tuomioistuimissa. Muulla kuin ranskan kielellä laadittuja asiakirjoja ei oteta tuomioistuimissa vastaan kuin rikosprosesseissa. Myös tienviitat ovat pääsääntöisesti vain ranskankielisiä. Samoin opetustoimessa ranska on opetuskieli suurimmassa osassa maan kouluja, ja joka tapauksessa kaikkien on koulussa luettava ranskan kieltä oppiaineena. Myös joukkotiedotusvälineissä ranskan kieli on musertavan vallitseva. Näissä suhteissa ilmeneviä poikkeuksia käsitellään jäljempänä.

Kuten jo edellä on käynyt ilmi, Ranskassa ja sen merentakaisilla alueilla elää lukuisia ryhmiä, joita kansainvälisessä keskustelussa pidetään joko vähemmistöinä tai alkuperäiskansoina. Heidän puhumiaan kieliä kutsutaan muualla kuin Ranskassa yleensä vähemmistökieliksi. Virallinen Ranska ei kuitenkaan hyväksy näkemystä vähemmistöjen olemassaolosta maassa, ja se kutsuu, kuten edellä on todettu, vähemmistökieliä alueellisiksi kieliksi. Tämä on kenties syynä siihen, että esiintyvät tiedot vähemmistökieliä Ranskassa puhuvien määrästä poikkeavat toisistaan. Esimerkiksi oksitaanin kieltä puhuvien määrää koskevat arviot vaihtelevat hallituspiirejä läheltä peräisin lähtöisin olevasta 2,7 %:sta eräiden tutkimuslaitosten - ilmeisesti ylimitoitettuun - runsaaseen 12 %:iin.

Ranskan suurimmat vähemmistökieliryhmät ovat kuitenkin oksitaanin (*langue d'oc*), bretonin, katalaanin, baskin, elsassin ja korsikan kieltä puhuvat. He asuvat suurimmalta osaltaan keskiteytysti tietyllä alueella, joten heidän kielestään perustellusti voidaan käyttää nimitystä alueellinen kieli. Lisäksi maassa puhutaan joitakin muitakin alueellisia kieliä, kuten *letzeburgeschia* ja flaamin kieltä, joita italian ja espanjan kielen, kuten myös elsassin, katalaanin ja baskin kielen

tavoin voidaan pitää "rajakielinä", joita puhuvia asuu rajan takana toisessa maassa. Eräiden lähes kokonaan pois käytöstä jääneiden pienten vähemmistökielten tai -murteiden käyttö on viime aikoina ollut viriämässä pääasiassa eräiden yliopistojen aktiivisuuden ansiosta. Näistä kielistä voidaan mainita langue d'oïl -kielet: pikardian, normandian, gallon (itäisessä Bretagnessa), poitevinin, saintongeais'n, morvandiaun ja champagnen kieli sekä franko-provensaali (savoijin kieli). Perinteisesti on maassa lisäksi asunut mm. berberin, arabian ja armenian kieltä puhuvia ryhmiä.

Vielä on vähemmistökielisinä mainittava pääasiassa Ranskan merentakaisilla alueilla mm. Guyanassa, Guadeloupella, Martiniquilla ja Réunionissa asuvat kreolinkieliset, joita on toista miljoonaa, ja polynesian kieliä, kuten tahiti, sekä melanesian kieliä, kanakin kielet (ajjië, drehu, nengone ja paicî) Tyynen meren alueella puhuvat ryhmät. Romanin kieltä virallinen Ranska ei mainitse alueellisia kieliä käsitellessään, mikä saattaa johtua yhtäältä siitä, että romanit asuvat hajallaan maassa ja omaavat vielä suurelta osaltaan liikkuvan elämäntavan, toisaalta siitä, että suurin osa heistä kenties käyttää pääasiassa vain ranskan kieltä. Joka tapauksessa voitaneen pitää selvänä, että ns. uusien vähemmistöjen, maahanmuuttajien kieliä ei voitane pitää kansainvälisessä tarkastelussakaan vähemmistökielinä.

Kahdessa ranskan kielen käyttämisestä annetun lain säännöksessä on nimenomaisesti huomioitu alueelliset kielet. Kuten edellä on todettu, alueellisten kielten ja kulttuurien opetuksessa on sallittua käyttää koulussa alueellisia kieliä. Lisäksi on säädetty, että lain säännöksistä huolimatta ovat noudatettavina säännökset ja määräykset, jotka koskevat alueellisia kieliä ja että laki ei estä näiden kielten käyttämistä.

Verrattuna säännöksiin ja määräyksiin, joita on annettu ranskan kielen aseman edistämiseksi, alueellisia kieliä koskeva sääntely on Ranskassa kuitenkin varsin vaatimatonta. Joitakin säännöksiä kuitenkin on, joskin alueellisten kielten asemassa toteutetut parannukset suurelta osalta perustuvat näiden kielten käyttäjien aktiivisuuden aikaan saamiin hallinnollisiin toimenpiteisiin, jotka Ranskan keskushallitus on hyväksynyt.

Vuonna 1951 annettu laki paikalliskielten ja -murteiden opetuksesta (n:o 51-46/11.1.1951, loi Deixonne), joka ei enää ole voimassa, velvoitti maan opetusneuvoston, paitsi toimimaan ranskan kielen puolustamiseksi, myös tutkimaan parhaita mahdollisia keinoja edistää paikallisten kielten ja murteiden tutkimista. Lain tärkein merkitys maan alueellisille kielille nähtiin siinä, että näiden kielten olemassaolo virallisesti tunnustettiin. Laissa opettajille annettiin lupa käyttää "paikallista puhetapaa" alimmilla luokilla, jos he katsoivat näin voivansa edistää esimerkiksi ranskan kielen opettamista. He saattoivat myös pyydettyä käyttää tunnin viikossa paikallisen puhetavan peruskäsitteiden lukemisen ja kirjoittamisen opettamiseen, mutta oppilaille tähän opetukseen osallistuminen oli vapaaehtoista. Laki koski kuitenkin vain neljää alueellista kieltä, bretonin, baskin, katalaanin ja oksitaanin kieltä. Vuonna 1974 annetulla asetuksella näiden kielten joukkoon lisättiin korsikan kieli ja vuonna 1981 annetulla asetuksella tahitin kieli. Lopulta vuonna 1992 lisättiin vastaavalla tavalla kielten joukkoon edellä mainitut melanesian kielet. Vuonna 1974 annetulla asetuksella tehtiin mahdolliseksi suorittaa ylioppilaskirjoituksissa näiden kielten vapaaehtoinen koe. Saksalaisperäisiä kieliä ei koskaan haluttu ottaa loi Deixonnen ja sen nojalla annettujen asetusten piiriin. Kuitenkin Strasbourgissa sallittiin ajan myötä tämän "murteen" opettaminen.

Vuonna 1975 annettuun Ranskan opetustoiminnan peruslakina pidettyyn opetuslakiin (n:o 75-620/11.7.1975, loi Haby) sisällytti parlamentti yhden artiklan, jossa käsiteltiin vähemmistökieltä. Sen mukaan alueellisia kieliä ja kulttuureja voidaan opettaa läpi koko kouluajan. Tästä säännöksestä yhdessä loi Deixonnen kanssa tulkittiin seuraavan velvollisuuden pyydettyä aina järjestää

minkä tahansa alueellisen kielen opetuksen. Tästä vuodesta alkaen vähemmistökielten opetus vähitellen vakiintui. Parlamentissa mainitusta loi Bas-Lauriolista käyty keskustelu vaikutti huomattavasti tähän kehitykseen, vaikka mainitussa laissa itsessään oli vain ranskan kieltä koskevia säännöksiä. Kehitykseen vaikutti myös vuonna 1983 toteutettu hallinnon hajauttaminen, jossa päätösvaltaa opetustoimeen ja kulttuuriin liittyvissä kysymyksissä siirrettiin kuntiin, sekä alueellisia kieliä puhuvien painostus, joka toisinaan yltyi väkivaltaisuuksiin. Vuonna 1982 annetussa kiertokirjeessä hallitus vihdoinkin virallisesti sitoutui poliittisesti huolehtimaan alueellisten kielten ja kulttuurien opettamisesta. Vuonna 1983 annetussa kiertokirjeessä puolestaan hyväksyttiin periaate kaksikielisestä opetuksesta, so. opetuksesta sekä ranskan kielellä että alueellisella kielellä. Oikeudellista velvoitetta järjestää omakielistä opetusta alueellista kieltä puhuville ei kuitenkaan vielä ole ollut eikä tilanne tämän jälkeenkään ole tässä suhteessa muuttunut.

Nykyisin yli 330 000 oppilasta saa Ranskassa omakielistä opetusta alueellisilla kielillä kaikki opetuksen tasot esikoulusta lukioon huomioon ottaen. Kaikista kouluikäisistä on tällaisen opetuksen piirissä lähes 3 %. Opetus perustuu vapaaehtoisuuteen niin hyvin opettajien kuin oppilaisienkin osalta. Ainakin osittain omakielisen opetuksen piirissä on alueellisista kielistä mm. oksitaanin, katalaanin, elsassin, bretonin, baskin, korsikan ja pikardian kielet. Opetuksen määrä on yhdestä kolmeen tuntiin viikossa. Opetusta voi saada sekä julkisessa koululaitoksessa että yksityisissä kouluissa. Tärkeimmät yksityiset verkostot, jotka järjestävät alueellisten kielten opetusta, ovat Diwan (bretonin kieli), Arrels ja Bressola (katalaani), Calandreta (oksitaani), Ikastola ja Seaska (baskin kieli), Scola Corsa (korsikan kieli) ja ABCM-Zweisprâchigkeit (elsassin kieli). Ylioppilaskirjoituksissa alueellisen kielen kokeen voi suorittaa vapaaehtoisena aineena.

Eräiden naapuri- tai lähialueen maiden, kuten Italian, Espanjan, Portugalin, Algerian ja Marokon kanssa solmittujen kahdenvälisen sopimusten perusteella Ranskan kouluissa voi saada myös näiden maiden virallisten kielten opetusta. Mainittakoon tässä yhteydessä, että vuodesta 1995 alkaen myös berberin kielen kokeen suorittaminen on ollut ylioppilaskirjoituksissa mahdollista. Alueellisten kielten opetusta kohtaan edelleen tunnettavasta epäluulosta ja uhan tunteesta saattaa johtua, että eräillä alueellisten kielten käyttöalueilla on havaittu mm. hebrean ja kiinan kielen olevan lukiossa suosittumpaa kuin asianomaisen oman kielen opiskelun.

Alueellisia kieliä, mukaan lukien polynesian ja melanesian kielet, voidaan opiskella myös yliopistoissa. Opettajakorkeakoulutusta antavat ainakin Rennes'n (bretonin kieli), Corten (korsikan kieli), Montpellierin ja Toulousen (oksitaani/langue d'oc) sekä Bordeaux'n (baskin kieli) yliopistojen opettajainkoulutuslaitokset.

Alueellista kieltä koskevissa järjestelyissä on pikemminkin kysymys kielen ja kulttuurin suojelemisesta kuin kielellisistä oikeuksista. Näin ollen nämä järjestelyt rajoittuvat pääosin koulutoimen alueelle. Alueellisten kielten käyttäjillä on tuomioistuimissa vain ne rajoitetut oikeudet, jotka perustuvat Ranskan kansainvälisoikeudellisiin velvoitteisiin. Baskin, korsikan, elsassin ja saksan kieltä voidaan käytännössä käyttää tuomioistuimissa edellyttäen, että tuomioistuimissa hallitaan näitä kieliä. Muissa viranomaisissa voi saada palvelua alueellisella kielellä, jos virkamieskunnassa on näiden kielten taitajia. Viranomaisille jätettävä kirjallinen aineisto on kuitenkin aina laadittava ranskaksi. Valtion posti sallii kuitenkin alueellisilla kielillä laaditut osoitteet postilähetyksissä. Kuntien valtuustoissa alueellisia kieliä voi käyttää, mutta pöytäkirjat laaditaan aina ranskaksi. Kaksikielisiä tienviittoja, liikenneopasteita ja kadunnimikiilpiä on alkanut vähitellen ilmestyä eri alueille, kuten Elsassiin, Bretagneen, Korsikalle ja Languedoc-Roussillonin alueille alueen asukkaiden alettua töhriä ranskankielisiä kylttejä ja viittoja.

Tieviittojen ja kadunnimikiilpien ohella alueelliset kielet ovat näkyvimmin esillä joukkotiedotus-

välineissä. Sekä *Radio-Francen* että *France 3:n (FR 3)* toimilupa edellyttää alueellisten kielten huomioon ottamista lähetyksissä. Elsassissa esimerkiksi *FR 3 Alsace* -televisiokanava lähettää päivittäin elsassinkielisiä uutisia ja viikottain säännöllisesti muutakin elsassinkielistä ohjelmistoa. Korsikassa *FR 3 Corse* lähettää korsikankielistä ohjelmaa n. 40 minuuttia viikossa, minkä lisäksi tällä kielellä lähetettävien radio-ohjelmien määrä on huomattava. Lehtien osalta voidaan mainita Elsassissa ilmestyvät kaksikieliset (ranska-saksa) lehdet *Dernières Nouvelles d'Alsace* ja *L'Ami du peuple*, Bretagnessa ilmestyvät bretoninkieliset aikakauslehdet *Horizons bretons* ja *Le Peuple breton/Pobl Vreizh* ja Korsikassa ilmestyvä omakielinen päivälehti *le Scrontu*. Languedoc-Roussillonin osalta voidaan mainita Carcassonissa ilmestyvä oksitaaninkielinen päivälehti *Occitania* ja oksitaaninkieliset aikakauslehdet *La Setmana* ja Avignonissa ilmestyvä *Li Nouvello de Prouvenço*.

Alueellisia kieliä puhuvien asuma-alueista vain Korsikalla on hallinnollisesti erityinen alueyhteisön asema, joka perustuu vuonna 1991 annettuun lakiin. Muutama päivä lain hyväksymisen jälkeen perustuslakineuvosto poisti laista sen 1 artiklan, johon sisältyi julistuksenomainen maininta, jonka mukaan lain mukaiset oikeudet myönnettäisiin "korsikan kansalle osana ranskan kansaa" ("le peuple corse, composante du peuple français"), koska "perustuslaki ei tunne kuin yhden kansan, ja tämä kansa muodostuu 'kansalaisista', siis yhdenvertaisista yksilöistä" eikä erillisistä kansoista. Neuvosto piti mainintaa vaarallisena kansalaisten yhdenvertaisuudelle. Lain mukaan Korsikalla on oma vaaleilla valittu edustuselimensä (*Assemblée territoriale de Corse*), mutta se on lähinnä neuvoo-antava toimielin, jolla ei ole lainsäädäntövaltaa. Sen kokouksissa yleisimmin käytettävä kieli on ranskan kieli, joskin myös korsikan kieltä voi käyttää.

Kesällä 2000 Ranskan hallitus on tehnyt ehdotuksen Korsikan erityisaseman vahvistamisesta, ja Korsikan edustuselin on heinäkuun lopulla suurella äänen enemmistöllä hyväksynyt sen. Ehtona projektin toteutumiselle on kuitenkin, että väkivaltaisuuDET eivät saarella enää jatku. Uudistus olisi kaksivaiheinen siten, että osa siitä toteutuisi ennen vuoden 2002 presidentinvaalia ja osa sen jälkeen. Hallituksen esitys on tarkoitus antaa vielä ennen vuoden 2000 loppua siten, että se kerittäisiin käsitellä vuoden 2001 aikana. Korsikan edustuselin saisi uusia valtuuksia muun muassa opetustoimen alalla. Korsikan kieltä olisi opetettava normaalien koulutuntien puitteissa, paitsi jos oppilaan vanhemmat eivät sitä halua. Korsikan edustuselin saisi myös itsenäistä lainsäädäntövaltaa tietyissä perustuslaissa säädettävissä asiaryhmissä. Alueyhteisön rinnalla saarella toimivat kaksi departementtia lakkautettaisiin. Tarvittavat perustuslain muutokset toteutettaisiin vuonna 2004.

Muilla alueilla, joilla alueellisia kieliä puhutaan, kielen käyttäjät ovat järjestäytyneet yksityisoikeudelliselta pohjalta. Baskimaalla, joka ulottuu myös Espanjan alueelle, toimivat *Institut culturel basque* ja *Académie de langue basque*. Oksitaanin kielen edistämiseksi toimii *Institut d'études occitanes* ja bretonin kielen edistämiseksi *Conseil culturel de Bretagne* ja *Institut culturel de Bretagne*. Elsassissa puolestaan tehtävästä huolehtii *Agence culturelle d'Alsace*. Muiden alueellisten kielten osalta on vastaavia järjestelyjä.

Hallitus antaa vuosittain edustajainhuoneelle ja senaatille raportin ranskan kielen käyttämisestä annetun lain säännösten ja ranskan kielen asemaa kansainvälisissä järjestöissä koskevien sopimusten noudattamisesta. Ranskan kielen käytön edistämiseksi ja koordinoimiseksi toimii vuonna 1989 asetettu kulttuuriministeriä avustava ranskan kielen valtuuskunta (*Délégation général à la langue française*). Se toimii yhteistyössä pääministeriä avustavan ranskan kielen neuvoston (*Conseil supérieur de la langue française*) kanssa. Neuvoo-antavana elimenä alueellisia kieliä koskevissa asioissa toimii pääministerin viraston yhteydessä Ranskan alueellisten kielten ja kulttuurien kansallinen neuvosto (*Conseil national des langues et cultures régionales de France*).

Omaksumastaan perustuslakikonseptiosta johtuen Ranska on ratifioidessaan YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen tehnyt varauman, jonka mukaan sopimuksen vähemmistöjen oikeuksia koskeva 27 artikla ei ole voimassa Ranskassa. Ranska ei ole myöskään voinut allekirjoittaa kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevaa puitesopimusta. Mahdollisuutta liittyä vähemmistökielisopimukseen on pitkään ja huolella selvitetty. Vuonna 1998 pääministeri Lionel Jospinille jättämässään pääministerin toimeksiannosta laaditussa laajassa raportissa Quimperin pormestari Bernard Poignant esitti vetoamisen vähemmistökielisopimuksen allekirjoittamiseksi ja ratifioimiseksi. Ranska allekirjoittikin sopimuksen toukokuussa 1999, mutta se ei kuitenkaan ole vielä katsonut voivansa sopimusta ratifioida. Euroopan parlamentti on päätöslauselmallaan A5-0050/2000/16.3.2000 kiirehtinyt Ranskaa allekirjoittamaan ja ratifioimaan puitesopimuksen ja ratifioimaan vähemmistökielisopimuksen.

Yhdistynyt kuningaskunta

Väestö:	<i>Asukkaita</i>	59 miljoonaa
	<i>Skotinkielisiä</i>	2,5 % (29,4 % Skotlannissa)
	<i>Kymrinkielisiä</i>	0,9 % (18,7 % Walesissa)
	<i>Iirinkielisiä</i>	0,2 % (9,0 % Pohjois-Irlannissa)
	<i>Gaelinkielisiä</i>	0,1 % (1,4 % Skotlannissa)
	<i>Romaneja</i>	0,1 %
	<i>Cornishinkielisiä</i>	hyvin vähäinen määrä Cornwallissa
	<i>Manxinkielisiä</i>	hyvin vähäinen määrä Mansaarella
	<i>Ranskankielisiä</i>	huvin vähäinen määrä Kanaalin saarilla
	<i>Intialaisia, pakistanilaisia, kiinalaisia, juutalaisia ym.</i>	

Viralliset kielet: Englanti, kymri (Walesissa)

*Tärkeimmät kieli-
säännökset:* Walesin kielilaki

Varsin viime aikoihin asti Yhdistyneen kuningaskunnan kelttiläiset kielivähemmistöt ovat eläneen englanninkielisten ylivallan alaisuudessa vailla merkittäviä kielellisiä oikeuksia. Hallituksen kiinnostus maan alkuperäiskieliin, etenkin kymriin, on kuitenkin viime vuosikymmeninä lisääntynyt. BBC:n kymrinkieliset lähetykset alkoivat vuonna 1937. Kymrin kielen käyttäminen tuomioistuimissa sallittiin vuonna 1942 ja opetuskielenä vuonna 1944. Samoin autonomiapyrkimykset ovat vähitellen 1970-luvulta alkaen saaneet jalansijaa niin hyvin Skotlannissa ja Walesissa kuin Pohjois-Irlannissakin. Vuonna 1997 parlamentille tehdyn esityksen pohjalta autonomia onkin vihdoin toteutettu kahdessa ensiksi mainitussa maakunnassa (the Scotland Act 1998, the Government of Wales Act 1998), ja ensimmäiset Skotlannin parlamentin ja Walesin kansalliskokouksen vaalit on pidetty vuoden 1999 toukokuussa. Skotlannin parlamentilla on laajat lainsäädännölliset valtuudet muun muassa kulttuuritoimen ja opetuksen alalla sekä verotusoikeus. Walesin kansalliskokouksen valtuudet ovat rajoitetummat, eikä sillä esimerkiksi ole lainsäädäntö- eikä verotusvaltaa, mutta sen vastattavaksi on kuitenkin annettu merkittäviä kulttuuriin, opetukseen ja kymrin kieleen liittyviä tehtäviä. Pohjois-Irlannissa vastaava kehityskulku on vielä kesken.

Englanti onkin jo vuosisatoja ollut ja on edelleen hallinnossa ja tuomioistuimissa käytettävä *valtion kieli* Englannissa, Pohjois-Irlannissa ja Skotlannissa. Walesissa kymrin kieli (Cymraeg/Welsh) on hallinnossa ja tuomioistuimissa englannin kielen kanssa tasavertainen *virallinen kieli*. Iirin ja gaelin (Gàidhlig/Scottish Gaelic) kielillä ei ole vastaavaa oikeudellista asemaa, mutta hallitus tunnustaa näiden kielten tärkeyden kielten käyttäjille ja kielten arvon osana Pohjois-Irlannin ja Skotlannin kulttuuriperintöä.

Englantia taitamattomalla on rikosoikeudenkäynneissä oikeus saada kääntäjän tai tulkin apua. Tulkin valintaa kansallisesta tulkirekisteristä suositellaan, ja tavoitteena on, että vuoden 2001 loppuun mennessä vain tästä rekisteristä valittuja tulkkeja voitaisiin käyttää. Vuoden 1966 paikallishallintolain (the Local Government Act 1966) 11 artiklan mukaan myönnetään paikallishallintoviranomaisille varoja muun muassa tulkkauksen ja käännöstehtävissä sekä aikuisopetuksessa työskentelevän henkilöstön palkkaamiseen. Hallintoviranomaisissa tarvittavia tulkkeja välittää muun muassa *the Benefits Agency* -niminen toimisto. Se on laatinut toimintansa perustaksi säännösten "*Bridging the Language Barrier*", ja sen tavoitteena on löytää tulkki 24 tunnin sisällä pyynnöstä.

Walesin kielilaki (Welsh Language Act 1993) on annettu vuonna 1993. Se korvasi vuodelta 1967 olleen aikaisemman samannimisen lain, jonka mukaan kymrin kielen käyttäminen oli vain rajoitetusti mahdollista hallinnossa ja tuomioistuimissa. Vuoden 1967 laissa kuitenkin kirjattiin sitovin normein käytännössä jo vakiintunut oikeus tämän kielen käyttämiseen tuomioistuimissa. Vuoden 1993 Walesin kielilaissa säädetään, että kymri ja englanti ovat tasavertaisia kieliä julkistoiminnassa. Laki edellyttää, että viranomaiset yhdessä lailla vakinaistetun Walesin kielineuvoston (*the Welsh Language Board/Bwrdd yr Iaith Gymraeg*) kanssa laativat kymrin kielen suunnitelman (*Welsh Language Scheme/Cynlluniau Iaith Gymraeg*) tämän kielen käyttämisen edistämiseksi viranomaisissa. Neuvosto on hyväksynyt jo yli sadan viranomaisen suunnitelmat, ja sama määrä suunnitelmia on valmisteilla. Suunnitelman noudattamatta jättämisestä voi lain mukaan valittaa kielineuvostolle. Käytännössä kymrin kieli onkin huomionarvoisesti käytössä sekä keskus- että paikallishallinnossa. Monissa tapauksissa myös virkamiehet hallitsevat tätä kieltä. Asioitaessa Walesissa viranomaisissa kymrin kielellä saa vastauksen samalla kielellä. Kaksikielisiä lomakkeita on yhä lisääntyvässä määrässä saatavilla. Myös uudessa kielilaissa vahvistetaan oikeus kymrin kielen käyttämiseen tuomioistuimissa. Vuoden 1981 kansalaisuuslain mukaan kansalaisuuden saamiseksi riittää englannin tai gaelin kielen sijasta myös kymrin kielen taito. Uudessa Walesin kansalliskokouksessa voi valintansa mukaan käyttää joko kymriä tai englantia, ja kansalliskokouksen asiakirjat laaditaan molemmilla kielillä.

Walesin kielilaki edellyttää, että jokainen Walesin opetuksesta vastaava paikallishallintoviranomainen laatii ja Walesin kielineuvostolla vahvistuttaa kymrinkielisen opetuksen opetussuunnitelman. Yli 500 Walesin peruskoulussa tai lukiossa kymrin kieli onkin jo opetuskielenä, ja noin 80 000 kymrinkielistä lasta (n. 20 % koululapsista) on omakielisen opetuksen piirissä. Kaikkien oppilaiden tulee Walesissa kuitenkin oppia myös englannin kieli. Kymrinkielistä opetusta antavissa kouluissa se on kuitenkin vain valinnainen oppiaine seitsemän vuoden ikään asti. Kouluissa, joissa opetuskieli on englanti, kymrin kieli on pakollinen oppiaine 16 vuoden ikään asti. Jo vuoden 1988 opetusuudistuslaissa edellytettiin, että kymriä tulee opettaa kaikille oppilaille lähes kaikissa Walesin kouluissa. Myös opettajainvalmistusta, yliopisto-opetusta eri aineissa ja aikuisopetusta on saatavissa kymrin kielellä.

BBC:n *Radio Cymru* lähettää kymrinkielistä radio-ohjelmaa noin 100 tuntia viikossa ja kymrinkielinen televisiokanava *Sianel Pedwar Cymru (S4C)* noin 30 tuntia viikossa kymrinkielisiä televisio-ohjelmia. Televisiolähetysten digitalisointi tulee merkittävästi lisäämään lähetysten määriä. Hallitus tukee kymrinkielistä ohjelmatoimintaa. Myös kaksi viikottain ilmestyvää kymrinkielistä sanomalehteä ilmestyy. Kymrin kieltä on julkisilla paikoilla nähtävissä muun muassa julkisissa ilmoituksissa, mainoksissa, tienviitoissa ja erilaisissa kylteissä.

Skotlannissa kansallisiin vähemmistöihin kuuluvat voivat käyttää omaa kieltään, gaelia, asioidessaan viranomaisissa ja tuomioistuimissa. Tämä ei varsinaisesti perustu lakiin, vaan vakiintuneeseen käytäntöön. Yleensä kieltä käytetään vain viranomaisissa suullisesti asioitaessa. Jos asiakas ei osaa englantia, tulkataan hänen puheensa englanniksi. Alueilla, joilla gaelin kieli perinteisesti on käytössä, etenkin läntisillä saarilla, paikallisviranomaiset ovat kaksikielisiä. Tämä taas perustuu saarten neuvoston (*The Westerns Isles Islands Council/Comhairle nan Eilan Siar*) päätökseen ja tuomioistuinten osalta myös vuoden 1911 pientilallislakiin ja vuoden 1955 lakiin torpparitoimikunnista, jotka edellyttävät, että yksi maa- ja metsätalouden tuomareista tai toimikunnan jäsenistä osaa gaelin kieltä. Useilla paikallisviranomaisilla on käytössä gaelinkielisiä lomakkeita. Uuden Skotlannin parlamentin jäsenet voivat parlamentissa käyttää gaelin kieltä.

Vuoden 1981 kansalaisuuslain mukaan kansalaisuuden saamiseksi riittää englannin tai kymrin kielen sijasta myös gaelin kielen taito. Syksyllä 1998 Skotlannin ylämaiden neuvosto (*the Highland Council*) on käynnistänyt erityisen ohjelman gaelin kielen elvyttämiseksi. Gaelin kieltä

näkyä jonkin verran tienviitoissa ja kylteissä englannin kielen ohella, mutta pelkästään gaelinkielisinä viittoja ja kylttejä on vain läntisillä saarilla.

Hallituksen lähtökohta on, että muualla kuin Walesissa koulujen opetuskielen tulisi olla englannin. Skotlannin vuoden 1980 koululaki edellyttää kuitenkin, että gaelin kielen opetusta on tarvittaessa tarjolla. Käytännössä kieltä opetetaan noin 40 koulussa. Joissakin niissä gaeli on myös opetuskielenä. Omakielisen opetuksen piirissä on noin 1 800 oppilasta. Hallitus tukee tätä omakielistä opetusta merkittävällä summalla vuosittain. Gaelin opetusta on mahdollisuus saada myös opettajakorkeakouluissa ja yliopistoissa sekä aikuisopetuskursseilla. Skotlannin toimisto (*the Scottish Office*) tukee taloudellisesti useita järjestöjä, jotka toimivat gaelin kielen vaalimiseksi. Tämän tuen turvin valmistetaan muun muassa gaelinkielisiä radio- ja televisio-ohjelmia. Pääasiassa vuoden 1990 radiolailla perustetun hallituksesta riippumattoman *the Gaelic Broadcasting Committee/Comataidh Craolaidh Gaidhlig*'n rahoittamia gaelinkielisiä televisio-ohjelmia on nähtävissä noin 300 tuntia vuosittain ja radio-ohjelmia noin 45 tuntia viikottain. Hallituksen asettama työryhmä tutkii mahdollisuuksia perustaa gaelinkielinen televisio-kanava. Myös gaelinkielisiä kirjoja ja aikakauslehtiä on jonkin verran tarjolla, mutta ei sen sijaan päivälehtiä.

Englannin kielen sukuisella skotin kielellä, jota käytetään vaihtelevin määrin eteläisessä ja itäisessä Skotlannissa, Shetlannissa ja Pohjois-Irlannissa (Ulsterin skotti) ei ole maassa mitään virallista asemaa. Jos kieltä käytetään lähestyttäessä viranomaisia, vastaus saadaan aina englannin kielellä. Peruskoulussa skotin kieli voi Skotlannissa olla oppiaineena viidenneltä luokalta alkaen ja lukiossakin valinnaisena kielenä. Kieltä voi opiskella myös Aberdeenin, Edinburghin, Glasgowin ja St. Andrewsin yliopistoissa. Pohjois-Irlannissa skotin kielen opetusta ei ole saatavissa. Päiväkodeissa kieltä kuitenkin käytetään. Kieltä puhutaan ja käytetään radiossa ja lehdistössä jonkin verran Skotlannissa.

Pohjois-Irlannissa iirin kielen käyttäminen viranomaisissa on vähäistä. Sen käyttämiseen pyritään kuitenkin suhtautumaan suvaitsevasti ja kunnioittavasti. Iirin kielellä hallintoviranomaisille toimitetut kirjeet käännetään englanniksi. Vastaus annetaan aina englannin kielellä. Kahdessatoista Pohjois-Irlannin peruskoulussa ja kahdessa lukiossa iiri on opetuskielenä, ja näistä kahdeksan koulua saa valtiolta tukea. Lukioissa iirin kieli voi olla Pohjois-Irlannissa valinnaisena vieraana kielenä. Iirin kieltä voi opiskella myös opettajainvalmistuslaitoksessa sekä Belfastin ja Ulsterin yliopistoissa. BBC:n aluelähetysinä on nähtävissä ja kuultavissa jonkin verran iirinkielisiä televisio- ja radio-ohjelmia. Belfastissa ilmestyy yksi iirinkielinen aikakauslehti ja viikottain yksi iirinkielinen sanomalehti.

Cornishin ja manxin kielillä ei ole minkäänlaista virallista asemaa. Kuvaavaa cornishin kielen nykytilalle on, että viimeisen tätä kieltä puhuneen sanotaan kuolleen vuonna 1802 (Lundén, ks. myös EBLUL). Oikeampi tieto lienee kuitenkin se, että noin 200 ihmistä vielä sujuvasti puhuu tätä kieltä ja että kouluissakin kieltä satunnaisesti opetetaan oppiaineena. Kieltä on lisäksi nähtävissä joissakin kylteissä, ja sitä voidaan kuulla joskus paikallisradion lähetyksissä ja lukea englanninkielisten lehtien kolumneissa. Manxin kielen taas on arvioitu jääneen pois käytöstä äidinkielenä jo 1960-luvulla. Kanaalinsaarten normandianranskaa käytetään enää lähinnä eräissä seremonioissa.

Romanilasten koulutusta tuetaan valtion varoin. Kiertävät erityisopettajat huolehtivat romanilasten täydennyskoulutuksesta noin 3 400 koulussa. Walesia varten on oma erityisohjelmansa.

Valtion hallinnossa tuotetaan ja jaetaan jossakin määrin tiedotusaineistoa vähemmistökielillä, etenkin opetustoimen ja terveydenhuollon alalta.

Euroopan ihmisoikeussopimuksen määräysten noudattamisesta ja menettelyistä tapauksissa, joissa sopimusmääräyksiä ei ole noudatettu on säädetty vuodelta 1998 olevassa ihmisoikeuslaissa (the Human Rights Act 1998). Lain on määrä tulla voimaan vuoden 2000 lokakuun alussa. Laki edellyttää, että kaikkia lakeja on tulkittava ihmisoikeusmyönteisesti. Sopimusmääräysten rikkomisen uhriksi joutunut voi lain mukaan saattaa sopimusta rikkoneen viranomaisen menettelyn tuomioistuimen tutkittavaksi. Näin on mahdollista käynnistää oikeudenkäynti muun muassa ihmisoikeussopimuksen kielellisiä oikeuksia koskevien määräysten rikkomisesta.

Vaikka ihmisoikeuslaki ei edellytäkään erityisen ihmisoikeuskomission perustamista, sellaisen perustamista harkitaan. Pohjois-Irlantiin tällainen komissio (*the Northern Ireland Human Rights Commission*) perustettiin vuoden 1998 Pohjois-Irlannin lailla (the Northern Ireland Act 1998). Se on sekä hallituksen että parlamentin neuvoo-antava elin, joka muun muassa antaa parlamentille lausuntoja lakiehdotusten ihmisoikeuksienmukaisuudesta. Komissio voi myös avustaa yksityishenkilöitä ihmisoikeuksien loukkausta koskevissa oikeudenkäynneissä.

Rotujen välisen tasa-arvon komissio (*the Commission for Racial Equality*) on rotujen välisistä suhteista annetulla lailla (the Race Relations Act 1976) vuonna 1976 perustettu hallituksesta riippumaton elin, jonka yleisenä tehtävänä on lain mukaan toimia syrjinnän ehkäisemiseksi ja rotujen välisen tasa-arvon ja rotujen keskinäisten suhteiden edistämiseksi sekä erityisenä tehtävänä valvoa lain noudattamista. Se voi myös antaa valittajalle oikeudellista apua syrjintätapauksissa. Eräänä mahdollisena syrjintäperusteena voi olla kieli. Vastaavanniminen elin on perustettu vuonna 1997 Pohjois-Irlantiin rotujen välisistä suhteista annetulla asetuksella (Race Relations (NI) Order 1997), mutta sen tehtävät ovat vuonna 1999 siirtyneet tasa-arvokomissiolle (*the Equality Commission*). Lisäksi Yhdistyneen kuningaskunnan sisäasiainministeri on asettanut rotujen välisten suhteiden foorumin (*the Race Relation Forum*) avustamaan itseään vähemmistöyhdistykseen liittyvissä kysymyksissä. Foorumin työhön osallistuvat vähemmistöjen edustajat. Etnisten vähemmistöjen aseman huomioimiseksi on the Benetit Agency'n piiriin perustettu *the BA Ethnic Minority Forum* -niminen yhteistyöelin. A *National Ethnic Liaison Working Party (NELWP) of BA* -niminen työryhmä on vuonna 1995 perustettu the Benetit Agency'n piiriin etnisten vähemmistöjen yhdyskuntien palvelujen edistämiseksi.

Hallituksen piirissä on sekä Skotlannin asioista että Walesin asioista vastaava valtiosihteeri. Walesia koskevista poliittisista, muun muassa kielipoliittisista asioista vastaa hallituksessa Walesin toimisto (*the Welsh Office*), Skotlantia koskevista asioista Skotlannin toimisto ja Pohjois-Irlantia koskevista asioista Pohjois-Irlannin toimisto (*the Northern Ireland Office*). *The Welsh Language Board* -kielineuvosto on perustettu vuonna 1988 hallituksesta riippumattomaksi neuvoo-antavaksi elimeksi kymrin kielen edistämistä koskevissa asioissa, ja sen asema on saatettu lakisääteiseksi Walesin kielilaille vuonna 1993. Neuvoston Gardiffin toimistossa olevan henkilökunnan suuruus on vuoden 2000 alussa ollut 28 henkeä. Vuonna 1998 annetun Walesin lain mukaan neuvosto raportoi toimenpiteistään vuosittain kansalliselle parlamentille raportoituun sitä ennen Walesin toimistolle.

Lukuisat kansalaisjärjestöt toimivat kymrin kielen edistämiseksi. Näistä voidaan mainita vuonna 1922 perustettu noin 50 000 -jäseninen nuorisojärjestö *Urdd Gobaith Cymru* ja *Cymdeithas y Dysgwyr* -konferenssi. Vuonna 1971 perustettu *Mudiah Ysgolion Meithrin* -järjestö toimii kymrinkielisen päivähoitotoiminnan edistämiseksi Walesissa. Vastaavasti toimii gaelinkielisen päivähoitotoiminnan edistämiseksi *Gaelic Playgroup Association* Skotlannissa. Yksityinen *Sabhal Mor Ostaing* -oppilaitos järjestää Skotlannissa gaelinkielistä jatko-opetusta. Myös *the Scots Language Resource Center*, *The Scots Language Society* ja *Ulster-Scots language Society* vaalivat eri tavoin skotin kieltä. Cornishin kielen edistämiseksi toimivat *the Cornish Language Board* ja *Cornish Language Fellowship*. Maan hallitus tukee järjestöjä taloudellisesti.

Maassa on vuodesta 1983 alkaen ollut European Bureau for Lesser Used Language'n kansallinen osasto.

Yhdistynyt kuningaskunta on ratifioinut kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen ja allekirjoittanut vähemmistökielisopimuksen. Hallitus on ilmoittanut ottavansa vähemmistökielisopimuksen piiriin kymrin ja gaelin kielet sekä huomioivansa tässä yhteydessä myös iirin ja skotin.

Tsekin tasavalta

Väestö:	<i>Asukkaita</i>	<i>11 miljoonaa</i>
	<i>Slovakkeja</i>	<i>2,3 %</i>
	<i>Romaneja</i>	<i>1,9 %</i>
	<i>Puolalaisia</i>	<i>0,5 % (yli 8 % Frýdek-Místekissä ja Karvinássa)</i>
	<i>Saksalaisia</i>	<i>0,4 % (6,1 % Sokolovissa, 3,1 % Karlovy Varyssa)</i>
	<i>Unkarilaisia</i>	<i>0,2 %</i>
	<i>Ukrainalaisia</i>	<i>0,1 %</i>
	<i>Venäläisiä</i>	<i>0,1 %</i>
	<i>Ruteeneja, bulgarialaisia, kreikkalaisia, kroaatteja, romanialaisia, itävaltalaisia, liettualaisia, makedonialaisia, vietnamilaisia, juutalaisia ja Lausitzin (Lužické horyn) sorbeja eli vendejä vähäinen määrä</i>	
<i>Virallinen kieli:</i>	<i>Tsekin kieli</i>	

Tärkeimmät kieli-säännökset:

Perusoikeuksien ja -vapauksien peruskirja

Monet peräkkäiset maan valtiolliseen elämään, lainsäädäntöön ja ihmisoikeustilanteeseen vaikuttaneet muutokset ovat vaikuttaneet Tsekin tasavallan kielellisiin oloihin ja oikeuksiin. Kohta kommunistisen järjestelmän luhistumisen jälkeen vuonna 1989 Tsekkoslovakia vuonna 1991 liittyi Euroopan neuvoston jäseneksi ja ratifioi Euroopan ihmisoikeussopimuksen. Pian tämän jälkeen vuoden 1993 alussa Tsekkoslovakia hajosi Tsekin tasavallaksi ja Slovakiaksi ja vuonna 1996 Tsekin tasavalta anoi Euroopan unionin jäsenyyttä. Kaikista näistä muutoksista tasavallan voidaan katsoa selviytyneen järjestäytyneesti. Verrattaessa varsin heterogeeniseen Tsekkoslovakiaan uusi Tsekin tasavalta on hyvin homogeeninen valtio, jonka väestöstä lähes 95 % on tsekkejä. Sen mukaisesti kuin Euroopan unionin jäsenyys edellyttää, lainsäädäntöä on ripeästi uusittu ja demokratisoitu niin sanottujen Kööpenhaminan kriteerien mukaisesti kiinnittäen erityistä huomiota ihmisoikeuksien suojelemiseen ja vähemmistöjen aseman kunnioittamiseen.

Tsekin kieli on maan *kansalliskieli*. Vaikka tätä kieltä ei laissa ole säädetty maan *viralliseksi kieleksi*, se on sitä implisiittisesti. Esimerkiksi maan puolustusta, tuomioistuineläystä ja rekisterinpitoa sekä kansalaisuuden saamista ja menettämistä koskeva lainsäädäntö edellyttää tsekin kielen käyttämistä tai hallitsemista. *Vähemmistökielten* aseman perustana puolestaan ovat vuoden 1992 perustuslain 3 §:n mukaan osana valtion perustuslaillista järjestystä olevan samana vuonna annetun perusoikeuksien ja -vapauksien peruskirjan (23/1991) III luvun säännökset (24 ja 25 artiklat). Lainsäädännössä oikeus vähemmistökielen käyttöön on kuitenkin useimmin ilmaistu käyttämällä termiä *äidinkieli*.

Tsekin kieli faktisena maan virallisena kielenä on siis viranomaiskontakteissa normaalisti käytettävä kieli. Se, että se on pääkieli ilmenee myös parlamentin työjärjestyksestä (90/1995). Jokaisella edustajalla on oikeus käyttää parlamentin työskentelyssä suullisesti ja kirjallisesti vähemmistökieltään. Hänen puheensa kuitenkin tulkitaan tsekin kielellä yhdenkin edustajan sitä

pyytäessä ja muulla kuin tsekin kielellä laadittu kirjallinen ehdotus taas käännetään tsekin kielelle.

Slovakin kieli, jota varsinkin varttuneempien tsekinkielisten on helppo ymmärtää, on tästä ja maan historiaan liittyvistä syistä käytännössä monella tavalla erityisasemassa. Slovakinkielisiä elokuvia ja televisio-ohjelmia ei tekstitetä tsekiksi, sillä slovakin kielen passiivinen hallinta kuuluu maan nykykulttuuriin.

Kielellisiin oikeuksiin Tsekin tasavallassa vaikuttaa lisäksi se, että perustuslain 10 artiklan mukaan kansainväliset ihmisoikeussopimukset, joihin tsekin tasavalta on liittynyt, ovat maassa suoraan sovellettavaa oikeutta ja ristiriitatapauksissa niiden määräyksiä sovelletaan laissa olevien säännösten sijasta.

Tuomioistuimissa osapuolilla on siviiliprosessissa lain mukaan oikeus käyttää äidinkieltään. Jos toinen osapuoli tai tuomioistuimen edustajat eivät ymmärrä käytettyä kieltä, on hankittava tulkki. Lailla täsmennetään, milloin tulkkaamisesta aiheutuneet kulut maksetaan valtion varoista (laki 501/1992, 18 artikla ja laki 353/1991, 7 artikla). Rikosprosessissa käytettävä kieli on lain mukaan tsekin kieli, mutta muuta kieltä käyttävät ovat oikeutettuja saamaan tulkin apua. Syytteen saa tiedokseen tsekin kielellä vähintään viisi päivää ennen pääkäsittelyä, mutta muille kielille se tulkataan vasta pääkäsittelyssä. Tuomioiden täytäntöönpanossa jokaisella on aina oikeus käyttää äidinkieltään, mutta täytäntöönpanoviranomaisten käyttämä kieli on tsekin kieli (laki 141/1991, 2 artikla).

Perustuslakituomioistuimessa käytettävä kieli on tsekin kieli. Jokaisella on kuitenkin tuomioistuimessa lupa käyttää omaa kieltä. Jos osapuoli tai hänen edustajansa taikka todistaja tai asiantuntija käyttää muuta kuin tsekin kieltä, on oikeuden hankittava tulkki, ellei käytettävä kieli ole slovakin kieli ja osapuolet suostuvat siihen, että tulkkia ei käytetä (laki 182/1993, 33 artikla).

Hallintoviranomaisissakin jokaisella on oikeus käyttää äidinkieltään. Säännökset siitä, kenen on vastattava tulkkaamis- tai kääntämiskuluista, kuitenkin puuttuvat hallintomenettelylaista (laki 71/1967), joten asianosaisen on itse vastattava näistä kuluista, ellei poikkeuksellisesti ole toisin säädetty. Eräillä hallinnonaloilla, muun muassa verohallinnossa, vähemmistökieltä käyttävillä on oikeus saada tulkkaus- ja kääntämispalveluja viranomaisen kustannuksella (verohallintolaki, 337/1992)

Tulkkaamistoimintaa romanikielelle vaikeuttaa tulkkaamiseen kykenevien henkilöiden vähäinen määrä ja huono saatavuus.

Hallituksen vähemmistöpolitiikan perustana on vuonna 1994 laadittu kansallisia vähemmistöjä koskeva suunnitelma (hallituksen päätöslauselma 63/1994). Vaikka tähän suunnitelmaan sisältyy kansallisen vähemmistön määritelmä, Tsekin hallitus kuitenkin korostaa sitä, että se ei pyri lakisääteisesti määrittelemään vähemmistön käsitettä eikä luettelemaan maan vähemmistöjä. Niinpä hallitus muistuttaa siitä, että vaikka kansallisuuksien neuvostoon kuuluu vain slovakien, romanien, puolalaisten, saksalaisten, unkarilaisten ja ukrainalaisten edustajia, tämä ei tarkoita sitä, että muita ryhmiä, esimerkiksi bulgarialaisia, ruteeneja, venäläisiä, juutalaisia, kroaatteja tai kreikkalaisia, ei voitaisi pitää kansallisina vähemmistöinä. Mainittujen ryhmien lisäksi kansallisiin vähemmistöihin voidaan kiistatta lukea maassa perinteisesti vuosisatoja asuneet Lausitzin sorbit (serbja). Rajaavasti hallitus kuitenkin toteaa raportissaan Euroopan neuvostolle, että se ei lue kansallisiin vähemmistöihin kuuluviksi määrällisiä (13,2 % väestöstä) eikä silesialaisia (0,4 % väestöstä), joiden käyttämiä kieliä se pitää tsekin kielen murteina.

Perusoikeuksien ja -vapauksien peruskirjan 24 artiklan mukaan kenellekään ei saa aiheutua haittaa kuulumisesta kansalliseen vähemmistöön. Peruskirjan 25 artiklassa on kansallisiin tai etnisiin vähemmistöihin kuuluville kansalaisille taattu muun muassa oikeus yhdessä muiden vähemmistöön kuuluvien kanssa kehittää omaa kulttuuriaan sekä oikeus jakaa ja saada tietoa äidinkielellään. Lähemmin näiden oikeuksien käyttämisestä on säädettävä lailla. Edelleen heillä on, sen mukaan kuin lailla säädetään, oikeus omakieliseen opetukseen ja oikeus käyttää omaa kieltään asioidessaan viranomaisissa.

Kansallisia vähemmistöjä koskevassa suunnitelmassa toistetaan peruskirjassa taatut oikeudet. Siinä edellytetään myös, että kansallisiin vähemmistöihin kuuluville taataan oikeus kustantaa ja julkaista omakielisiä julkaisuja sekä oikeus päästä Tsekin Radioon ja Tsekin Televisioon. Edelleen suunnitelmassa taataan kansallisiin vähemmistöihin kuuluville oikeus omien koulujen perustamiseen ja ylläpitämiseen, oikeus äidinkielen käyttämiseen julkisesti rajoituksitta, oikeus etu- ja sukunimiensä rekisteröimiseen äidinkielisinä, oikeus äidinkielen käyttämiseen paikallisissa viranomaisissa ja tuomioistuinkäsittelyssä mukaan lukien rikosoikeudenkäynnit.

Perusoikeuksien ja -vapauksien peruskirjaan sisältyvä kansallisten vähemmistöjen oikeuksia koskeva sääntely edellyttää lähempää laintasoista sääntelyä. Laki kansallisten vähemmistöjen suojelusta onkin jo valmisteilla. Vähemmistöjen oikeuksista on tarkoitus säätää myös uudessa kansalaisuuslaissa sekä valmisteilla olevissa kunnallisia viranomaisia ja alueellisia itsehallintoviranomaisia koskevissa säännöksissä. Tähänastinen lainsäätely onkin varsin puutteellista.

Koululain (29/1984) 3 artiklan mukaan kansallisiin vähemmistöihin kuuluville oppilaille taataan oikeus äidinkieliseen opetukseen siinä laajuudessa kuin se heidän kansallisen kehityksensä kannalta on sopivaa. Käytännössä kuitenkin tsekki on opetuskieli suurimmalle osalle oppilaista. Oikeus omakieliseen opetukseen on taattu julkisissa kouluissa esikouluasteelta luokioasteelle puolankieliselle vähemmistölle Pohjois-Määrissä Frýdek-Místekin ja Karvinán piireissä. Slovakinkielistä opetusta voi julkisessa peruskoulussa saada Karvinássa. Opetusta muilla vähemmistökielillä ei julkisissa kouluissa ole. Sen sijaan yksityinen, Böömin, Määrin ja Silesian Saksalaisten Yhdistyksen perustama Thomas Mann -koulu antaa saksankielistä peruskoulu- ja lukio-opetusta Prahassa. Lisäksi maassa on pari vastikään perustettua yksityistä juutalaista koulua. Huonosti tsekin kieltä osaaville romanilapsille on järjestetty yli 40 valmistavaa luokkaa, joissa opetuskielenä käytetään osittain romanikieltä. Kouluissa, joissa opetuskieli on vähemmistökieli, tsekin kieli on pakollinen oppiaine.

Vähemmistökieliä opetetaan oppiaineena julkisissa ja yksityisissä kouluissa, ja niitä voi opiskella myös yliopistoissa. Yksityisiä kouluja, joissa annetaan monikulttuurista opetusta, tuetaan valtion budjettivaroin.

Alueilla, joilla asuu huomattava määrä kansalliseen vähemmistöön kuuluvia, kuten Silesiassa ja Pohjois-Määrissä, on jossakin määrin kaksikielisiä kylttejä, kadunnimikilpiä ja tienviittoja. Niistä on kuitenkin aiheutunut kiistoja, ja keskustelut niiden virallistamisesta jatkuvat. Asiasta ei toistaiseksi ole lainsäädäntöä.

Tsekin Televisiosta ja Tsekin Radiosta annetut lait (483-484/1991) säätävät julkisen television ja radion tehtäväksi kehittää Tsekin kansan ja sen kansallisten vähemmistöjen kulttuuri-identiteettiä. Ohjelmatoiminnasta vastaavat slovakin-, romani-, saksan-, puolan-, unkarin- ja ukrainankieliset yksiköt, ja ohjelmia lähetetään näillä kielillä viikottain sekä valtakunnan verkossa että alueellisina lähetyksinä. Erityisesti on syytä mainita säännöllisesti valtakunnanverkossa lähetettävä romaniyhteisölle tarkoitettu ROMALE-televisio-ohjelma. Lisäksi lähetetään kroaatti- ja

vietnamilaisvähemmistölle sekä maan juutalaisyhteisölle suunnattuja radio-ohjelmia.

Maassa ilmestyy joitakin puolankielisiä sanomalehtiä ja lukuisia vähemmistökielisiä aikakauslehtiä. Lehdistötukea myönnetään valtion budjetista puolalais-, slovakki-, saksalais-, romani-, unkarilais- ja ukrainalaisvähemmistölle. Myös vähemmistöjen kulttuuritoiminta on vilkasta, ja siihen myönnetään tukea, paitsi valtion varoista, myös paikallisviranomaisten toimesta. Lehdistö- ja kulttuurituki ohjataan yleensä kansalaisjärjestöjen kautta.

Kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen ratifioinnin yhteydessä parlamentti edellytti hallituksen kartoittavan vähemmistöjä koskevan lainsäädännön muutostarpeet ja harmonisoivan noudatettavaa vähemmistöpolitiikkaa sopimuksen tavoitteiden mukaisesti (päättöslauselma 561/1997). Tätä tehtävää hoitamaan perustettiin hallituksen ihmisoikeusvaltuutetun toimi. Neuvoa-antavana elimenä kansallisia vähemmistöjä koskevissa asioissa toimii kansallisuuksien neuvosto. Sen jäsenistöön kuuluu eri ministeriöiden, parlamentin ja presidentin kanslian edustajien lisäksi slovakki-, romani-, puolalais-, saksalais-, unkarilais- ja ukrainalaisvähemmistön edustajia. Neuvosto koordinoi hallituksen vähemmistöpolitiikkaa, toimii valmistelu- elimenä kansallisia vähemmistöjä koskevissa asioissa ja antaa näihin asioihin liittyvissä kysymyksissä lausuntoja ja suosituksia. Lisäksi se laatii vähemmistöjen asemaan liittyvistä havainnoistaan hallitukselle raportteja (neuvoston ohjesääntö, 11.5.1994). Lisäksi hallituksen piirissä toimii ministeriöiden välinen romaniasioiden komissio, jonka tehtävänä on koordinoida ministeriöiden toimintaa romaniasioissa ja neuvoa niitä näissä asioissa (komission perussääntö, 8.10.1997). Ihmisoikeusvaltuutettu toimii, paitsi kansallisuuksien neuvoston ja ministeriöiden välisen romaniasioiden komission, myös hallituksen ihmisoikeusneuvoston puheenjohtajana.

Vähemmistöjen aseman edistämiseksi toimii maassa myös lukuisia vähemmistöjen järjestöjä. Yksinomaan romanijärjestöjä on toista sataa ja eri vähemmistöjen järjestöjä yhteensä yli 200. Lisäksi on perustettu joitakin poliittisia vähemmistöpuolueita, mutta niiden listoilta ei ole valittu yhtään edustajaa parlamenttiin. Ainoa parlamentin romaniedustaja on valittu Vapauden liitto - puolueen listoilta. Sen sijaan kuntien valtuustoihin vähemmistöpuolueet ovat saaneet edustajiaan.

Tsekin tasavalta on ratifioinut kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen ja valmistelee hallituksen ilmoituksen mukaan vähemmistökielisosopimuksen allekirjoittamista. Kansallisten vähemmistöjen oikeuksista on sovittu myös naapurimaiden kanssa tehdyin kahdenvälisin sopimuksin. Tällaisia sopimuksia on solmittu Tsekkoslovakian ja Puolan välillä vuosina 1991 ja 1992 sekä Tsekin tasavallan ja Puolan välillä vuonna 1994, Tsekkoslovakian ja Saksan välillä vuonna 1992 sekä Tsekin tasavallan ja Slovakian välillä vuonna 1993.

Unkari

Väestö:	<i>Asukkaita</i>	<i>10,5 miljoonaa</i>
	<i>Romaneja</i>	<i>5,7 %</i>
	<i>Saksalaisia</i>	<i>2,0 %</i>
	<i>Slovakkeja</i>	<i>1,0 %</i>
	<i>Juutalaisia</i>	<i>0,9 %</i>
	<i>Kroaatteja</i>	<i>0,8 %</i>
	<i>Romanialaisia</i>	<i>0,2 %</i>
	<i>Armenialaisia</i>	<i>0,1 %</i>
	<i>Puolalaisia</i>	<i>0,1 %</i>
	<i>Serbejä</i>	<i>0,1 %</i>
	<i>Ruteeneja</i>	<i>0,06 %</i>
	<i>Sloveeneja</i>	<i>0,05 %</i>
	<i>Kreikkalaisia</i>	<i>0,04 %</i>
	<i>Bulgaareja</i>	<i>0,03 %</i>
	<i>Ukrainalaisia</i>	<i>0,02 %</i>

Virallinen kieli: Unkari

*Tärkeimmät kieli-
säännökset:* Perustuslaki, vähemmistölaki

Kuten Ruotsissa, myöskään Unkarissa ei ole mitään lailla säädettyä *virallista kieltä*. Ainoat kielellisiä oikeuksia koskevat vuoden 1949 perustuslain (XX/1949) säännökset koskevat yhtäältä syrjintäkieltoa muun muassa kielen ja kansallisen alkuperän perusteella (70 a §), toisaalta vähemmistöjen kielellisiä oikeuksia (68 §). Sekä perustuslaissa että laeissa, joilla säännellään kielellisistä oikeuksista asioitaessa tuomioistuimissa ja muissa viranomaisissa, taataan, sen mukaisesti kuin jäljempänä ilmenee, jokaiselle oikeus käyttää *äidinkieltään*. Tämä oikeus on yhtä lailla valtaväestöön kuuluvilla kuin kansallisiin ja etnisiin vähemmistöihin kuuluvilla ja maassa olevilla ulkomaalaisilla.

Huolimatta tästä unkarin kieli on kuitenkin kiistatta Unkarin *kansalliskieli*, kieli, joka maan historian eri vaiheissa on lähes aina ollut monikielisen maan väestön enemmistön käyttämä kieli. Unkarissa unkarin kieli on myös *de facto* viranomaisissa käytettävä kieli. Pääosa julkisista asiakirjoista laaditaan vain unkarin kielellä.

Unkarin kieli on parlamentin vuodelta 1994 olevan työjärjestyksen (46/1994) 40 §:n mukaan myös parlamentin keskustelukieli. Pyynnöstä muunkielinen parlamentin jäsen voi käyttää äidinkieltään ja saada puheensa tulkatuksi unkariksi. Hänellä on myös oikeus pyynnöstään saada parlamentin viralliset asiakirjat äidinkielistä käännöksinä.

Valtion hallinnossa jokainen voi valtion hallintomenettelyn yleisistä säännöistä vuonna 1957 annetun lain (IV/1957) mukaan käyttää äidinkieltään, eikä hänelle saa koitua mitään haittaa siitä, että hän ei hallitse unkarin kieltä. Jos viranomaisessa ei osata kyllin hyvin asiakkaan käyttämää kieltä, on hankittava tulkki.

Tuomioistuimen käyttämä kieli on vuoden 1973 rikosprosessilain (I/1973) 8 §:n ja vuoden 1952 siviiliprosessilain (III/1952) 8 §:n mukaan unkari. Kukaan ei saa kärsiä mitään haittaa siitä, että hän ei hallitse unkarin kieltä. Jokainen saa kuitenkin käyttää äidinkieltään niin hyvin rikos- kuin

siviiliprosessissakin. Jos syytetty ei osaa unkarin kieltä ja tuomari ei kyllin hyvin hallitse hänen käyttämäänsä kieltä, hänelle tulee rikosprosessilain 47 §:n mukaan hankkia avustaja. Jokainen, joka ei ole syntyperäinen unkarilainen, saa lain 80 §:n mukaan pyynnöstään tulkin apua rikosprosessissa. Myös siviiliprosessissa maan vähemmistöön kuuluvalla asianosaisella on oikeus tulkin apuun, jos tuomari ei kyllin hyvin hallitse hänen käyttämäänsä kieltä. Avustajan ja tulkin käyttämisestä aiheutuvat kustannukset maksetaan valtion varoista. Tuomioiden täytäntöönpanosta vuonna 1979 annetun asetuksen (11/1997) 2 §:n mukaan tuomitulla on oikeus saada joko äidinkielellään tai muulla hänen ymmärtämällään kielellä tieto oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan koskevista säännöksistä ja käyttää täytäntöönpanomenettelyssä äidinkieltään.

Myös asepalveluksessa jokaisella on vuosilta 1993 ja 1996 olevien lakien (CX/1993, XLIII/1996 ja XLIV/1996) mukaan pääsääntöisesti oikeus käyttää äidinkieltään ja saada sen opetusta.

Unkarin vähemmistölainsäädännön perusteet sisältyvät perustuslakiin. Sen 68 §:n mukaan Unkarin tasavalta huolehtii kansallisten ja etnisten vähemmistöjen suojelemisesta ja takaa näihin kuuluville kollektiivisen oikeuden osallistua julkisten asioiden hoitamiseen, oikeuden vaalia kulttuuriaan, käyttää äidinkieltään ja saada opetusta tällä kielellä sekä oikeuden käyttää äidinkielisiä nimiä. Kansalliset ja etniset vähemmistöt ovat perustuslain mukaan osa valtiota.

Heinäkuussa 1993 annettu laki kansallisten ja etnisten vähemmistöjen oikeuksista Unkarissa (LXXVII/1993, vähemmistölaki) loi perustan vähemmistöihin kuuluvien yksilöllisille oikeuksille ja vähemmistöjen kollektiivisille oikeuksille, ennen kaikkea vähemmistöjen itsehallinnolle maassa. Kansallisiksi ja etnisiksi vähemmistöiksi tunnustetaan lain mukaan vähintään vuosisadan maassa asuneet etniset ryhmät. Päästäkseen osallisiksi lain suomista oikeuksista vähemmistöihin kuuluvilta edellytetään maan kansalaisuutta ja asumista maassa. Lisäksi edellytetään, että henkilö itse katsoo kuuluvansa asianomaiseen vähemmistöön. Laki ei koske pakolaisia, maahanmuuttajia, maassa pysyvästi asuvia ulkomaalaisia eikä valtiottomia henkilöitä. Näillä vähemmistöillä on perustuslakiin perustuva oikeus itsehallintoon niin hyvin paikallisella kuin kansallisellakin tasolla.

Kansallisiksi tai etnisiksi vähemmistöiksi katsotaan lain mukaan armenialaiset, bulgarialaiset, kreikkalaiset, kroaatit, puolalaiset romanialaiset, romanit, ruteenit, saksalaiset, serbit, slovakit, sloveenit ja ukrainalaiset (61 §). *Vähemmistökieliksi* luetaan vastaavasti armenian, bulgarian, kreikan, kroaatin, puolan, romanian, ruteenin, serbin, saksan, slovakian, sloveenin ja ukrainan kieli sekä romanien kielet romani ja bea (42 §). Vähemmistöt asuvat yleensä hajallaan eri puolilla maata. Vain ruteenit ja sloveenit asuvat suhteellisen keskitetysti maan länsiosissa. Vähemmistötaajamia (kaupunkia ja kyliä) on noin 1 500, ja joissakin niissä vähemmistöihin kuuluvat ovat vähemmistöinä unkarilaisten tai toisten vähemmistöjen rinnalla.

Mainittujen vähemmistöjen lisäksi Unkarissa on arviolta 100 000 hengen suuruinen juutalaisyhteiskunta. Siihen kuuluvat eivät juurikaan käytä sen enempää jiddishin kuin hebreankaan kieltä, ja heistä suurin osa pitää itseään unkarilaisena. Lain valmisteluvaiheessa Unkarin juutalaiset ilmaisivat halukkuutensa jäädä lain soveltamisalan ulkopuolelle.

Vähemmistölaissa on erityinen VII luku, joka koskee oikeutta vähemmistökielen käyttämiseen. Lain 51 §:n mukaan äidinkieltä saa maassa käyttää kaikkialla ja milloin tahansa. Oikeus käyttää äidinkieltä tuomioistuimissa ja muissa viranomaisissa taataan erillisillä laeilla. Lain 52 §:n mukaan jokainen saa käyttää äidinkieltään maan parlamentissa ja paikallisissa valtuustoissa. Vähemmistökieltä käytettäessä on kuitenkin pöytäkirjaan liitettävä puheen tai tekstin unkarinkielinen käännös tai tiivistelmä. Vähemmistöyhteisön alueella valtuuston pöytäkirjakieli voi olla unkarin kielen ohella myös vähemmistökieli. Tekstiversioiden erotessa toisistaan unkarinkielinen

teksti on todistusvoimainen. Käytännössä vähemmistökielet ovat vain vähäisessä käytössä valtuustoissa. Lain 53 §:n mukaan kunnanhallituksen on vähemmistön paikallisen hallituksen pyynnöstä huolehdittava siitä, että: a) sen määräykset ja kuulutukset julkaistaan, paitsi unkarin kielellä, myös vähemmistökielellä; b) hallinnossa käytetyt lomakkeet ovat saatavilla myös vähemmistökielisinä; ja että c) vähemmistökieltä käytetään unkarinkielisen tekstin kanssa samansisältöisenä ja identtisin muodoin paikan- ja kadunnimikilvissä, virastojen kylteissä ja ilmoituksissa viranomaisten tehtävistä. Viimeksi mainitun velvoitteen osalta on todettava, että jo ennen vähemmistölain antamista vuodesta 1980 alkaen on ollutkin tapana käyttää myös vähemmistökielellä laadittuja viittoja ja kylttejä. Vielä säädetään lain 54 §:ssä, että täytettäessä vähemmistöyhteisön alueella paikallishallinnon virkoja on varmistuttava siitä, että vähemmistökieltä taitavia henkilöitä valitaan, edellyttäen, että he ovat myös ammatillisesti päteviä tehtävään.

Paitsi mainitussa VII luvussa, myös vähemmistölain yksilöllisiä vähemmistöoikeuksia koskevassa II luvussa on eräitä kielellisiä oikeuksia koskevia säännöksiä. Lain 11 §:n mukaan vähemmistöihin kuuluvilla on oikeus äidinkielisiin perhejuhliin ja uskonnollisiin seremonioihin. Lain 12 § takaa jokaiselle oikeuden virallisesti hyväksytyyn omakieliseen etu- ja sukunimeen kaikissa virallisissa yhteyksissä. Lain 13 § puolestaan takaa vähemmistöön kuuluvalla oikeuden perehtyä äidinkieleensä, käyttää ja kehittää sitä sekä siirtää se seuraaville sukupolville, oikeuden osallistua äidinkieliseen opetukseen ja kulttuurielämään sekä oikeuden tietosuojaan hänen vähemmistöön kuulumistaan koskevissa asioissa. Vielä säädetään lain 14 §:ssä, että vähemmistöihin kuuluvilla on oikeus pitää yhteyttä toisten samankielisten valtioiden viranomaisten ja toisissa maissa elävien vähemmistöjen kanssa.

Vähemmistölain kollektiivisia vähemmistöoikeuksia koskevassa III luvussakin on monia kielellisiin oikeuksiin liittyviä säännöksiä. Näihin voidaan ensinnäkin lukea 15 §, jossa taataan vähemmistöille oikeus vähemmistöidentiteettinsä säilyttämiseen, vaalimiseen, vahvistamiseen ja seuraaville sukupolville siirtämiseen. Lain 16 §:n mukaan vähemmistöillä on oikeus vähemmistökielensä vaalimiseen ja kehittämiseen. Lain 18 §:n mukaan vähemmistöyhdyksillä on aloiteoikeus eritasoista omakielistä opetusta koskevissa asioissa. Merkityksellisiä kielellisten oikeuksien kannalta ovat myös lain IV lukuun sisältyvät säännökset, jotka koskevat vähemmistöjen itsehallintoa paikallisella tasolla, taajamatasolla (kaupunki- tai kyläyhteisöt) ja kansallisella tasolla sekä VI lukuun sisältyvät säännökset itsehallinnosta kulttuurin ja opetuksen alalla. Laissa paikallisesta itsehallinnosta (LXIV/1990) on luku, johon sisältyvät säännökset vähemmistöjen itsehallinnosta ja itsehallintoelinten jäsenten vaalista.

Vähemmistöihin kuuluvien oikeus äidinkieliseen opetukseen on taattu perustuslaissa ja vähemmistölaissa. Tarkemmin opetuksesta on säädetty vuonna 1993 julkisesta opetuksesta annetulla lailla (LXXIX/1993), minkä lisäksi tärkeitä omakielisen opetuksen edistämiseen tähtääviä säännöksiä sisältyy myös lakiin kulttuuriesineiden suojelusta, museolaitoksesta, julkisten kirjastojen hankinnoista ja julkisesta opetuksesta (CXL/1997). Kaikkiin vähemmistöihin kuuluvilla lapsilla on oikeus saada opetusta valinnaisesti joko äidinkielellään tai unkariksi sekä äidinkielensä opetusta sen mukaisesti kuin lasten vanhemmat tai holhoojat päättävät. Jos vähintään kahdeksan lasta on ilmoitettu ryhmään, opetuksen järjestäminen on pakollista niin hyvin esikoulussa kuin peruskoulussa ja lukiossakin. Käytännössä vähemmistökielistä opetusta on tarjolla kolmella eri tavalla: a) omakielinen äidinkielen opetus, muu opetus unkariksi, b) kaksikielinen opetus, jossa vähintään puolessa oppiaineista äidinkieli on opetusaineena, ja c) yksikielinen äidinkielen opetus muissa aineissa paitsi unkarin kielessä ja kirjallisuudessa.

Tarvittaessa vähemmistöjen itsehallintoelimet voivat ottaa kunnilta vastuulleen paikallisen opetustoimen ja saada tähän toimintaan valtion tukea. Kroaatin-, romanian-, rutenin-, saksan-, serbin-, slovakin- ja sloveeninkielisiin vähemmistöihin kuuluvat voivat saada vähemmistökielistä

ja vähemmistökielen opetusta koulutuntien aikana, koska nämä vähemmistöt ovat ottaneet opetuksen huolekseen. Sen sijaan armenian-, bulgarian-, kreikan-, puolan- ja ukrainankieliset lapset saavat vähemmistökielen opetusta vain viikonloppukursseilla. Maassa on lisäksi lukuisia yksityisiä romaneille tarkoitettuja kouluja, jotka saavat avustusta valtiolta. Romanikielen opetuksen keskeinen ongelma on kieltä taitavien opettajien puute. Lukio-opetukseen ja korkeakouluopetukseen voi saada stipendivaroja julkisoikeudelliselta vähemmistösäätiöltä. Opettajainkoulutusta on saatavilla kroaatin, saksan, slovakian ja sloveenin kielellä.

Julkisesta opetuksesta annetun lain 9 §:n mukaan unkarin kieli on pakollinen aine ylioppilaskirjoituksissa. Vähemmistöopetusohjelman läpi käyneille oppilaille on lisäksi heidän äidinkieltensä pakollinen.

Vähemmistölain 18 §:ään sisältyy säännöksiä vähemmistöille suunnattavista radio- ja televisio-ohjelmista. Ohjelmia tulee säännöllisesti tuottaa ja lähettää vähemmistöille. Hallituksen tulee tukea vähemmistökielisten ohjelmien välittämistä ulkomailta alueille, joissa vähemmistöjä asuu. Vähemmistölaissa säädetyn mukaisesti on vuodelta 1996 olevassa radio- ja televisiolaisissa (I/1996) säädetty lähemmin Unkarin Radion ja Television julkisesta palvelusta vähemmistöille. Jokaisella valtakunnantason itsehallinnon järjestäneellä vähemmistöllä on lain 56 §:n mukaan oikeus nimetä edustajansa radion ja television hallintoneuvostoon. Vähemmistökielisiä televisio-ohjelmia lähetetään nykyisin yli kymmenen tuntia kuukaudessa ja radio-ohjelmia viikottain valtakunnallisina tai alueellisina lähetyksinä yli 70 tuntia. Lakiin kansallisesta uutistoimistosta (CXXVII/1996) sisältyy säännöksiä, jotka takaavat lain soveltamisalalla yhtäläiset mahdollisuudet kansallisille ja etnisille vähemmistöille. Vähemmistökielinen lehdistö, jota ylläpitävät pääasiassa vähemmistöjen itsehallintotoimielimet ja järjestöt, on monipuolista. Vuonna 1998 sai 18 vähemmistökielistä sanoma- tai aikakauslehteä julkisoikeudellisen vähemmistösäätiön kautta tukea valtion varoista. Suurin osa tuettavista lehdistä oli romanikielisiä. Myös vähemmistökielinen kirjallisuus, jota myös vähemmistöjen itsehallintotoimielimet ja järjestöt kustantavat, on runsasta, ja valtio tukee sitä eri tavoin.

Vähemmistölailla on perustettu myös *vähemmistöoikeusasiamiehen* virka lain täytäntöönpanon valvontaa varten. Lain 20 §:n mukaan vähemmistöoikeusasiamiehen valitsee maan parlamentti. Tarkempia säännöksiä vähemmistöoikeusasiamiehestä on laissa parlamentaarisesta kansalaisoikeusvaltuutetusta (LIXX/1993). Kansalaiset voivat kääntyä oikeusasiamiehen puoleen, jos he katsovat, että viranomaistoiminnassa on loukattu heidän perustuslaillisia oikeuksiaan vähemmistön jäsenenä tai että viranomaismenettely voi johtaa tällaiseen loukkaukseen. Vähemmistöoikeusasiamies antaa vuosittain havainnoistaan kertomuksen parlamentille. Vähemmistölain V luvussa on säädetty paikallisen vähemmistöoikeusasiamiehen asemasta ja valtuuksista.

Parlamentissa *ihmisoikeuksien, vähemmistöjen ja uskonnollisten asioiden valiokunta* valmistelee vähemmistöjä koskevat lakihankkeet. *Vähemmistöjen oikeuksien parlamentaarinen komitea* puolestaan käsittelee sille vähemmistölainsäädännön noudattamista jättämistä koskevat valitukset. Vähemmistöasioiden koordinoitua varten on vuonna 1990 perustettu hallituksen piiriin *kansallisten ja etnisten vähemmistöjen toimisto*. Toimisto on oikeusministeriön valvonnassa toimiva riippumaton elin, jonka johtajan nimittää pääministeri. Sen henkilökunnan määrä on nykyisin noin 30. Toimiston alaisuuteen on vuonna 1998 perustettu romanien kansalaisfoorumi ja romanien kulttuuri- ja taideneuvosto. Eri ministeriöissä hoidettavien romaniasioiden koordinoitua varten on vuonna 1996 lisäksi perustettu romaniasioiden koordinoituneuvosto. Tämän lisäksi useissa ministeriöissä on vähemmistöasioita käsittelevä osasto. Myös *vähemmistöjen itsehallintoelimillä* on vastuu edustamaansa vähemmistöön kuuluvien oikeuksien puolustamisesta niin hyvin paikallis- ja aluetasolla kuin kansallisellakin tasolla. Jokaisella vähemmistöllä on valtakunnantasolla niiden etuja puolustavia järjestöjä. Järjestöjen yhteistyöelimenä toimivat *Unkarin*

vähemmistöjen liitto ja Unkarin Vähemmistöjen Pyöreä Pöytä.

Unkarin valtio tukee vähemmistöjä monin eri tavoin budjettivaroin. Tässä toiminnassa ovat keskeisinä toimijoina *Julkisoikeudellinen vähemmistösäätiö*, jonka hallintoneuvostossa kaikilla vähemmistöillä on edustajansa, sekä romanivähemmistön osalta *Unkarin romanien julkisoikeudellinen vähemmistösäätiö* ja *Julkisoikeudellinen Gandhi-säätiö*, joiden toimintaan romanien edustajat osallistuvat. Vuonna 1999 tuen yhteismäärä oli noin 65 miljoonaa markkaa. Selvästi suurimman tuen saavat eri kautta osakseen romanit.

Vähemmistölain antaminen teki mahdolliseksi sen, että Unkari saattoi ratifioida sekä Euroopan neuvoston vähemmistökielisopimuksen että kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen. Vähemmistökielisopimuksen piiriin se on ottanut kroaatin, romanian, saksan, serbin, slovakian ja sloveenin kielen. Lisäksi Unkari on tehnyt monien maiden kanssa kahdenvälisiä sopimuksia vähemmistöjen oikeuksista. Muun muassa Slovakian kanssa vuonna 1995 solmitussa sopimuksessa osapuolet ovat sopineet unkarin- ja slovakiankielisten oikeudesta käyttää toisen maan viranomaisissa äidinkieltään.

Malta

Väestö: *Asukkaita* 345 000
Virallisen ilmoituksen
mukaan ei kansallisia
vähemmistöjä

Viralliset kielet: *Maltan kieli ja englanti*

Tärkeimmät kieli-
säännökset: *Perustuslaki*

Malta saavutti itsenäisyyden vuonna 1964. Tuona vuonna annetun perustuslain 5 artiklan mukaan maltan kieli on Maltan *kansalliskieli*. Maan *viralliset kielet* ovat maltan kieli ja englanti. Myös muu kieli voi olla maassa virallinen kieli, jos tästä säädetään lailla, jota parlamentissa on kannattanut vähintään kaksi kolmasosaa parlamentin jäsenistä.

Perustuslain 5 artiklassa säädetään edelleen, että hallinnolliset viranomaiset voivat virallisissa yhteyksissä käyttää valitsemaansa virallista kieltä. Jokainen voi asioida viranomaisen kanssa itse valitsemallaan virallisella kielellä, ja viranomaisen on annettava vastauksensa asianomaisen käyttämällä kielellä. Käytännössä englannin kieli on hallinnossa hyvin yleisesti käytössä, paikka paikoin jopa maltan kieltä yleisemmin.

Tuomioistuinten kieli on maltan kieli. Parlamentti voi kuitenkin hyväksyä säännöksiä siitä, missä tapauksissa ja olosuhteissa tuomioistuimissa voidaan käyttää englannin kieltä. Perustuslain 34 artiklan mukaan pidätetyille tai vangitulle täytyy pidättämisen tai vangitsemisen yhteydessä ilmoittaa hänen ymmärtämällään kielellä pidättämisen tai vangitsemisen syyt. Jos tulkkia ei pidätys- tai vangitsemisajankohtana ole saatavilla tai jos muutoin ei ole käytännöllistä tarkoin noudattaa tätä säännöstä, tulkkauksen pitää järjestää niin nopeasti kuin se on käytännössä mahdollista. Perustuslain 39 artiklan mukaan jokaisella syytetyllä on oikeus saada maksutta tulkin apua, jos hän ei ymmärrä tuomioistuimessa käytettävää kieltä. Nämä säännökset vastaavat Maltan ratifioiman Euroopan ihmisoikeussopimuksen vastaavia 5 ja 6 artikloita.

Vielä on perustuslain 5 artiklassa säädetty, että parlamentti voi työjärjestyksessään päättää parlamentin työkielinä ja sen pöytäkirjoissa käytettävistä kielistä. Perustuslain 75 artiklan mukaan kaikki lait tulee hyväksyä sekä maltan- että englanninkielisinä, ja jos kieliversioiden välillä on ristiriitaa, maltankielinen teksti on ensisijaisesti todistusvoimainen.

Siviililain (Civil Code) 4 artiklassa säädetään etu- ja sukunimistä. Ainoa voimassa oleva rajoitus on, että nimi tulee kirjoittaa latinalaisin kirjaimin. Siviililaki ei kuitenkaan salli nimen muuttamista. Kaupallisessa ilmoittelussa on täydellinen kielellinen vapaus.

Kouluissa maltan kieli on ensimmäinen opetettava kieli ensimmäisestä koululuokasta alkaen, mutta koululaitoksen, erityisesti opettajien, tulee huolehtia siitä, että oppilaat oppivat myös englannin kielen. Mitään muiden kielten opetusta koskevia rajoituksia ei ole. Velvollisuus oppia maltan kieli on myös oppilailla, joiden kotikieli on englanti.

Siihen saakka, kunnes maltan kielestä vuonna 1934 tuli maan virallinen kieli, italian kielellä oli maassa virallisen kielen asema. Maan hallitus ei pidä maassa olevia italiankielisiä kansallisena vähemmistönä, ja italiankielisten osuudesta väestöstä ei ole saatavissa luotettavia tietoja.

Malta on ratifioinut kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen. Hallituksen ratifioinnin yhteydessä antaman julistuksen mukaan maa ratifioi sopimuksen ilmauksena solidaarisuudesta sopimuksen tavoitteille, sillä maassa ei ole sopimuksessa tarkoitettuja kansallisia vähemmistöjä. Se on myös allekirjoittanut Euroopan neuvoston vähemmistökielisolopimuksen, mutta ei vielä ratifioinut sitä.

2.5. Eräitä Euroopan ulkopuolisia maita

Kanada

Väestö:	<i>Asukkaita</i>	30,0 miljoonaa
	<i>Englanninkielisiä</i>	74,0 % (kielitaitoisia) 59,8 % (äidinkieli) 67,6 % (kotikieli)
	<i>Ranskankielisiä</i>	25,0 % (kielitaitoisia) 23,5 % (äidinkieli) 22,6 % (kotikieli)
	<i>Alkuperäiskansoihin kuuluvia:</i>	
	<i>Intiaaniheimoihin (n. 600)</i>	
	<i>kuuluvia</i>	2,8 %
	<i>Inuitteja</i>	0,1 %
	<i>Alkuperäiskansan kieltä</i>	
	<i>käytäviä yhteensä</i>	0,5 %
	<i>Lisäksi mm:</i>	
	<i>Kiinalaisia</i>	2,6 %
	<i>intialaisia tai</i>	
	<i>pakistanilaisia</i>	0,9 %
	<i>Filippiiniläisiä</i>	0,3 %
	<i>Saksankielisiä</i>	0,1 %
	<i>Juutalaisia</i>	(ei tietoa määrästä)

Viralliset kielet: Englanti, ranska, alkuperäiskansakielet (Nunavutissa ja Luoteisterri-
toriossa)

*Tärkeimmät kieli-
säännökset:* Perustuslaki, kielilaki, ranskan kielen peruskirja (Québecissä)

Kanadassa on kaksi *virallista kieltä*, englanti ja ranska. Virallisen kaksikielisuuden juurten voidaan katsoa olevan vuoden 1867 perustuslaissa, jossa vahvistettiin jokaisen oikeus käyttää kumpaa tahansa näistä kielistä Kanadan parlamentissa ja Québecin kansanedustuslaitoksessa sekä tuomioistuimissa Kanadassa ja Québecissä. Perustuslaki edellytti myös, että lait ja mainittujen lainsäädäntöelinten pöytäkirjat laadittiin molemmilla näistä kielistä. Englannin ja ranskan kielen täysin tasavertainen asema liittovaltion virallisina kielinä vahvistettiin lainsäädännöllisesti varsinaisessa mielessä kuitenkin vasta vuonna 1969 annetulla ja vuonna 1988 kokonaisuudessaan uudistetulla kielilailalla (*Official Languages Act/Loi sur les langues officielles*, 28.7.1988). Perustuslain tasolla näiden kielten asema virallisina kielinä perustuu nykyisin oikeuksien ja vapauksien peruskirjaan (*Canadian Charter of Rights/Charte canadienne des droits et libertés*) vuodelta 1982 (16-22 §).

Peruskirjan mukaan englannin ja ranskan kielillä on yhtäläinen asema ja yhtäläiset oikeudet niitä missä tahansa liittovaltion toimielimessä käytettäessä. Edelleen säädetään, että jokaisella on oikeus käyttää kumpaa tahansa näistä kielistä Kanadan parlamentissa. Liittovaltion lait on myös laadittava kummallakin kielellä. Myös liittovaltion tuomioistuimissa voidaan käyttää kumpaakin näistä kielistä. Vielä säädetään, että yleisöllä on peruskirjassa säädetyin edellytyksin oikeus asioida ja saada palvelua parlamentin tai hallituksen virastoissa kummalla tahansa näistä kielistä. Peruskirjan mukaan kummallakin kielellä on yhtäläinen asema myös New Brunswickin maakun-

nan kansanedustuslaitoksen ja hallituksen virastoissa ja yleisöllä on oikeus saada tässä maakunnassa palvelua kummalla tahansa näistä kielistä. Peruskirjassa on lisäksi taattu jokaiselle oikeus käyttää englantia tai ranskaa Québecin, New Brunswickin ja Manitoban kansanedustuslaitoksissa ja tuomioistuimissa, ja säädetty, että näiden maakuntien lait tulee laatia sekä englannin että ranskan kielellä.

Oikeuksien ja vapauksien peruskirjaan sisältyy myös seikkaperäinen säännös oikeudesta vähemmistökieliseen opetukseen peruskoulun ala- ja yläasteella sekä lukiossa englanniksi tai ranskaksi (23 §). Vuoden 1982 perustuslain (*Constitution Act/Loi constitutionnelle*) 59 §:ssä säädetään mainitun oikeuksien ja vapauksien peruskirjan säännöksen voimaantulosta Québecissä.

Kielilaisissa säädetään seikkaperäisesti virallisia kieliä käyttävien kielellisistä oikeuksista. Laissa on 110 pykälää. Alussa on laajahko johdanto ja tämän jälkeen ensimmäisissä pykälissä lain nimike, lain tarkoitus ja määritelmät (1-3 §). Muilta osiltaan laki jakautuu seuraaviin osiin:

Osa I	Parlamentin työskentely
Osa II	Lainsäädäntö- ja muut asiakirjat
Osa III	Oikeushallinto
Osa IV	Viranomaisten yleisöpalvelu
Osa V	Sisäinen virkakieli
Osa VI	Kieliyhteisöihin kuuluvien osallistuminen (hallituksen velvollisuus edistää eri kieliryhmiin kuuluvien yhdenmukaisia mahdollisuuksia virkauralla ym.)
Osa VII	Englannin ja ranskan kielen edistäminen (hallituksen velvollisuutena)
Osa VIII	Valtiovarainneuvoston tehtävät ja vastuut virallisten kielten suhteen
Osa IX	Virallisten kielten komissaari (virka, tehtävät, valitusten tutkiminen, raportointi parlamentille, tehtävien delegoiminen, yleisiä säännöksiä)
Osa X	Oikeuskeinot
Osa XI	Yleisiä säännöksiä
Osa XII	Kielilakiin liittyvät lainmuutokset (rikoslaki, territorioiden lainsäädäntö)
Osa XIII	Kielilaista johtuvat lainmuutokset (muun muassa asiakirjojen julkisuutta ja yksityiselämän suojaa koskevat säännökset)
Osa XIV	Siirtymä- ja voimaantulosäännökset.

Kaksikielisyys toteutuu lain mukaan viranomaisissa karkeasti ottaen siten, että kukin viranomais- huolehtii siitä, että palvelua on saatavilla kummallakin virallisella kielellä. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että viranomaisten palveluksessa on riittävästi kumpaakin kieltä taitavaa henkilöstöä. Virkamiehiltä ei pääsääntöisesti edellytetä kummankin kielen hallintaa. Päinvastoin heillä on oikeus käyttää työkielenään omaa kieltään, englantia tai ranskaa. Kuitenkin esimerkiksi, jos asianosaiset ovat valinneet tuomioistuimessa käytettäväksi kieliksi sekä englannin että ranskan, tuomioistuimen on huolehdittava siitä, että jokainen asian käsittelyyn osallistuva tuomari osaa kumpaakin kieltä.

Kuten edellä olevasta jäsentelystä ilmenee, kielilakiin sisältyy myös kielilain toimeenpanon valvontaa koskevia säännöksiä (osat VIII-X). Näiden säännösten pääkohdat on tässä yhteydessä aihetta lyhyelti selostaa.

Valtiovarainneuvoston (*Treasury Board/Conseil du Trésor*) vastuulla on kielipolitiikan yleinen johto ja yhteensovittaminen. Se antaa suosituksia ja ohjeita kielilain soveltamisesta, valvoo lain noudattamista ja tiedottaa niin hyvin viranomaisille kuin yleisöllekin lain sisällöstä. Neuvosto

myös raportoi havainnoistaan virallisten kielten komissaarille ja parlamentille.

Virallisten kielten komissaari (*Commissioner of official languages/commissaire aux langues officielles*) on parlamentin yhteydessä toimiva riippumaton virkamies, jonka tehtävänä on kielilain mukaan valvoa lain noudattamista. Komissaarin nimittää parlamentin suuri valiokunta (*commission under the Great Seal/commission sous le grand sceau*) senaatin ja alahuoneen suostumuksin seitsemän vuoden toimikaudeksi. Komissaarin toimipiste on Ottawassa/Ontariossa, mutta hänellä on viisi alueellista toimipistettä (New Brunswick, Québec, Toronto/Ontario, Manitoba ja Alberta). Toimistossa ja sivutoimipisteissä työskentelee nykyisin toista sataa henkilöä.

Valvoessaan kielilain noudattamista komissaari valvoo muun muassa, että jokaiselle lain mukaan kuuluva oikeus käyttää englannin ja ranskan kieltä asioidessaan liittovaltion viranomaisten kanssa ja saada näiltä omakielistä palvelua käytännössä toteutuu. Edelleen komissaari valvoo, että virkamiehet saavat käyttää työkielenään omaa virallista kieltään ja että englannin- ja ranskankielisillä on yhtäläiset mahdollisuudet päästä virkoihin ja edetä virkauralla. Komissaari ja hänen toimistonsa myös tiedottavat niin hyvin viranomaisille kuin yleisöllekin kielilain sisällöstä ja komissaarin tehtävistä.

Komissaari henkilökuntineen käsittelee valituksia, joita komissaarille tehdään kielilain noudattamatta jättämisestä. Hän voi kuitenkin ottaa asioita käsiteltäväkseen myös omasta aloitteestaan. Käsittelemissään asioissa hän voi antaa suosituksia siitä, kuinka asiat olisi tarkoituksenmukaisimmin ratkaistava. Jos suosituksia ei noudateta, komissaari voi raportoida tästä neuvoston kuvernöörille (*Governor in Council/gouverneur en conseil*), joka puolestaan voi ryhtyä sopiviksi katsomiinsa toimenpiteisiin suosituksen toteuttamiseksi. Jos kuvernööri ei kohtuullisen ajan kuluessa ole ryhtynyt asiassa toimenpiteisiin, komissaari voi raportoida asiasta sopivaksi katsomallaan tavalla parlamentille. Komissaari voi kuitenkin myös tietyin edellytyksin saattaa asian liittovaltion ensiasteen tuomioistuimen tutkittavaksi joko omissa nimissään tai valittajan puolesta. Jos valittaja on käyttänyt hänellä kielilain mukaan olevaa oikeuttaan saattaa asia tuomioistuimen tutkittavaksi, komissaari voi liittyä asiaan osapuolena. Ennaltaehkäisevässä tarkoituksessa komissaari voi suorittaa tarkastuksia virastoissa ja laitoksissa ja teettää toimivaltaansa kuuluviin kysymyksiin liittyviä selvityksiä. Vuosittain komissaarin on annettava toiminnastaan raportti parlamentille. Hän voi kuitenkin antaa myös mistä tahansa toimivaltaansa kuuluvasta asiasta parlamentille väliraportin, jos katsoo asian kiireellisyyden tai tärkeyden sitä vaativan.

Kanadassa toimii virallisten kielten edistämiseksi myös *Canadian Heritage* -niminen elin samaan tapaan kuin Suomessa *Svenska Finlands Folkting* ruotsin kielen aseman hyväksi. Sen tehtävänä on saada kansalaiset oivaltamaan kieliryhmien yhteiselosta kanadalaisessa yhteiskunnassa saavutettava hyöty, tukea vähemmistöasemassa olevia kieliyhdyskuntia sekä kansalaisjärjestöjä, jotka ponnistelevat virallisten kielten edistämiseksi. *Canadian Heritage* tekee myös yhteistyötä maakunnallisten, alueellisten ja paikallisten viranomaisten kanssa näissä asioissa.

Virallisella kaksikielisyydellä on vain vaatimaton vastine käytännössä kansan parissa. Ranskankielisistä suurin osa (n. 90 %) asuu Québecissä, jossa he muodostavat selvän enemmistön (n. 82 %). Muualla Kanadassa ranskankieliset ovat n. 5 % suuruisena vähemmistönä, ja vain n. 9 % Québecin ulkopuolella asuvista englanninkielisistä hallitsee ranskan kielen. Kaksikielisyys on yleistä vain Montréalissa (n. 46 % ranskankielisistä ja n. 60 % englanninkielisistä).

Kuten edellä todetusta ilmenee, virallinen kaksikielisyys onkin vain rajoitetusti voimassa Kanadan maakunnissa New Brunswickia lukuun ottamatta. Manitoban laki vuodelta 1890, jossa

säädettiin, että vain englantia on maakunnan virallinen kieli, katsottiin kuitenkin vuodelta 1985 olevassa korkeimman oikeuden päätöksessä perustuslain vastaiseksi, koska maakunnassa jokaisella on perustuslaissa taattu oikeus käyttää englantia tai ranskaa kansanedustuslaitoksissa ja tuomioistuimissa ja koska maakunnan laitkin tulee perustuslain mukaan laatia sekä englannin että ranskan kielellä.

Québecissä on 1960-luvun alulta alkaen pyritty vahvistamaan ranskan kielen asemaa lainsäädännöllisin keinoin. Vuonna 1961 annettiin laki ranskan kielen toimistosta. Vuonna 1969 säädettiin laki ranskan kielen edistämisestä Québecissä, joka sisälsi muun muassa ranskankielistä opetusta koskevia säännöksiä. Vuonna 1974 vihdoinkin säädettiin laki, jonka mukaan ranska on maakunnan virallinen kieli. Ottaen huomioon sen, mitä liittovaltion perustuslaki kaksikielisyydestä säättää, laki jäi kuitenkin julistusluonteiseksi. Lailla kuitenkin perustettiin ranskan kielen neuvosto (*Régie de la langue française*) toteuttamaan lain ranskalaistamisohjelmaa. Vuonna 1976 alettiin valmistella Québecin ranskan kielen politiikkaa tavoitteena asiaa koskeva peruskirja, joka hyväksyttiin Québecin parlamentissa seuraavana vuonna (*Charte de la langue française*, 1977).

Myös ranskan kielen peruskirjan mukaan ranska on Québecin virallinen kieli sekä parlamentin, hallinnon ja tuomioistuinten pääkieli. Peruskirja varasi pääsyn englantilaiseen kouluun vain lapsille, joiden vanhemmat olivat maakunnassa käyneet vastaavan koulun. Lisäksi peruskirjaan sisällytettiin myös yksityissektoria koskevia säännöksiä. Muun muassa mainoksissa ranskan kielen käyttö säädettiin pakolliseksi. Peruskirja joutui etenkin englanninkielisen väestön kriittisen tarkastelun ja vastustuksen kohteeksi ja sen oikeellisuus saatettiin tuomioistuinten tutkittavaksi. Korkein oikeus totesi vuonna 1978 päätöksessään, että parlamentti ei voinut julistaa ranskaa lainsäädännön ja tuomioistuinten ainoaksi kieleksi, vuonna 1984, että pääsyä englantilaiseen kouluun ei saanut rajoittaa vain englantilaisen peruskoulun Québecissä käyneiden vanhempien lapsiin sekä vuonna 1988, että parlamentti ei voinut vaatia mainontaa ja toiminimiä vain ranskankielisinä. Vaikka peruskirjan mainontasäännöksiä viimeksi mainitun päätöksen seurauksena jonkin verran muutettiin, YK:n ihmisoikeuskomitea totesi kuitenkin vuonna 1993 québeciläisen englanninkielisen liikemiehen valitukseen antamassaan ratkaisussa, että peruskirjan mainontaa koskevat säännökset muutettiinakin loukkasivat ilmaisuvapautta. Tämän ratkaisun jälkeen peruskirjaa muutettiin taas jonkin verran, mutta ranskan kielen edellytettiin edelleen olevan mainoksissa vallitsevan.

Peruskirjan mukaan viidellä toimielimellä on vastuu peruskirjan täytäntöönpanemisesta. Ranskan kielen toimisto (*Office de la langue française*) vastaa ranskan kielen tutkimuksesta ja huollosta Québecissä, Paikannimikomissio (*Commission de toponymie*) huolehtii paikannimisistä, valvontakomissio (*Commission de surveillance*) valvoo joko kantelujen tai omien tarkastustensa pohjalta peruskirjan noudattamista, ranskan kielen neuvosto (*Conseil de la langue française*) puolestaan toimii hallituksen neuvonantajana elimenä ranskan kielen käyttämiseen Québecissä liittyvissä kysymyksissä ja vetoamuskomitea (*Comité d'appel*) käsittelee vanhempien tekemiä hakemuksia lasten ottamiseksi englantilaiseen kouluun.

Virallisten kielten lisäksi Kanadassa on perinteisesti puhuttu yli 70 alkuperäiskansan, inuittien ja eri intiaaniheimojen kieltä. Suurin osa alkuperäiskansoihin kuuluvista on kuitenkin menettänyt oman kielensä. Intiaaneista esimerkiksi creet ja mohawkit ovat yleensä englanninkielisiä ja huronit ranskankielisiä. Perustuslain 35 artiklassa tunnustetaan ja vahvistetaan Kanadan alkuperäiskansojen perinteiset tai sopimuksiin perustuvat oikeudet. Alkuperäiskansoihin luetaan intiaanien ja inuittien lisäksi mestitsit. Kanadassa on käynnissä prosessi kohti alkuperäiskansojen itsehallintoa. Inuittien itsehallinto Kanadan Luoteisterritorion itäosaan perustetulla Nunavutin itsehallintoalueella tuli voimaan 1.4.1999 ja myös Brittiläisen Kolumbian Nisga'a-intiaanien itsehallinnosta on saavutettu sopimusratkaisu vuonna 1999. Nunavutin irrottautuminen muusta

Luoteisterritoriosta aiheutti sen, että territorion länsiosan kahdeksaan eri alkuperäiskansaan kuuluvat jäivät uudessa, toistaiseksi nimettömässä territoriossa vähemmistöön. Itsehallintojärjestelyt voidaan toteuttaa tässä territoriossa vain takaamalla englannin- ja ranskankielisille samat edut kuin alkuperäiskansoihin kuuluville. Territorion virallisiksi kieliksi esimerkiksi tunnustetaan kaikkien alkuperäiskansakielten ohella englanti ja ranska. Alkuperäiskansat suhtautuvat yleisesti ottaen torjuvasti vähemmistönä pitämiseen ja näin ollen ilmeisesti myös kielensä luokitteluun *vähemmistökieleksi*.

Kanadan liittovaltion monikulttuurisuuspolitiikka on kirjattu monikulttuurisuuden tukemisesta ja hyödyntämisestä vuonna 1988 annettuun lakiin. Tähän politiikkaan kuuluu lain mukaan, että Kanadan hallitus toimii myös muitten kuin maan virallisten kielten aseman edistämiseksi ja pyrkii laajentamaan niiden käyttämistä. Monikulttuurisuutta edistetään virallisten kielten edistämiseksi toteutettaviin kansallisiin toimiin yhteensopivalla tavalla. Liittovaltion viranomaisten velvollisuutena on käyttää hyväkseen kaikkien yksilöiden kielellistä ja kulttuurista osaamista ja tuntemusta riippumatta heidän alkuperästään. Lain täytäntöönpanoa valvoo neuvoa-antava monikulttuurisuuskomitea.

Euroopan neuvoston ministerikomitea ei ole toistaiseksi kutsunut Kanadaa liittymään sen enempää Euroopan neuvoston vähemmistökielisopimukseen kuin kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevaan puiteyleissopimukseenkaan.

Etelä-Afrikka

Väestö:	<i>Asukkaita</i>	43,4 miljoonaa
	<i>Zulunkielisiä</i>	20,2 %
	<i>Xhosankielisiä</i>	15,8 %
	<i>Afrikaansin-</i> <i>(buurin-) -kielisiä</i>	14,2 %
	<i>Hindinkielisiä</i>	9,5 %
	<i>Pedin- (pohjoissothon-)</i> <i>-kielisiä</i>	8,7 %
	<i>Englanninkielisiä</i>	8,0%
	<i>Tswanankielisiä</i>	6,5 %
	<i>Sothonkielisiä</i>	6,2 %
	<i>Tsongankielisiä</i>	3,8 %
	<i>Swazinkielisiä</i>	2,3 %
	<i>Vendankielisiä</i>	1,5 %
	<i>Portugalinkielisiä</i>	1,4 %
	<i>Ndebelenkielisiä</i>	1,3 %
	<i>Tamilinkielisiä</i>	0,6 %
	<i>Urdunkielisiä</i>	0,4 %
	<i>Juutalaisia</i>	0,3 %
	<i>Kreikankielisiä</i>	0,2 %
	<i>Saksankielisiä</i>	0,1 %
	<i>Kiinalaisia,</i> <i>swahilinkielisiä</i>	vähän

Viralliset kielet: *pedi, sotho, tswana, swazi, venda, tsonga, afrikaans, englanti, ndebele, xhosa, zulu*

Tärkeimmät kieli-
säännökset:

Perustuslaki, maakuntien perustuslait

Etelä-Afrikan tasavallan yksitoista *virallista kieltä* ovat vuoden 1996 perustuslain 6 §:n mukaan *pedi, sotho, tswana, swazi, venda, tsonga, afrikaans, englanti, ndebele, xhosa ja zulu*. Näiden maan alkuperäiskielten kehittämiseksi ja tasapuolisen käytön edistämiseksi ja mahdollistamiseksi on perustuslain mukaan luotava olosuhteet. Lisäksi perustuslaissa edellytetään, että virallisten kielten käyttämiseen liittyvistä kielellisistä oikeuksista säädetään lailla.

Perustuslain 30 §:n mukaan jokaisella on oikeus käyttää valitsemaansa kieltä loukkaamatta tällöin kuitenkaan kenenkään perustuslaissa taattuja perusoikeuksia. Kielellisiin yhteisöihin kuuluvilta ei 31 §:n mukaan saa kieltää oikeutta käyttää omaa kieltään yhdessä muiden yhteisön jäsenten kanssa eikä muodostaa kielellisiä yhdistyksiä tai muita elimiä tai liittyä niihin taikka ylläpitää niiden toimintaa, mutta näitä oikeuksia ei saa käyttää perusoikeussäännösten vastaisella tavalla. Syytetyille perustuslain 35 §:n mukaan taattuun oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin kuuluu muun muassa oikeus tuomioistuinkäsittelyyn kielellä, jota hän ymmärtää, mikä oikeus voi, jos se katsotaan käytännöllisemmäksi, toteutua myös tulkin välityksellä.

Jokaisella on perustuslain 29 §:n mukaan oikeus saada opetusta valitsemallaan virallisella kielellä julkisessa koulussa, jos se vain kohtuullisesti on mahdollista. Riippumattomien yksityisten koulujen perustaminen on mahdollista edellyttäen, että ketään ei syrjitä rodun perusteella ja että

opetuksen taso ei ole alhaisempi kuin julkisissa kouluissa.

Etelä-Afrikka on liittovaltio, joka perustuslaillisesti tunnustaa monikulttuurisuuden ja paikallisen tapaoikeuden (211 §). Se jakautuu yhdeksään maakuntaan (Itä-Cape, Vapaavaltio, Gauteng, Kwazulu-Natal, Mpumalanga, Pohjois-Cape, Pohjoismaakunta, Luoteismaakunta, Länsi-Cape), joilla kullakin voi olla oma perustuslakinsa, joka kuitenkin ei saa olla ristiriidassa liittovaltion perustuslain kanssa (perustuslain 142-145 §). Maakuntien lainsäädäntövaltaan kuuluvat muun muassa kieleen ja opetukseen liittyvät kysymykset.

Kansallinen hallitus ja maakuntien hallitukset saavat perustuslain 6 §:n mukaan käyttää mitä tahansa virallisista kielistä työskentelyssään ottaen huomioon kielten käyttö, käytännöllisyys- ja kustannusnäkökohdat ja alueelliset olosuhteet sekä tarpeiden tasapaino ja väestön mieltymykset. Kuitenkin vähintään kahta virallista kieltä on aina käytettävä. Kuntien täyttää käytettävää kieltä valitessaan ottaa huomioon asukkaiden käyttämä kieli ja heidän mieltymyksensä.

Kielellisten oikeuksien toteutumista valvovat julkinen protektori (*Public Protector*, perustuslain 181-183 §), ihmisoikeuskomissio (*Human Rights Commission*, perustuslain 184 §) sekä sivistyksellisten, uskonnollisten ja kielellisten yhteisöjen oikeuksien edistämiseksi ja suojelemiseksi perustettu komissio (*Commission for the Promotion and Protection of the Rights of Cultural, Religious and Linguistic Communities*, perustuslain 185-186 §). Jos viimeksi mainittu komissio havaitsee puutteita kielellisten oikeuksien toteutumisessa, se voi raportoida tästä ihmisoikeuskomissiolle tarpeelliseksi katsottavia tutkimuksia varten. Hallituksen on vuosittain annettava ihmisoikeuskomissiolle kertomus siitä, miten perusoikeussäännöksiä on toteutettu ja perusoikeuksia edistetty muun muassa opetuksen alalla. Julkinen protektori valvoo yleisesti julkisten toimielinten toiminnan laillisuutta.

Perustuslaissa edellytetty riippumaton *Pan South African Language Board* -niminen neuvosto on perustettu vaalimaan ja kehittämään kaikkia maan virallisia kieliä, khoen ja sanin kieltä ja viittomakieltä (*Pan South African Language Board Act*, 1995). Neuvostoon kuuluu 13 asiantuntijajäsentä. Neuvostoa on kuultava kaikista kielilainsäädäntöä koskevista lainsäädäntöhankkeista ja se voi antaa näissä asioissa suosituksia. Paitsi maan virallisia kieliä, neuvoston on vaalittava myös saksan, kreikan, gujaratin, hindin, portugalin, tamilin, telegun, urdun kieltä sekä muita eteläafrikkalaisessa yhteisössä käytettäviä kieliä samoin kuin uskonnollisissa yhteyksissä käytettäviä kieliä, kuten arabin, hebrean ja sanskritin kieltä. Maan monikielisyyden edistäminen on nimenomaan mainittu neuvoston tehtävänä.

Etelä-Afrikka kunnioittaa maan perinteistä johtajuutta ja tapaoikeutta, jota myös tuomioistuinten on sovellettava (perustuslain 211 §). Perinteisillä johtajilla on paikallishallinnossa perustuslaillinen asema paikallisissa asioissa (perustuslain 212 §). Vuonna 1997 maahan on perustettu perustuslain edellyttämä paikallisten johtajien neuvosto (*Council of Traditional Leaders Act*, 1997).

Euroopan neuvoston ministerikomitea ei ole toistaiseksi kutsunut Etelä-Afrikkaa liittymään sen enempää Euroopan neuvoston vähemmistökielisopimukseen kuin kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevaan puiteyleissopimukseenkaan.

2.6. Kokoavia näkökohtia maakohtaisesta tarkastelusta

Kielikysymyksen sääntely

Kuten maakohtaisen tarkastelun lähtökohtia selostettaessa on todettu, kielellisiä oikeuksia koskevien säännösten sisällyttäminen *perustuslakiin* on hyvin yleistä. Kuitenkaan se, että perustuslaintasoiset säännökset puuttuvat, ei välttämättä tarkoita sitä, että maassa ei olisi toimivia kielellisiä oikeuksia koskevia järjestelyjä. Yhdistynyt kuningaskunta on ilman perustuslaillista velvoitettakin toiminut monin tavoin kymrin kielen aseman parantamiseksi Walesissa ja Hollanti friisin kielen edistämiseksi Frieslandissa.

Erityinen *kielilaki* on voimassa joissakin maissa. Siihen on yleensä koottu kielen käyttämistä tuomioistuimissa ja muissa viranomaisissa koskevat säännökset, joskus myös opetustoimintaa koskevat kielelliset säännökset, on joissakin maissa. Se voi koskea virallisten kielten käyttämistä, kuten muun muassa Kanadassa, Espanjan autonomisten yhteisöjen alueilla ja Walesissa, tai vähemmistökielten käyttämistä, kuten Norjassa ja Ruotsissa saamen kieltä, Ruotsissa suomen ja meän kieltä ja Norjassa norjan kielimuotoja. Merkille pantavaa on, että kielilaki puuttuu Irlannista ja Sveitsistä.

Tanskassa ja Espanjassa kielellisistä oikeuksista on säännöksiä myös *itsehallintolaeissa*. Unkari puolestaan on koonnut vähemmistökielisiä säännökset omaksi luvukseen *vähemmistölakiin*.

Useissa tapauksissa laintasoiset kielisäännökset kuitenkin ovat *hajallaan eri laeissa*. Tällaisia lakeja ovat muun muassa koululait (Norja, Ruotsi, Tsekin tasavalta), lainkäyttölait (Norja, Tsekin tasavalta, Unkari), hallintomenettelylait (Hollanti, Tsekin tasavalta, Unkari, Yhdistynyt kuningaskunta), radio- ja televisiotoimintaa koskevat lait (Islanti, Sveitsi, Tsekin tasavalta), nimilait (Islanti, Malta) ja kielilainsäädännön valvontaelimiä koskevat lait (Belgia, Irlanti, Kanada).

Joissakin maissa kielellisiä oikeuksia on järjestely kahdenvälisin *valtiosopimuksin*. Tällaisia järjestelyjä on toteutettu muun muassa Tsekin tasavallassa ja Unkarissa. Merkityksellinen on myös Saksan ja Tanskan yhteinen Bonnin-Kööpenhaminan *julistus*. Kansallisista sopimusjärjestelyistä voidaan esimerkkinä mainita Hollannin hallituksen ja Frieslandin maakunnan välinen sopimus.

Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että osassa vertailumaista kielellisten oikeuksien sääntelyn lähtökohtana on valtion virallisen kielen suojeleminen. Suojelua on katsottu tarvittavan joskus toisen kielen vaikutuksia vastaan. Omaa kansalliskieltä on haluttu suojata Baltian maissa entisen miehittäjävaltion, Neuvostoliiton viralliselta kieleltä, venäjältä, sekä Ranskassa ja Québecissä englannin kieleltä. Osassa maista pääpaino taas on selkeästi maan perinteisten vähemmistökielten suojelemisessa. Voidaan kenties sanoa, joskin jonkin verran yleistäen, että virallista kieltä koskevassa sääntelyssä on usein kysymys vain kielen suojelemisesta, kun taas vähemmistökieliä koskevissa järjestelyissä useimmiten on kysymys kielen käyttäjien kielellisten oikeuksien turvaamisesta.

Kielellisiä oikeuksia koskevan lainsäädännön valmistelun yhteydessä on luontevaa määritellä maan kielipoliittisia linjauksia. Merkittävä nimenomainen kielipoliittinen linjaus sisältyy muun muassa Ruotsin hallituksen esitykseen vuoden 1999 vähemmistökielilaeiksi. Myös Ranskassa on laajalti ja rakentavasti pohdittu kielipoliittisia linjanvetoja mainitussa pormestari Poignantnin raportissa.

Suomessa on perustuslaissa taattu yhtäältä kansalliskieltä käyttävien kuin vähemmistökielistenkin kielelliset perusoikeudet. Kielilaki ja siihen liittyvä laki valtion virkamiehiltä vaadittavasta kielitaidosta täydentävät kansalliskieliä koskevaa sääntelyä ja saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa on annettu erillinen laki. Kielisäännöksiä sisältyy myös Ahvenanmaan itsehallintolakiin. Lisäksi kieltä koskevia muun muassa opetustoimeen, sosiaali- ja terveystoimeen ja radio- ja televisiotoimintaan liittyviä säännöksiä on hajautetusti muussa lainsäädännössä. Myös Suomessa kielellisiä oikeuksia on järjestetty myös kahdenvälisin kansainvälisin sopimuksin, esimerkiksi Suomen ja Venäjän välisessä perussopimuksessa. Lisäksi on syytä muistaa pohjoismainen kielisopimus ja sosiaalipalvelusopimus.

Virallinen kieli

Kansainvälisoikeudellisesti ei edellytetä, että valtiolla olisi *virallinen kieli*. Silti suurimmassa osassa vertailumaita on perustuslain tai lain säännösten mukaan virallinen kieli tai sitä vastaava *valtionkieli* (Baltian maat), *maan kieli* (Norja) tai *tasavallan kieli* (Ranska). Lisäksi joissakin maissa, kuten Ruotsissa, Tsekin tasavallassa ja Unkarissa maan kansalliskieli on implisiittisesti virallinen kieli, vaikka lainsäädännössä ei asiasta olekaan säännöstä. Perusteet kielen virallistamiselle vaihtelevat, eivätkä ne ole aina helposti arvioitavissakaan. Ranskassa kuitenkin ranskan kielen määrääminen viralliseksi kieleksi on alun perin katsottu ilmeisesti tarpeelliseksi maan yhtenäisyyden takaamiseksi maassa, jossa puhuttiin monia alueellisia kieliä, mutta viime aikoina pääasialliseksi perusteeksi on tullut englannin kielen aiheuttaman uhan torjuminen. Baltian maissa taas selkeänä perusteena voimakkaalle oman kielen puolustamiselle voitaneen pitää entisen pakotetun valtakielen, venäjän kielen torjumista.

Eräissä vertailumaissa virallisia kieliä on *Suomen* tapaan kaksi tai useampia. Belgiassa virallisia kieliä on kolme (flaami, ranska ja saksa), Irlannissa kaksi (iiri ja englanti), Sveitsissä kolme (saksa, ranska ja italia), Maltalla kaksi (malta ja englanti), Kanadassa kaksi (englanti ja ranska ja Etelä-Afrikassa yksitoista (pedi, sotho, tswana, swazi, venda, tsonga, afrikaans, englanti, ndebele, xhosa ja zulu).

Eräissä maissa asetetun vaatimuksen, jonka mukaan kaikissa virallisissa yhteyksissä on käytettävä yksinomaan maan virallista kieltä ja etenkin edellytyksen, että virallisen kielen käyttäminen tietyissä puitteissa myös yksityissektorilla on pakollista, voidaan katsoa tarpeettomasti loukkaavan ainakin vähemmistökielisten kansalaisten kielellisiä oikeuksia. Useimmissa vertailumaissa maan perinteisille vähemmistökielille on kuitenkin myönnetty jonkinlainen erityisasema.

Joissakin maissa *vähemmistökieli* on *virallinen kieli* tietyllä alueella. Ruotsissa ja Norjassa saamen kieli on virallinen kieli asianomaisella hallintoalueella samoin kuin saamelaisten kotiseutualueella *Suomessa*, olkoonkin, että kieltä ei näiden maiden lainsäädännössä kutsuta viralliseksi kieleksi. Vastaavassa asemassa ovat Ruotsissa myös suomen ja meän kielet. Grönlandissa ja Färsaarilla saarten oma kieli on tanskan ohella virallinen kieli. Latviassa liivin kielellä on tällainen erityinen asema Liiviläisrannikolla, Sveitsissä retoromaanilla Graubündenissä, Espanjassa autonomisten alueiden kielillä Kataloniassa, Baleaareilla, Galiciassa, Baskimaalla ja Valenciassa, Hollannissa friisin kielellä Frieslandissa, Yhdistyneessä kuningaskunnassa kymrin kielellä Walesissa ja Kanadassa kaikilla alueen alkuperäiskansakielillä Luoteisterritoriossa.

Suomen lainsäädäntöön ei sisälly säännöstä virallisesta kielestä, lukuun ottamatta vähemmistökielisopimuksen voimaansaattamisasetusta, jossa sopimuksessa käytetyn terminologian mukaisesti ruotsin kieltä kutsutaan Suomen alueella vähemmän puhutuksi viralliseksi kieleksi. Kansainvälisissä yhteyksissä virallisina kielinä (official language) mainitaan yleisimmin maan kansalliskielet,

suomi ja ruotsi.

Alueperiaate ja henkilöperiaate kielikysymyksissä

Suurimmassa osassa vertailumaista kielipoliittiset linjaukset rakentuvat tavalla tai toisella *alueperiaatteelle*. Kielellisten oikeuksien toteutuminen on tällöin pääasiassa aluesidonnaista. *Henkilöperiaatteelle* rakentuvia eli henkilö- tai ryhmäsidonnaisia ratkaisujakin on, mutta selvästi vähemmän, ja yleensä kielelliset oikeudet toteutuvat niidenkin puitteissa ainakin käytännössä usein aluesidonnaisten järjestelmien yhteydessä. Puhdaslinjaisia ratkaisuja on varsin vähän. Tiukankin alueperiaatteen omaksuneissa maissa pyritään yleensä palvelemaan yksilöitä tai ryhmiä heidän omalla kielellään, joskin poikkeuksiakin tästä säännöstä esiintyy.

Puhtaimmillaan ja tiukimmin alueperiaatetta noudatetaan Belgiassa kieliyhteisöjen kielen osalta. Muun kuin kieliyhteisön kielen käyttäjillä ei yleensä ole kielellisiä oikeuksia. Poikkeukseton tämä sääntö ei kuitenkaan ole. Kuten edellä on todettu, eräissä erityisetukunnissa on voimassa henkilöperiaatteelle rakentuva oikeus käyttää viranomaisessa muuta kuin kieliyhteisön kieltä. Tämän oikeuden toteuttamista hankaloittaa kuitenkin se, että tätä oikeutta vastaavaa viranomaisen velvoitetta käyttää asianomaisen käyttämää kieltä ei ole. Lisäksi alueperiaatetta sovelletaan siinä mielessä puhtaasti Tanskassa grönlannin ja fäärin kielen osalta, Espanjassa autonomisten yhteisöjen virallisten kielen osalta ja Yhdistyneessä kuningaskunnassa kymrin kielen osalta, että asianomaista kieltä koskevat kielelliset oikeudet ovat voimassa vain asianomaisella kielialueella. Henkilöperiaatteen ilmentymänä voidaan kuitenkin pitää sitä, että kansalaiset saavat näillä kielialueilla valita, kumpaa alueen virallisista kielistä he käyttävät. Virossa on käytössä alueperiaatteelle rakentuva järjestelmä, jossa oikeus käyttää vähemmistökieltä (venäjän kieltä) virallisissa yhteyksissä on vain kunnissa, joiden enemmistö on vähemmistökielisiä, mutta näissäkin kunnissa voi jokainen tuki valita, käyttääkö hän vähemmistökieltä vai viron kieltä.

Sveitsissäkin kielelliset oikeudet ovat määrättyneet pääosin alueperiaatteen pohjalta. Kantoneilla ja kielialueiden rajoilla olevilla kunnilla on ollut laaja itsenäinen harkintavalta kielellisten olojen järjestämisessä. Viranomaisissa käytettävä kieli määräytyykin pääasiassa alueperiaatteen mukaisesti. Vuoden 2000 alusta voimaan tullut kielellistä vapautta koskeva perustuslain muutos pakottaa kuitenkin sovittamaan yhteen henkilö- ja alueperiaatteiden asettamat vaatimukset. Henkilöperiaatteen ilmentymä on lisäksi, että liittovaltion viranomaisissa voi aina asioida omalla kansalliskielellään. Myös friisin kielen käyttämistä Hollannissa koskevat säännökset rakentuvat pääosin alueperiaatteelle, joskin friisiä voidaan käyttää rikosoikeudenkäynneissä muuallakin Hollannissa.

Norjassa kunnilla on oikeus kunnassa käytettävän kielen suhteen tehdä valinta bokmål ja nynorskan välillä, ja näin on toteutunut eräänlainen maan kielellinen jako "erikielisiin" alueisiin. Toisaalta kansalaisilla on kuitenkin vapaa valta valita viranomaisissa kirjallisesti käyttämänsä kielimuoto ja tietyissä rajoissa oikeus valita myös ensisijaisesti opettelemansa kielimuoto. Näin ollen tämä Norjan järjestelmänkin on alueperiaatteen ja henkilöperiaatteen sovellutuksen sekamuoto. Niin ovat myös pohjoismaiset saamen kieltä koskevat järjestelmät. Kielelliset oikeudet ovat laajimmat saamelaiden kotiseutualueen kunnissa, mutta eivät rajoitu yksinomaan näihin kuntiin. Samoille periaatteille rakentuu Ruotsissa myös suomen ja meän kielen käyttäminen.

Käsitellyissä alueperiaatteen sovellutuksissa on yleensä kysymys suurista, tarkkarajaisista alueista, kuten esimerkiksi Espanjan itsehallinnolliset alueet ja Wales. Grönlanti ja Färsaaret ovat kaukana manner-Tanskasta sijaitsevia erillisiä saaria ja Sveitsin kantonitkin ovat maantieteellisesti varsin selvärajaisia kokonaisuuksia. Maantieteellisesti tilanne on toinen Belgiassa, mutta

maan ranskan- ja flaaminkielisten yhteisöjen alueet ovat kuitenkin suuria ja historiallisista syistä hyvin jyrkkärajaista. Sen sijaan kieliriidoista pääasiassa sivuun jääneen saksankielisen yhteisön alue on varsin pieni käsittäen vain yhdeksän pienehköä kuntaa. Norjan, Ruotsin ja *Suomen* saamelaisalueet taas muodostavat yhdessä yhden mittavan kokonaisuuden, jossa kielelliset oikeudet ovat suurelta osaltaan voimassa kansalaisuudesta riippumatta. Virossa venäjän kieltä ja Norjassa norjan kielen kielimuotoja sekä pääasiallisesti myös Ruotsissa suomen ja meän kieltä koskevat sovellutukset ovat vain kuntakohtaisia.

Enemmän henkilöperiaatteelle rakentuvat muun muassa Unkarin, Tsekin tasavallan, Etelä-Afrikan, Irlannin, Maltan ja Kanadan kielellisiä oikeuksia koskevat säännökset. Unkarin ja Tsekin tasavallan kielisäännökset korostavat oikeutta äidinkielen käyttämiseen. Etelä-Afrikassa voi kaikkialla valita, käyttääkö viranomaisissa afrikaansia vai englantia. Myös Irlannissa, Maltassa ja Kanadassa voi, ainakin teoriassa, kaikkialla käyttää viranomaisissa kumpaa tahansa maan virallisista kielistä.

Alueperiaatteen tiukasta soveltamisesta saattaa seurata, että toiskielisten kielelliset oikeudet eivät toteudu. Edes Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen langettava päätös ei ole saanut Belgiaa muuttamaan säännöksiä, jotka estävät omakielisen opetuksen toiskielisellä alueella olevassa erityisetukunnassa. Toisaalta henkilöperiaatteellekin rakentuvissa järjestelmissä kielelliset oikeudet usein toteutuvat vain tulkkausta ja käännöksiä käyttämällä, koska vähemmistökielistä virkamieskuntaa ei ole riittävästi. Näin on laita esimerkiksi saamenkielisten osalta pohjoismaissa, baskinkielisten osalta Baskimaalla, iirinkielisten osalta Irlannissa ja eri vähemmistökielisten osalta Tsekin tasavallassa ja Unkarissa.

Suomessakin on omaksuttu sekamuotoinen järjestelmä, jossa kielelliset oikeudet yhtäältä rakentuvat alueperiaatteelle ja toisaalta henkilöperiaatteelle. Aluejako perustuu kuntajakoon. Kielilaisissa määritellään julkisten viranomaisten virka-alueen kieli ja viranomaisten sisäinen virkakieli. Kunnat ovat joko suomenkielisiä, ruotsinkielisiä tai kaksikielisiä, ja viimeksi mainitussa tapauksessa joko suomen tai ruotsin kieli on enemmistön kieli. Valtioneuvosto vahvistaa kuntien kielellisen aseman joka kymmenes vuosi virallisen asukkaiden äidinkieltä koskevan tilaston pohjalta. Samoin se vahvistaa kuntien kielten pohjalta esimerkiksi läänien ja maakuntien kielellisen aseman. Perustuslaki puolestaan takaa jokaiselle oikeuden käyttää tuomioistuimessa ja muissa viranomaisissa omaa kieltään, suomea tai ruotsia. Myös saamen kielen osalta järjestelmä on sekamuotoinen. Oikeudet ovat laajimmat saamelaisten kotiseutualueella, mutta toisaalta jokaisella kansalaisuuteen katsomatta on oikeus saamen kielen käyttämiseen niissä viranomaisissa, joissa sitä voidaan käyttää.

Oikeus käyttää omaa tai valitsemaansa kieltä tuomioistuimissa ja muissa viranomaisissa

Joissakin maissa ei ole lakiin perustuvaa oikeutta käyttää muuta kuin maan virallista kieltä *tuomioistuimissa ja hallintoviranomaisissa*. Esimerkiksi Ranskassa edellytetään aina ja kaikkialla käytettävän vain maan virallista kieltä. Harvat poikkeukset tästä säännöstä perustuvat vain käytäntöön ja koskevat tapauksia, joissa sekä asiakas että virkamies tai tuomari osaavat asianomaista alueellista kieltä (lähinnä baskin, korsikan tai elsassin kieltä). Belgiassa taas kieliyhteisön tai alueen virallinen kieli on lain mukaan ainoa viranomaisissa käytettävä kieli. Myös Baltian maissa edellytetään viranomaisissa pääsääntöisesti käytettävän valtion kieltä. Näissä tapauksissa kysymys onkin kielellisten oikeuksien sijasta kielellisistä velvollisuuksista.

Siltä osin kuin vertailumaiden lainsäädännössä on kysymys velvollisuudesta käyttää valtion virallista kieltä, sääntely koskee yleensä vain kielen käyttämistä viranomaisissa. Joissakin maissa

sääntely on kuitenkin ulotettu koskemaan myös *yksityissektoria*. Ranskassa ranska on työelämän, kaupan ja julkisten palvelujen kieli. Ranskan kieltä tulee käyttää muun muassa tavaroiden ja palvelujen mainostamisessa ja tuotteiden nimissä. Virossa säännökset koskevat yksityisiä laitoksia, liiketoimintaa harjoittavia yhdistyksiä ja yleishyödyllisiä yhdistyksiä ja säätiöitä, minkä lisäksi kuluttajansuojan nimissä myös kaupan ja teollisuuden yritykset ovat lain soveltamispiirissä. Latviassa säännökset koskevat yksityissektoria, "jos oikeutettu julkinen etu" sitä vaatii. Liettuassa taas säännökset koskevat kaikkia instituutioita, toimistoja, yrityksiä ja järjestöjä ja kaikkia liikesuhteita. Yksityiselämän ydinalueita kielilainsäädäntö ei yleensä koskettele. Latvian uudessa kielilaisissa todetaankin nimenomaisesti, että lain soveltamisalan ulkopuolelle jää maan asukkaiden keskinäinen epävirallinen kanssakäyminen, kansallisten ja etnisten ryhmien sisäisesti käytettävä kieli ja uskonnollisten menojen kieli.

Maista, joissa on kaksi tai useampia virallisia kieliä, Irlanti, Malta, Kanada ja Etelä-Afrikka sallivat minkä tahansa virallisen kielen käyttämisen tuomioistuimissa ja muissa viranomaisissa kaikkialla maassa. Sveitsissä viranomaisissa käytettävä kieli määräytyy pääasiassa kantonin kielen perusteella. Grönlannin ja Färsaarten virallisia kieliä grönlantia tai fääriä ei saa käyttää muualla Tanskassa.

Yleensä vertailumaat sallivat kuitenkin, ainakin käytännössä ja etenkin hallintoviranomaisissa, joustavat järjestelyt, joissa viranomaisilla on valta harkita, sallivatko ne muun kuin virallisen kielen käyttämisen. Useimmissa maissa vähemmistökielten tai vieraiden kielten käyttäminen on mahdollista viranomaisissa ainakin alueilla, joilla näitä kieliä käyttävät merkittävässä määrin asuvat. Espanjan autonomisissa yhteisöissä yhteisöjen kielet ovat virallisia kieliä. Samassa asemassa on kymrin kieli Walesissa ja alueen alkuperäiskansakielet Kanadan Luoteisterritoriossa. Skotlannissa voidaan gaelia vakiintuneen käytännön mukaan käyttää hallintoviranomaisissa ja tuomioistuimissa. Pohjoismaissa taas pohjoismainen kielisopimus takaa oikeuden muiden pohjoismaiden kielten käyttämiseen. Norjassa ja Ruotsissa voidaan, samoin kuin *Suomessa*, saamen kieltä ja Ruotsissa myös suomen ja meän kieltä, käyttää asianomaisella hallinto- tai kotiseutualueella. Saksan käyttäminen viranomaisissa on mahdollista, joskaan ei tavallista, Tanskan Etelä-Jyllannissa. Virossa venäjän kieltä saa käyttää alueilla, joissa väestön enemmistön kieli on venäjä. Liettuassa vähemmistökieltä voidaan käyttää paikallisissa viranomaisissa alueilla, joilla asuu huomattava määrä vähemmistöryhmiin kuuluvia. Liivin kielen käyttäminen on mahdollista Latvian Liiviläisrannikolla ja friisin kielen käyttäminen Hollannin Frieslandissa. Tsekin tasavallassa ja Unkarissa taas äidinkieltä saa aina käyttää viranomaisissa. Käytännössä vähemmistökielten käyttämistä viranomaisissa hankaloittaa usein kuitenkin se, että viranomaisten palveluksessa ei ole riittävästi asianomaista kieltä taitavaa henkilöstöä.

Koska vertailumaat yleensä ovat osapuolina joko KP-sopimuksessa tai Euroopan ihmisoikeus-sopimuksessa, on luonnollista, että yleisissä tuomioistuimissa käsiteltävissä rikosasioissa on varsin laajasti mahdollista käyttää omaa kieltään. Sopimukset tosin eivät edellytä muuta kuin sen, että syytetty ymmärtää tuomioistuimessa käytettävää kieltä. Joissakin maissa kielelliset oikeudet on tuomioistuimissa taattu kuitenkin laajemminkin kuin ihmisoikeussopimukset edellyttävät. Latviassa voidaan oikeudenkäynneissä aina käyttää muuta kieltä kuin latviaa, jos osapuolet voivat siitä sopia, ja Liettuassa oikeudenkäynnin osapuolella, joka ei osaa liettuaa, on aina oikeus saada tulkin apua. Hollannissa syytettyjen lisäksi myös todistajat voivat tuomioistuimissa vireillä olevissa rikosasioissa käyttää friisin kieltä kaikkialla maassa, jos he eivät osaa kyllin sujuvasti hollantia.

Eräissä maissa on nimenomaisesti säädetty oikeudesta saada tietyissä tapauksissa *tulkkausapua* korvauksetta. Maissa, jotka ovat osapuolina KP-sopimuksessa ja Euroopan ihmisoikeussopimuksessa, tämä oikeus on taattava rikosasioissa syytettynä olevalla. Pohjoismaiden osalta vastaava

oikeus perustuu lisäksi pohjoismaiseen kielisopimukseen. Kielisopimus edellyttää, mahdollisuuksien mukaan, tulkkauspalveluista huolehtimista myös muissa tuomioistuinasioissa ja muissa viranomaisissa. Liettuassa, Tsekin tasavallassa ja Unkarissa valtio vastaa lain mukaan pääsääntöisesti oikeudenkäyntien tulkkauskustannuksista.

Joissakin maissa muulla kuin virallisella kielellä laadittuja asiakirjoja joko ei oteta lainkaan vastaan tuomioistuimissa, kuten Ranskassa, tai otetaan vastaan vain rajoitetusti. Ruotsissa ne hyväksytään ja käännetään ruotsiksi, jos sillä arvioidaan olevan merkitystä asian ratkaisulle.

Suomessa jokaisella on oikeus käyttää valtion viranomaisissa omassa asiassaan tai asiassa, jossa häntä kuullaan, kaikkialla maassa omaa kieltään, suomea tai ruotsia. Viranomaisten toimituskirjat annetaan yksikielisillä virka-alueilla kuitenkin asianosaisen käyttämästä kielestä riippumatta alueen kielellä. Kunnan viranomaisissa yksilön kielelliset oikeudet ovat suppeammat ja määräytyvät pääasiassa alueperiaatteen pohjalta. Yksikielisen kunnan viranomaisilla ei Suomessa ole velvollisuutta ottaa vastaan asiakirjoja toisella kotimaisella kielellä. Muita pohjoismaisia kieliä saadaan Suomessa käyttää pohjoismaisen kielisopimuksen ja sosiaalipalvelusopimuksen mukaisesti. Sekä valtion että kunnan viranomaisen on tarvittaessa huolehdittava tulkkauksesta ja kääntämisestä, jos asianosainen ei osaa viranomaisessa käytettävää kieltä.

Oikeus saamen kielen käyttämiseen Suomen viranomaisissa on taattu nykyisin perustuslailla sen mukaan kuin siitä lailla säädetään. Laki saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa on ollut voimassa vuodesta 1992. Paitsi saamelaisten kotiseutualueen kunnissa ja seurakunnissa, saamen kieltä voidaan käyttää tuomioistuimissa ja valtion alue- ja paikallishallintoviranomaisissa, joiden virka-alueeseen kotiseutualue kuuluu, sekä eräissä muissakin laissa mainituissa viranomaisissa. Saamelaisten oikeus käyttää omaa kieltään turvataan käännöksin ja tulkkauksin silloin, kun asiaa käsittelevä virkamies ei ole velvollinen taitamaan saamea.

Terveysten- ja sairaanhoitoa järjestettäessä on Suomessa potilaan äidinkieli mahdollisuuksien mukaan otettava huomioon.

Sisäinen virkakieli

Viranomaisten sisäisestä virkakielestä on varsin vähän nimenomaisia säännöksiä. Virallisen kielen yksinomaisesta käytöstä tai vahvasta asemasta johtuu usein, että se on maan taikka kielialueen tai -yhteisön viranomaisten sisäinen virkakieli. Näin voidaan katsoa olevan esimerkiksi Ruotsissa, Tanskassa, Ranskassa, Tsekin tasavallassa, Baltian maissa ja Belgian kieliyhteisöissä. Virossa voidaan vähemmistökieltä, käytännössä venäjää, käyttää paikallishallintoviranomaisen sisäisenä virkakielenä, jos alueen väestön enemmistö kuuluu vähemmistöön. Espanjan autonomisista yhteisöistä ainakin Kataloniassa ja Galiciassa yhteisön oma virallinen kieli on lähes yksinomainen sisäinen virkakieli. Norjassa on nimenomaisesti säädetty, että norjan kielen eri kielimuotoja koskeva sääntely ei koske viranomaisten sisäistä virkakieltä. Etelä-Afrikassakin viranomaiset saavat käyttää mitä tahansa maan yhdestätoista virallisesta kielestä työskentelykielenään.

Suomessa sekä valtion että kuntien viranomaiset käyttävät sisäisenä virkakielenään virka-alueen tai sen enemmistön kieltä. Jos virka-alue käsittää sekä kaksikielisiä että erikielisiä kuntia, viraston sisäisissä keskusteluissa ja kokouksissa esimerkiksi valtuustoissa ja komiteoissa on oikeus käyttää sekä suomea että ruotsia. Saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa annetun lain mukaan myös saamen kieltä voidaan käyttää sisäisenä virkakielenä valtion viranomaisissa, jonka toiminta kohdistuu ainoastaan saamelaisiin, esimerkiksi saamelaisasiain neuvottelukunnassa.

Virkamiesten kielitaitovaatimukset

Baltian maissa virkoihin pääseminen edellyttää maan virallisen kielen taitoa. Viran hakijan on pääsääntöisesti osoitettava, että hän on suorittanut virkaan vaadittavan hallituksen määräämän vaatimustason mukaisen kielikokeen. Kokeet ovat vaativuudeltaan kolmen tasoisia. Vaativimmat tehtävät edellyttävät korkeimmantasoisien kokeiden läpäisemistä. Belgian kieliyhteisöjen virkamiesten tulee hallita yhteisön kieli. Norjassa edellytetään tietyissä tapauksissa, että virkamies osaa norjan kielen molempia kielimuotoja. Espanjan autonomisista yhteisöistä ainakin Kataloniassa ja Galiciassa edellytetään, että virkamiehet osaavat yhteisön omaa virallista kieltä. Myös Baskimaalla hallitus ja sen alainen hallinto voivat päättää, minkä virkojen hoitajalta edellytetään baskin kielen taitoa. Virossa taas edellytetään, että sellaisenkin paikallishallinnon yksikön virkamies, jonka sisäinen virkakieli on muu kuin viro (venäjä), on osattava myös viro kieltä.

Joissakin maissa kielitaitovaatimus ei kohdistu virkamieheen, vaan viranomaiseen. Irlannissa ei enää edellytetä, että valtion virkamies osaa iirin kieltä, mutta kunkin *viranomaisen on huolehdittava* siitä, että sen palveluksessa on asiakaspalvelua varten iirin kieltä taitavaa henkilöstöä. Norjassa kunkin viranomaisen, jota saamen kielen kielilaki koskee, on kohtuullisessa ajassa huolehdittava siitä, että viranomaisen palveluksessa on pätevää saamen kielen taitoista henkilökuntaa. Unkarin vähemmistölain mukaan on täytettäessä paikallishallinnon virkoja varmistuttava siitä, että vähemmistökieltä taitavia henkilöitä valitaan, edellyttäen, että he ovat myös ammatillisesti päteviä. Kanadassa kaksikielisyys toteutuu viranomaisissa siten, että kukin viranomainen huolehtii siitä, että palvelua on saatavilla kummallakin virallisella kielellä. Virkamiehiltä ei pääsääntöisesti edellytetä kummankin kielen hallintaa. Heillä on oikeus käyttää työkielenään omaa kieltään, englantia tai ranskaa. Joissakin tapauksissa edellytetään kuitenkin molempien kielten hallintaa.

Suomessa valtion virkojen edellyttämästä kielitaidosta on säädetty lailla valtion virkamiehiltä vaadittavasta kielitaidosta. Pääperiaate on, että jos virkaan pääsemiseksi edellytetään korkeakoulututkinnon suorittamista, virkamiehen on osoitettava täydellisesti hallitsevansa virka-alueen enemmistön kielen. Kaksikielisellä virka-alueella edellytetään lisäksi maan toisen kansalliskielen suullista ja kirjallista taitoa ja yksikielisellä virka-alueella toisen kielen ymmärtämistä. Tuomarilta vaaditaan kuitenkin aina vähintään välttävä suullinen toisen kielen taito. Virkoihin, joihin ei edellytetä korkeakoulututkintoa, vaaditaan viran edellyttämä, riittävä kielitaito. Kielitaito osoitetaan erityisin kielikokein.

Myös Suomessa kielitaitovaatimukset kohdistuvat myös viranomaisiin. Perustuslain mukaan julkisen vallan on huolehdittava maan suomen- ja ruotsinkielisen väestön sivistyksellisistä ja yhteiskunnallisista tarpeista samanlaisten perusteiden mukaan. Säännös koskee myös kuntia. Kuntalain mukaan kaksikielisen kunnan on annettava erikielisille asukkailleen palvelua yhtäläisin perustein. Kuntien velvollisuus on huolehtia siitä, että niiden palveluksessa on sellaisen kielitaidon omaavaa henkilökuntaa, että kielilain vaatimukset tulevat täytetyiksi. Vain yksittäisiin virkoihin pääsyyn edellytetään saamen kielen taito. Mikään kunta ei ole virallisesti saamenkielinen.

Nimet ja paikannimet

Nimenomaisia säännöksiä vähemmistökielisistä nimistä ja paikannimistä on vain harvassa maassa. Unkarin perustuslaissa ja vähemmistölaissa on jokaiselle taattu oikeus virallisesti hyväksytyyn omakieliseen etu- ja sukunimeen. Kunnanhallitusten on Unkarissa myös pyynnöstä käytettävä virallisissa yhteyksissä vähemmistökielisiä paikan- ja kadunnimiä. Norjassa paikannimilaki edellyttää paikallisten asukkaiden käytössä olevien saamen- ja suomenkielisten paikannimien käyttämistä. Hollannissa maakunnilla ja kunnilla on lain mukaan oikeus friisinkieliseen nimeen. Liettuassa etnisillä yhteisöillä on oikeus käyttää liettuankielisen nimen ohella tietyin rajoituksin myös omakielistä nimeä

Toisissa maissa nimien ja/tai paikannimien edellytetään olevan joko maan kieliperinteen mukaisia tai maan virallisella kielellä ilmaistuja. Islannissa tämä koskee etunimiä, sukunimiä, paikannimiä ja yhtiöiden nimiä. Baltian maissa sääntely ulottuu lisäksi yhdistysten ja säätiöiden nimiin. Virossa paikannimien edellytetään pääsääntöisesti olevan vironkielisiä, mutta myös muunkieliset paikannimet sallitaan, jos tätä voidaan pitää historiallisesti tai kulttuuriin liittyen perusteltuna. Tällöinkin edellytetään kuitenkin käytettäväksi latinalais-virolaisia kirjaimia. Myös henkilönimet on Virossa kirjoitettava tällaisilla kirjaimilla. Virolaisten laitosten, yritysten ja järjestöjen nimet merkitään virallisiin rekistereihin vironkielisinä. Myös Maltalla edellytetään, että etu- ja sukunimet kirjoitetaan latinalaisin kirjaimin.

Suomessa kielilaki koskee myös paikannimiä. Kaksikielisellä kunnalla on suomen- ja ruotsinkielinen nimi ja esimerkiksi sen katujen nimet ovat kaksikielisiä. Nimilaki on varsin liberaali. Uutta suku- tai etunimeä otettaessa tosin pääsääntöisesti edellytetään nimen muodon ja kirjoitustavan osalta noudatettavaksi kotimaista nimikäytäntöä, mutta vierasperäisten osalta sallitaan toisen maan nimikäytännön mukainen nimi.

Saamelaiset käyttävät usein keskenään asioidessaan virallisen väestörekisteriin merkityn nimensä ohella saamenkielistä nimeä. Myös paikoilla ja virastoilla on usein omat saamenkieliset nimet.

Opasteet, viitat ja kyltit

Alueen kielisuhteiden näkyvä ilmentymä on ulkosalla tapahtuva opastus ja viitoitus. Yleensä se tapahtuu virallisella kielellä, ja jos virallisia kieliä on kaksi tai useampia, käytettävä kieli määräytyy pääasiassa alueperiaatteen pohjalta. Kaksi- tai monikielisillä alueilla opasteissa, viitoissa ja kylteissä (jäljempänä opasteissa) kuitenkin voidaan käyttää useampaa kieltä. Belgiassa on kaksikielisiä opasteita, ranskaksi ja flaamiksi, kaksikielisellä Brysselin seudulla sekä saksaksi ja ranskaksi saksankielisen yhteisön alueella. Viimeksi mainitulla alueella julkiset kilvet ovat kuitenkin usein vain saksankielisiä. Irlannissa opasteet ovat yleisesti kaksikielisiä, englanniksi ja iiriksi, mutta Gaeltachin alueella ne laaditaan vain iiriksi. Sveitsissä kaksikielisiä opasteita voi nähdä kaksikielisissä kantoneissa ja kaupungeissa, ja myös kolmella kielellä laadittuja opasteita esiintyy. Espanjassa opasteiden kaksikielisyys on yleistä autonomisten yhteisöjen alueella ja Yhdistyneessä kuningaskunnassa Walesissa. Norjassa valtion virastojen nimikilvet on laadittava sekä bokmålilla että nynorskaksi.

Vähemmistökielisiä opasteita esiintyy muun muassa Norjassa (saame), Liettuassa, Hollannin Frieslandissa, Yhdistyneen kuningaskunnan Cornwallissa, Tsekin tasavallan Silesiassa ja Pohjois-Määrissä sekä Unkarissa ja Ranskassa. Viimeksi mainitussa maassa kaksikieliset opasteet ovat yleistyneet vasta, kun vähemmistökielten käyttäjät ranskankielisiä opasteita tuhrimalla ovat

ilmaisseet kantansa tähän kielikysymykseen.

Säännöksiä opasteissa, viitoissa ja kylteissä käytettävistä kielistä on varsin vähän, mutta joissakin maissa, samaan tapaan kuin Suomessa, niitä kuitenkin on annettu. Latviassa ja Liettuassa on säädetty, että opasteiden tulee olla valtionkielellä laadittuja. Liettuan vähemmistöistä annettu laki kuitenkin sallii nimenomaisesti myös vähemmistökielen käyttämisen alueilla, joilla asuu huomattava määrä vähemmistöryhmiin kuuluvia. Norjassa velvollisuus norjan kielen kielimuotojen käyttämiseen nimikilvissä ja oikeus saamenkielisiin opasteisiin, kuten myös mahdollisuus friisin kielen käyttämiseen opasteissa Hollannissa perustuvat lakiin. Näin myös vähemmistökielten käyttäminen opasteissa Unkarissa.

Suomessa kielilaki, samoin kuin laki saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa, koskee myös opasteita, viittoja ja kylttejä. Tämä ilmenee näkyvästi eri puolille maata asetettuina kaksi- tai Inarin kunnassa jopa kolmikielisinä opasteina.

Oikeus saada oman kielen opetusta ja omakielistä opetusta

Kansallisiin vähemmistöihin kuuluvien integroimiseksi asuinmaansa yhteiskuntaan edellytetään yleisesti, että nämä oppivat maan virallisen kielen. Usein tämä tapahtuu käyttämällä opetuskielenä virallista kieltä. Kuitenkin myös vähemmistökielen opetusta on yleensä ainakin tietyin edellytyksin saatavilla. Parhaassa tapauksessa opetusta annetaan ainakin joissakin aineissa tai joillakin opetuksen tasoilla, useimmiten alimmilla luokilla, vähemmistöön kuuluvan omalla kielellä, ja joissakin maissa kansallisilla vähemmistöillä on myös omia oppilaitoksiaan. Yleisenä havaintona voidaan järjestelmien ja menettelyjen näissä suhteissa kuitenkin todeta suuresti vaihtelevan keskenään yhtäältä maasta toiseen ja toisaalta maan sisäisesti vähemmistöryhmien asemaa keskenään vertailtaessa.

Toisinaan laissa tai jopa perustuslaissa edellytetään, että julkinen valta pyydettyä järjestää vähemmistökielen opetusta tai opetusta vähemmistökielillä. Näin on esimerkiksi Ruotsissa, Norjassa, Latviassa, Liettuassa, Tsekin tasavallassa, Unkarissa ja Skotlannissa. Joissakin maissa vähemmistökielen opetuksen tai vähemmistökielisen opetuksen järjestäminen on pakollista, jos opetukseen halukkaita on tietty vähimmäismäärä. Esimerkiksi Ruotsissa edellytetään vähintään viittä, Unkarissa vähintään kahdeksaa ja Norjassa vähintään kymmentä oppilasta.

Yleensä vähemmistökielen opetukseen tai vähemmistökieliseen opetukseen osallistuminen on vapaaehtoista. Pakollinen oppiaine onkin yleisimmin vain maan virallinen kieli tai jokin niistä. Hollannissa kuitenkin friisin kieli on pakollinen oppiaine ja Walesissa kymrin kieli. Islannissa tanska on aikaisemmin ollut pakollinen, mutta nykyisin sen sijasta voi valita norjan tai ruotsin. Englanti on Islannissa tullut pakolliseksi kieleksi tanskan sijaan. Aikaisemmin meän kieli on joinakin aikoina ollut pakollinen oppiaine Ruotsin Tornionjokilaaksossa. Unkarissa vähemmistöopetusohjelman läpi käyneiden on kirjoitettava ylioppilaskirjoituksissa asianomaisen vähemmistökielen koe. Norjassa, jossa käytössä on kaksi norjan kielen kielimuotoa, bokmål ja nynorska, oppilaille on kahdeksannesta luokasta alkaen mahdollisuus valita, kummalla kielimuodolla hän haluaa koulun käydä. Tätä ennen käytettävän kielimuodon valitsee kunta.

Joskus vähemmistökielen opetus tai vähemmistökielinen opetus rajoittuu vain johonkin tai joihinkin maassa puhutuista vähemmistökielistä. Tällaisessa erikoisasemassa on Ruotsissa ja Norjassa Suomen tapaan saamen kieli, Tsekin tasavallassa puolan kieli ja Latviassa venäjä. Espanjassa ovat erityisasemassa autonomisten yhteisöjen viralliset kielet, Yhdistyneessä kuningaskunnassa Walesissa virallisena kielenä oleva kymri ja Hollannissa friisi. Opetus on

useimmiten keskittynyt joko pääasiassa tai yksinomaan alueelle, jossa vähemmistökieliset pääasiassa asuvat.

Romanikielen opetuksessa on useissa maissa erityisjärjestelyjä. Näiden syynä voi olla esimerkiksi lasten huono virallisen kielen taito (Tsekin tasavalta) tai romaniyhteisön liikkuva elämäntapa (Yhdistynyt kuningaskunta). Tsekin tasavallassa romanilapsille on valmistavia luokkia, Latviassa omia luokkia, Yhdistyneessä kuningaskunnassa opetuksesta vastaavat kiertävät erityisopettajat ja Walesissa romanikielen opetus tapahtuu erityisohjelman mukaan.

Joissakin maissa vähemmistökielen opetusta tai opetusta vähemmistökielellä voi saada yleisissä kouluissa. Ruotsissa esimerkiksi saamelaislapset voivat halutessaan käydä saamelaiskoulua, ja maassa on myös erityinen tätä opetusta suunnitteleva ja hallinnoiva saamelaiskouluhallitus. Joissakin tapauksissa yleisissä kouluissa on omia vähemmistökieliselletä tarkoitettuja luokkia tai ryhmiä, kuten esimerkiksi Latvian kouluissa olevat romaniluokat ja liiviläisryhmät. Joissakin maissa opetuksen saaminen vähemmistökielellä tai vähemmistökielellä yleisessä koulussa edellyttää tiettyä vähimmäisoppilasmäärää.

Yleisintä on, että vähemmistökielen opetusta ja vähemmistöjen omakielistä opetusta annetaan yksityisissä, useimmiten vähemmistöryhmien itsensä hallinnoimissa oppilaitoksissa. Niitä ylläpitämään on perustettu joskus järjestöjä, kuten Ranskassa esimerkiksi *Diwan* bretonin kieltä varten tai yksityisiä instituutteja, kuten Hollannissa *Fryske Akademy*. Toisinaan, kuten Grönlannissa ja Färösaarilla sekä Espanjan autonomisten yhteisöjen alueilla, opetuksesta vastaavat itsehallintoelimet. Yksityisissä kouluissa annettavalle omakieliselle opetukselle tai tähän toimintaan annettavalle valtionavulle voidaan asettaa ehdoksi yleisen opetussuunnitelman noudattaminen (mm. Hollanti ja Etelä-Afrikka). Monissa maissa, kuten esimerkiksi Tanskassa, Hollannissa, Tsekin tasavallassa ja Unkarissa, vähemmistökieliset yksityiset koulut saavat valtiolta avustusta ainakin osaan toimintakuluistaan.

Maissa, joissa virallisia kieliä on kaksi tai useampia, alueperiaate useimmiten määrää opetuskielen. Belgiassa tätä periaatetta noudatetaan tiukimmin. Irlannissa iirin kieli on kaikille pakollinen, Maltassa sekä Malta että Englanti ja Sveitsissä kantonin virallisen kielen ohella jokin toinen maan virallisista kielistä ensimmäisenä vieraana kielenä. Kanadassa jokaisella englannin- tai ranskankielisellä oppilaalla on oikeus saada toisen virallisen kielen opetusta. Etelä-Afrikassa puolestaan on jokaiselle perustuslaissa taattu oikeus saada opetusta valitsemallaan virallisella kielellä.

Useissa maissa järjestetään myös vähemmistökielen aikuisopetusta. Ruotsissa esimerkiksi voi täten opiskella saamen kieltä, Kataloniassa katalaania, Espanjan Baskimaassa baskin kieltä, Walesissa kymriä sekä Hollannissa friisiä ja alasaksia. Yleistä on vähemmistökielten opetus eri maiden yliopistoissa.

Suomessa peruskoulujen ja lukioiden opetuskieli voi suomen tai ruotsin ohella olla saame, romani tai viittomakieli ja osassa opetusta tietyn edellytyksin muukin kieli. Peruskoulussa oppilaan huoltaja ja lukiossa opiskelija itse valitsee opetuskielen. Saamelaisten kotiseutualueella saamen kieltä taitavien oppilaiden peruskouluopetus tulee antaa pääosin saamen kielellä. Äidinkielenä opetetaan oppilaan opetuskielen mukaisesti suomea, ruotsia tai saamea. Äidinkielen voidaan opettaa kuitenkin myös romanikieltä, viittomakieltä tai muuta oppilaan äidinkieltä. Toinen kotimainen kieli, ruotsi tai suomi, on peruskoulussa ja lukiossa kaikille pakollinen. Ylioppilaskirjoituksissa äidinkielen koe järjestetään suomen, ruotsin ja saamen kielessä. Ylioppilaskirjoituksissa toisen kotimaisen kielen koe on pakollinen. Tutkintokieli on pääasiassa suomi tai ruotsi. Yliopistojen opetus- ja tutkintokieli on pääasiassa suomi. Joissakin tapauksissa se

kuitenkin on suomi tai ruotsi. Åbo Akademin ja Svenska handelshögskolanin sekä Svenska social- och kommunalhögskolanin opetus- ja tutkintokieli on ruotsi. Yliopistoilla on kuitenkin vapaus käyttää opetuksessa ja opintosuorituksissa muutakin kieltä.

Joukkotiedotusvälineissä käytettävä kieli

Vertailumaiden kielilainsäädäntöön sisältyy säännöksiä myös joukkotiedotusvälineissä käytettävistä kielistä. Joissakin tapauksissa säännökset koskevat vain valtion virallisia kieliä. Esimerkiksi Ranskassa edellytetään pääasiassa vain ranskan kieltä käytettäväksi radio- ja televisiolähetyksissä. Sveitsin perustuslaissa taas edellytetään, että radio- ja televisiotoiminnassa otetaan huomioon kantonien (kielelliset) tarpeet.

Eräissä maissa vähemmistökielilläkin on lakiin perustuvia oikeuksia medioissa. Esimerkiksi Latvian vähemmistölain mukaan vähemmistöön kuuluvien järjestöillä on oikeus käyttää hallituksen määräysvallassa olevia medioita, mutta myös oikeus perustaa omia joukkotiedotusvälineitään. Lisäksi on säädetty muun muassa, missä rajoissa radion ja television ohjelma-aikaa voidaan myöntää muun kuin latviankielisille ohjelmille. Myös Liettuassa vähemmistöille on lain mukaan taattava omakielinen lehdistö ja muu tiedonvälitys. Tsekin tasavallassa vähemmistöihin kuuluville on taattu oikeus jakaa ja saada tietoa äidinkielellään ja kustantaa ja julkaista omakielisiä julkaisuja sekä päästä Tsekin Radioon ja Televisioon, joiden tehtäväksi on säädetty kehittää Tsekin kansan ja sen kansallisten vähemmistöjen kulttuuri-identiteettiä.

Yleisradiolle annettuna julkisen palvelun erityistehtävänä on *Suomessa* kohdella ohjelmatoiminnassa yhtäläisin perustein suomen- ja ruotsinkielisiä kansalaisia ja tuottaa palveluja saamen kielellä sekä soveltuvin osin myös maan muille kieliryhmille.

Positiivinen erityiskohtelu

Uudet eurooppalaiset vähemmistöoikeudelliset sopimusjärjestelyt edellyttävät, että sopimusvaltiot ryhtyvät positiivisiin erityistoimenpiteisiin kansallisten vähemmistöjen aseman kehittämiseksi. Tätä tarkoittava määräys sisältyy niin hyvin vähemmistöjen suojelua koskevaan puiteyleissopimukseen kuin vähemmistökielisopimukseenkin. Useissa maissa nämä määräykset on jo otettu huomioon.

Eräissä maissa on vähemmistöille jo perustuslaissa taattu oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan tai valtioille asetettu velvollisuus edistää vähemmistöjen mahdollisuutta tämän oikeuden käyttämiseen. Ruotsissa tämä koskee etnisiä, kielellisiä ja uskonnollisia vähemmistöjä, Unkarissa kansallisia ja etnisiä vähemmistöjä ja Norjassa saamelaista kansanryhmää. Espanjan perustuslaissa todetaan, että Espanjan kielellisten ilmenemismuotojen rikkaus on maan kulttuuriperintö, jota erityisesti pitää kunnioittaa ja suojella. Tsekin tasavallassa vastaavat kansallisia ja etnisiä vähemmistöjä koskevat säännökset sisältyvät osana valtion perustuslaillista järjestystä olevaan perusoikeuksien ja -vapauksien peruskirjaan.

Joissakin maissa vastaavat säännökset ovat tavallisen lain tasolla, kuten Latviassa, missä ne koskevat kansallisuuksia ja etnisiä ryhmiä sekä erityisesti liiviläisiä. Valtion tulee Latviassa tukea eri kansallisuuksien lehtien ja kirjallisuuden julkaisemista ja jakelua. Liettuassa on valtion velvollisuudeksi lailla säädetty etnisten vähemmistöjen kulttuurin ja opetuksen kehittäminen. Kanadan monikulttuurisuuspolitiikka on kirjattu monikulttuurisuuden tukemisesta ja hyödyntämisestä annettuun lakiin. Liittovaltion viranomaisten velvollisuutena on käyttää hyväkseen kaikkien yksilöiden kielellistä ja kulttuurista osaamista ja tuntemusta riippumatta heidän alkuperästään.

Toisinaan myös vähemmässä käytössä oleva virallinen kieli nauttii erityistä suojelua. Esimerkiksi Kanadassa tulee kielilain mukaan taata kummallekin viralliselle kielelle, englannille ja ranskalle, yhdenvertainen asema ja näiden kielten käyttäjille yhdenvertaiset oikeudet yhteiskunnassa.

Pyrkimyksiä parantaa heikommassa asemassa olevien ryhmien asemaa ryhtymällä positiivisiin erityistoimenpiteisiin esiintyy useissa sellaisissakin vertailumaissa, joissa tähän ei ole lakiin perustuvaa velvollisuutta. Useimmiten tämä tapahtuu myöntämällä valtion budjettivaroja vähemmistökielten ja -kulttuurien kehittämiseen.

Suomessa ovat positiivisesta erityiskohtelusta päässeet osallisiksi niin hyvin ruotsinkieliset kuin useimpien vähemmistöryhmienkin edustajat. Perustuslain 17 ja 22 §:t edellyttävät julkiselta vallalta toimenpiteitä sen varmistamiseksi, että maan suomen- ja ruotsinkielisen väestön sivistykselliset ja yhteiskunnalliset tarpeet tulevat samanlaisten perusteiden mukaan tyydytetyiksi ja että maan alkuperäiskansan, saamelaiden sekä romanien ja muiden ryhmien oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan toteutuvat. Erityistoimenpiteet ilmenevät muun muassa ruotsin- ja saamenkielisten opiskelijoiden kielikiintiöinä yliopisto-opetuksessa, romanikielen opetukseen liittyvinä tukitoimenpiteinä, valtion virkamiesten mahdollisuutena virkavapauteen saamen kielen taidon hankkimiseksi ja vähemmistöjen kulttuuritoiminnan tukemisena valtion varoista.

Kielellisiä oikeuksia koskevat institutionaaliset järjestelyt

Eräitä institutionaalisia järjestelyjä voidaan pitää maan virallisen kielen tai virallisten kielten asemaa vahvistavana. Tällaisia järjestelyjä ovat muun muassa alueperiaatteen tiukasta soveltamisesta seuraavat velvoitteet käyttää alueen virallista kieltä Belgian itsehallinnollisissa kieliyhteisöissä, Sveitsin kantonien valtuustoissa ja Québecin parlamentissa Kanadassa. Ranskan kielelle Ranskassa ja valtionkielille Baltian maissa on merkityksellistä velvollisuus käyttää niitä maan parlamentissa. Iirin kielen asemalle merkityksellistä on taas mahdollisuus käyttää tätä kieltä myös Irlannin parlamentissa. Eräissä maissa on myös järjestömuotoisia merkittävällä tavalla maan virallisia kieliä tai jotakin niistä edistäviä elimiä. Näistä voidaan mainita italian kieltä tukeva Pro Grigioni italiano Sveitsissä ja maan molempien virallisten kielten, englannin ja ranskan edistämiseksi toimiva Canadian Heritage Kanadassa.

Useassa maassa kansallisten vähemmistöjen kielellisten oikeuksien toteutumista edistävät erilaiset institutionaaliset järjestelyt. Vahvimmillaan ne ovat alueilla, joilla on saatettu voimaan vähemmistön tai alkuperäiskansan itsehallinto tai kulttuuri-itsehallinto vaaleilla valittuine toimielimienä. Näissä toimielimissä voi poikkeuksetta käyttää kokouskielenä ja usein myös pöytäkirjakielenä asianomaisen vähemmistön tai alkuperäiskansan omaa kieltä. Tällaisia elimiä ovat muun muassa pohjoismaiset saamelaiskäräjät, Grönlannin, Färsearten ja Espanjan autonomisten yhteisöjen parlamentit, Korsikan kansalliskokous, Walesin kansalliskokous, Skotlannin parlamentti, Unkarin vähemmistöjen kansalliset ja paikalliset itsehallintoelimet sekä Nunavutin itsehallintoalueen parlamentti Kanadassa. Lisäksi monissa maissa on merkittävää järjestömuotoista tai sitä vastaavaa yksityisoikeudellista vähemmistökielen asemaa tukevaa toimintaa. Tällaisista vahvoista ja vaikutusvaltaisista järjestöistä ja elimistä voidaan mainita suomen (tai kveenin) kieltä edistävät Sverigefinnarnas Riksförbundet Ruotsissa ja Kvæntunet-keskus Norjassa, Pohjois-Schleswigin saksalaisten liitto Tanskassa ja retoromanian kieltä edistävä Lia Rumantscha Sveitsissä sekä monet Ranskan alueellisia kieliä ja kymrin kieltä Walesissa edistävät yksityisoikeudelliset yhteenliittymät.

Suomessa institutionaalisina järjestelyinä, joilla pyritään vahvistamaan virallisen kielen asemaa,

voidaan pitää muun muassa Ahvenanmaan itsehallintoa, maan kielellistä jaotusta ja Svenska Finlands Folktingetille hyväksytyä asemaa. Vähemmistökielisiä tukevia järjestelyjä ovat muun muassa kulttuuri-itsehallinnon myöntäminen saamelaisille ja saamelaisten kotiseutualueen määrittäminen.

Kielen kehittäminen ja kielellisten oikeuksien edistäminen

Monissa vertailumaissa toimii kielen tai kielten kehittämiseksi ja kielellisten oikeuksien edistämiseksi erityisiä laitoksia tai toimielimiä, jotka usein ovat julkisoikeudellisia ja joiden asema joskus perustuu lakiin. Kanadassa *Canadian Heritage* toimii molempien ja Etelä-Afrikassa *Pan South African Language Board* kaikkien maan virallisten kielten edistämiseksi. Irlannissa *Bord na Gaeilge* vastaa iirin kielen ja Walesissa *Welsh Language Board* kymrin kielen kehittämisestä. Muina yhtä virallista kieltä kehittävinä laitoksina voidaan mainita Islannin kielineuvosto, Ranskassa hallituksen piirissä toimivat ranskan kielen valtuuskunta ja ranskan kielen neuvosto sekä Québecin ranskan kielen toimisto. Vähemmistökieltä edistämään perustetuista julkisoikeudellisista elimistä voidaan esimerkkinä mainita Espanjan Asturiassa toimiva laitos, jonka tehtävänä on asturian kielen ylläpitäminen ja edistäminen.

Yksityisoikeudellisella pohjalla toimii lisäksi lukuisia järjestöjä joko virallisten kielten tai vähemmistökielten edistämiseksi. Kaikissa EU-maissa on *European Bureau for Lesser Used Languages* osasto, jonka tehtävänä on valvoa maan vähemmän puhutun virallisen kielen ja vähemmistökielten käyttäjien kielellisten oikeuksien toteutumista. Yhden virallisen kielen edistämiseksi toimivista järjestöistä voidaan mainita Sveitsissä toimivat *Lia Rumantscha* ja *Pro Grigioni italiano* -järjestöt. Yhden vähemmistökielen hyväksi toimivat puolestaan muun muassa *Ruotsinsuomalaisten keskusliitto* Ruotsissa ja *Pohjois-Schleswigin saksalaisten liitto* Tanskassa.

Suomessa on *kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen* tehtävänä suomen, ruotsin ja saamen kielen sekä romanikielen ja suomalaisen viittomakielen tutkimus ja huolto sekä suomen sukukielten tutkimus. Tutkimuskeskuksen asiantuntijaeliminä toimivat suomen, ruotsin ja saamen kielen lautakunnat sekä viittomakielen ja romanikielen lautakunnat.

Kielellisten oikeuksien toteutumisen valvonta

Lakisäätöisiä kielellisten oikeuksien valvontaelimiä on useissa vertailumaissa. Toiset niistä valvovat virallisten kielten tai jonkun niistä käyttämistä, toiset taas vähemmistökielten käyttämisestä. Toisinaan valvontaelimillä on velvollisuus määrääjain raportoida havainnoistaan maan parlamentille, mutta myös muunlaisia raportointivelvoitteita esiintyy.

Belgiassa kielellisten oikeuksien valvontakomissio valvoo kielilainsäädännön noudattamista. Sen tehtävänä on käsitellä sille tehtyjä valituksia. Komissiolla on valta saattaa käsittelemänsä asia myös korkeimman hallinto-oikeuden ratkaistavaksi. Lisäksi varakuvernööri valvoo ranskankielisen väestön kielellisten oikeuksien toteutumista Brabantin flaaminkielisessä maakunnassa. Hän voi käsitellä myös yksityishenkilöiden valituksia ja, jos sovintoa ei voida saavuttaa, saattaa asian kielellisten oikeuksien valvontakomission ratkaistavaksi. Kanadassa maan parlamentin yhteydessä toimiva ja sen suuren valiokunnan nimittämä riippumaton virallisten kielten komissaari valvoo kielilain noudattamista, muun muassa sitä, että jokainen saa käyttää viranomaisissa omaa kieltään englantia ja ranskaa ja että kukin virkamies saa työssään käyttää omaa kieltään. Vuosittain komissaari antaa toiminnastaan raportin parlamentille. Kanadassa myös valtiovarainneuvosto valvoo kielilain noudattamista ja raportoi havainnoistaan komissaarille ja parlamentille. Québe-

cissä valvovat ranskan kielen peruskirjan noudattamista valvontakomissio, joka voi ottaa myös vastaan kansalaisten kanteluja, ja vetooskomitea siltä osin kuin on kysymys lasten pääsystä englantilaiseen kouluun. Etelä-Afrikassa julkinen protektori, ihmisoikeuskomissio ja sivistyslisten, uskonnollisten ja kielellisten yhteisöjen oikeuksien edistämiseksi ja suojelemiseksi perustettu komissio valvovat kielellisten oikeuksien toteutumista. Jos viimeksi mainittu havaitsee puutteita näiden oikeuksien toteutumisessa, se voi saattaa asian ihmisoikeuskomission tutkittavaksi. Hallituksen on vuosittain annettava ihmisoikeuskomissiolle raportti siitä, miten perusoikeussäännöksiä on toteutettu. Ranskan kielilain noudattamista valvovat poliisin lisäksi tietyt kuluttajansuojelutehtäviä hoitavat virkamiehet ja asetuksella tarkoitukseen hyväksytyt yhdistykset.

Unkarissa maan parlamentin valitsema vähemmistöoikeusasiamies valvoo vähemmistölain noudattamista. Kansalaiset voivat kääntyä hänen puoleensa. Havainnoistaan hän antaa vuosittain raportin maan parlamentille. Kanadassa monikulttuurisuuskomitea valvoo muiden kuin virallisten kielten käytön edistämiseksi annetun monikulttuurisuuden tukemisesta ja hyödyntämisestä annetun lain noudattamista. Ruotsissa syrjintävaltuutettu voi puuttua kielen perusteella tapahtuvaan syrjintään, jos sitä esiintyy rodun, ihonvärin, kansallisen tai etnisen alkuperän taikka uskontunnustuksen perusteella tapahtuvan syrjinnän yhteydessä. Vastaavatyypisesti voivat toimia rotujen välisen tasa-arvon komissio Yhdistyneessä kuningaskunnassa ja tasa-arvokomissio Pohjois-Irlannissa.

Myös edellä mainituilla kielen kehittämiseksi ja kielellisten oikeuksien edistämiseksi toimivilla laitoksilla ja toimielimillä on kielellisten oikeuksien valvontaan liittyviä tehtäviä.

Suomessa eduskunnan oikeusasiamies ja valtioneuvoston oikeuskansleri valvovat myös kielellisten perusoikeuksien toteutumista, mutta vain osana laajaa tehtäväkenttäänsä. Potilasasiamiesten tehtävänä on avustaa kielelliseen kohteluunsa tyytymättömiä potilaita. *Svenska Finlands Folkting*, joka edustaa suomenruotsalaisia, seuraa yhteiskunnallista kehitystä ja valvoo ruotsinkielisen väestön kielellisiä oikeuksia.

Kielellisten velvollisuuksien ulottuminen yksityissektorille

Kielellisiä oikeuksia ja velvollisuuksia koskeva sääntely ulottuu yksityiselle sektorille kenties useimmiten kuluttajansuojan alalla. Poikkeuksetta on kysymys maan virallisen kielen suojelemisesta. Virossa kielilaki ja kuluttajansuojalaki edellyttävät, että kuluttaja saa vironkielistä tietoa ja palvelua. Hallitukselle on annettu valta päättää, millä edellytyksillä vierasta kieltä, esimerkiksi venäjää, saadaan käyttää kuluttajille suunnatussa tiedottamisessa. Myös Latviassa on pääasiassa valtionkieltä, latvian kieltä, käytettävä kuluttajille suunnatussa tiedottamisessa, kuten tavaramerkinnöissä ja käyttöohjeissa. Jos vierasta kieltä, esimerkiksi venäjää, käytetään, valtionkielisen tekstin tulee olla etualalla eikä se saa olla pienemmin kirjasimin tai vähemmän täydellisesti ilmaistuna kuin vieraskielinen teksti. Vastaavat säännökset sisältyvät myös Liettuassa valtion kielestä annettuun lakiin. Ranskassa on ranskan kielen käyttämisestä annetussa laissa säädetty, että ranska on kaupan kieli. Sen suojelun kohteena ovat myös kuluttajat. Ranskaa on käytettävä muun muassa tavaroiden ja palvelujen esittelyssä, tarjoamisessa ja mainostamisessa, tuotteiden nimissä, tuoteselosteissa ja käyttöohjeissa. Muuta kieltä kuin ranskaa saadaan käyttää tuotenimikkeissä vain, jos suuri yleisö ne tuntee. Myös Québecin kielilaki edellyttää laajalti ranskan kielen käyttämistä yksityissektorilla, muun muassa mainonnassa.

Toinen alue, jolla on voimassa myös yksityisiä koskevia säännöksiä maan virallisen kielen käyttämisestä, on radio- ja televisiotoiminta. Tällaisia säännöksiä on esimerkiksi Ranskassa, Virossa ja Latviassa. Latvian ja Liettuan kielilait edellyttävät virallisen kielen käyttämistä

tietyissä rajoissa myös elokuvien, videofilmien ja muiden audiovisuaalisten teosten yhteydessä.

Baltian maissa velvoite käyttää maan virallista kieltä on ulottunut monin muinkin tavoin yksityis- sektorille. Virallista kieltä on ollut käytettävä kielilakien määräämissä puitteissa muun muassa yksityisoikeudellisissa yhdistyksissä ja säätiöissä sekä yritystoiminnassa. Aivan viime aikoina tätä sääntelyä on kuitenkin lievennetty. Latviassa virallisen kielen taitoa ja käyttämistä katsotaan kuitenkin voitavan edellyttää myös yksityis sektorilla, kun kysymyksessä on "oikeutettu julkinen etu" ja Virossa, "jos yleinen etu sitä vaatii". Paitsi kuluttajansuojasta, kysymys on yleensä toiminnasta, joka liittyy yleiseen turvallisuuteen tai järjestykseen, työympäristöön, työsuojeluun tai terveyden suojeluun. Myös Ranskassa edellytetään pääsääntöisesti käytettäväksi maan virallista kieltä työelämään liittyvissä asiakirjoissa.

Suomessakin kuluttajansuojalainsäädäntöön sisältyy yksityis sektorilla velvoittavia kielisääntöjä. Esimerkiksi myyntipäällyksissä, käyttöohjeissa ja tuoteselosteissa on käytettävä sekä suomen että ruotsin kieltä, jollei tietoja ole annettu yleisesti tunnetuilla ohje- tai varoitusmerkinnöillä.

Kieliriidat

Joissakin maissa kieliriidat ovat aiheuttaneet jatkuvasti poliittista jännitettä maan asukkaiden keskuudessa. Belgiassa on 1960-luvun loppupuolesta alkaen ollut kielikiistoja flaamin- ja ranskankielisten kesken. Monesti ne ovat johtaneet hallitusvaihdoksiin, ja maa on kieliriitojen takia ollut hajoamisen partaalla. Ranskankielisellä Québecillä on jatkuvasti ollut pyrkimyksiä irrottautua Kanadasta, jonka väestön pääosa on englanninkielisiä. Baltian maissa jännitettä ovat aiheuttaneet maahan jääneet, sinne neuvostoajankana tulleet venäläiset, jotka toisaalta protestoivat kokemaansa viranomaisten venäjän kieleen perustuvaa syrjintää vastaan. Norjassa on ollut kiivasta kiistaa norjan kielen kielimuodoista, bokmålsta ja nynorskasta. Ranskassakin vähemmistökieliset ovat toistaiseksi turhaan vaatineet alueellisille kielille erityisasemaa, mutta heidän kielen käyttämiseen liittyvät protestinsa ovat pääasiassa rajoittuneet kuitenkin opasteiden töhrimiseen. Sveitsissä sen sijaan väestöryhmien välillä ei ole ollut vakavia jännitystiloja, vaikka virallisia kieliä on neljä.

Suomessa suvaitaan toiskieliset nykyisin varsin hyvin. Lukuun ottamatta tavan takaa lähinnä lehtien yleisönosastoissa esiin nostettavaa kysymystä "pakkoruotsista" kouluissa, kielelliset kysymykset eivät juurikaan aiheuta riitaa. Saamelaisen määritelmää koskevissa tulkintaerimielisyyksissä tosin keskeiseksi nousi kysymys saamen kielen taidosta, mutta keskustelu asiasta näyttää vaimenneen korkeimman hallinto-oikeuden annettua asiassa päätöksensä syksyllä 1999.

3. LOPUKSI

Arvioitaessa Suomen kielilainsäädäntöä kansainvälisten sopimusten ja velvoitteiden sekä eräiden muiden maiden kielilainsäädäntöjen valossa voidaan tuoda esille seuraavia näkökohtia.

Suomen kielilain kehittämisen lähtökohdat

Kuten kansainvälisiin sopimuksiin ja velvoitteisiin liittyviä yleisiä näkökohtia esitettäessä on todettu, väestön kielellisten oikeuksien kehittäminen pohjautuu Suomessa ensisijaisesti perustuslain perusoikeussäännöksiin ja kehittämistointen lähtökohta on kansallinen. Muistiossa käsiteltyihin kansainvälisoikeudellisiin velvoitteisiin sitoutuminen on kielellisiä oikeuksia ajatellen ollut Suomelle helppoa, koska oikeuksien turvaamisen taso on ollut vähintään sopimuksissa edellytetty. Muun muassa mainittuihin Euroopan neuvoston vähemmistöoikeudellisiin sopimuksiin saatettiin liittyä muuttamatta lainsäädäntöä, koska lainsäädäntö jo oli sopimusten edellyttämässä kunnossa. Kielellisten oikeuksien suojelun tason korkeuden vuoksi Suomen lainsäädäntö onkin voinut useissa suhteissa olla esimerkkinä uusia kansainvälisoikeudellisia normeja laadittaessa.

Kansainvälisten velvoitteiden asettamat vaatimukset

Voidaankin katsoa, että *kielellisiä oikeuksia koskevista kansainvälisistä sopimuksista ja velvoitteista ei aiheudu erityisiä paineita Suomen kielilainsäädännön muuttamiseksi*. Nykyinen lainsäädäntö täyttää kaikessa olennaisessa kansainvälisten sopimusten ja velvoitteiden vaatimukset. Toisaalta Suomea sitovat kansainväliset velvoitteet ovat vähimmäisstandardeja; kielellisten oikeuksien toteuttamisessa tulee pyrkiä Suomessa vaativammalle tasolle kuin monissa eurooppalaisissa valtioissa.

Ihmisoikeusnormien tulkinnan dynaamisuudesta ja muissa maissa tapahtuneesta kehityksestä johtuu kuitenkin, että kansainvälisoikeudellisten velvoitteiden asettamia edellytyksiä on jatkuvasti kriittisesti tarkasteltava uudelleen. Euroopan neuvoston vähemmistökielisopimukseen sisältyy tähän tähtäävä sisäänrakennettu dynamismi, jonka voidaan katsoa edellyttävän jatkuvia kehittämistoimia kielten aseman suojelemiseksi ja kehittämiseksi. Sopimuksen II osan tavoitteet ja periaatteet koskevat myös niitä kieliä, jotka nimenomaisesti on otettu sopimuksen tarjoaman suojan piiriin.

Lisäksi on otettava huomioon, että Suomen kielilainsäädännön perusta on luotu aikana, jolloin ihmisoikeusnäkökulma on ollut kokonaan toisenlainen kuin tänä päivänä. Toisen maailmansodan jälkeinen kansainvälisen ihmisoikeusajattelun kehitys, ihmisoikeuksien tunnustaminen universaaleiksi ja etenkin taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien kohottaminen perinteisten vapausoikeuksien rinnalle on otettava huomioon kielilainsäädäntöä kehitettäessä.

Kansainvälisten valvontaelinten kannanottojen huomioon ottaminen

Myös ihmisoikeussopimusten valvontaelinten kannanotot ja suositukset ohjaavat kansallista lainsäädäntötyötä. Esimerkiksi Euroopan neuvoston uusien vähemmistöoikeudellisten sopimusten valvontaelimet voivat kannanotoissaan sopimusten osapuolina olevien valtioiden ensimmäisiin raportteihin ohjata sopimusten tulkintaa. Toistaiseksi suosituksia ei vielä ole annettu, mutta ensimmäisten pitäisi olla odotettavissa kuluvan vuoden aikana. Mikäli Suomelle tehdään

suosituksia, ne otetaan luonnollisesti asianmukaisella tavalla huomioon. Aina Suomen hallitus ei ole kuitenkaan voinut täysin yhtyä valvontaelimen käsityksiin lainsäädännön muuttamisen tarpeesta.

Vaikka Suomen kielellisiä oikeuksia koskevan lainsäädännön voidaankin katsoa olevan maan kansainvälisoikeudellisten velvoitteiden edellyttämässä kunnossa, käytäntö ei aina parhaalla mahdollisella tavalla vastaa lain asettamia vaatimuksia. Jos mainitut Euroopan neuvoston valvontaelimet tulevat antamaan Suomelle suosituksia, ne suurimmalla todennäköisyydellä tulevat koskemaan juuri kielellisten oikeuksien toteutumisessa käytännössä ilmeneviä puutteita.

Jotta valvontaelinten kannanotoilla voisi olla täysi painoarvo, niiden tarpeisiin koottavan tiedon tulee olla riittävää ja oikeasuhteista. Suomen kieliolojen raportointiin kansainvälisille valvontaelimille tuleekin kiinnittää vielä nykyistä enemmän huomiota. Raportoinnin tulee perustua systemaattiseen seurantaan ja tutkimustietoon ja sen tulee avoimesti heijastaa myös kansalaisjärjestöjen käsityksiä kielioloista.

Suomen sääntelyn perusrakenteen kansainvälinen arviointi

Suomen kieliolojen sääntelyn perusrakenteen voidaan kansainvälisen vertailun valossa katsoa olevan asianmukainen ja toimiva. Toisin kuin monissa muissa maissa keskeisimmistä kielikysymyksistä säädetään Suomessa perustuslaissa, johon sisältyvät kansalliskieliä koskevat yleissäännökset ja perussäännökset vähemmistöryhmien kielellisistä oikeuksista. Perustuslakia täydentävät laki- ja asetustasoiset kielisäännökset joista huomattava osa sisältyy eri alojen erityislainsäädäntöön. Vastaavantyyppisen hajautetun lainsäädäntöratkaisun voidaan kansainvälisessä vertailussa todeta olevan varsin yleisen. Joissakin maissa, kuten Kanadassa, suurin osa kielisäännöksistä on kuitenkin koottuna kielilakiin. Toisaalta on todettava, että eräissä kielioloiltaan Suomen kaltaisissa maissa, kuten Sveitsissä ja Irlannissa, puuttuu kokonaan kielilaki.

Suomen kielilainsäädännön sisällön päätarkaisut kansainvälisesti arvioiden

Suomen kielilainsäädäntö kestää myös sisällöllisesti varsin hyvin kansainvälisen vertailun. Siinä järjestellään kansalliskielten aseman ja käyttämisen keskinäiset suhteet ottaen myös huomioon keskeisimpien vähemmistökielten käyttäjien tarpeet. Unohtamatta sitä, että Suomen kielilainsäädäntö luotiin maan itsenäisyyden alkuaikoina varsin pian autonomian aikaisten venäläistämispyrkimysten jälkeen, voidaan sanoa, että se ei pyri mitenkään syrjimään toisia kieliä, toisin kuin esimerkiksi, tosin sinänsä ymmärrettävistä historiallisista syistä, Baltian maiden itsenäisyyden palautumisen aikaiset kielilait. Se ei myöskään pyri suojelemaan erityisin toimenpitein maan omaa kansalliskieltä, ei kumpaakaan niistä, muita kieliä vastaan, kuten esimerkiksi Ranskan kielilaki, jonka eräs päätavoite on anglisismien vastustaminen.

Muiden maiden kielilainsäädännöstä saatavissa olevia virikkeitä Suomen kielilainsäädännön kehittämiseksi

Vaikka Suomen kielilainsäädäntö onkin ollut useissa suhteissa esimerkkinä laadittaessa kansallisia lakeja muissa maissa, sitä on kuitenkin pidettävä jo nyt monissa suhteissa vanhentuneena ja uudistuksia kaipaavana. Uuden ajanmukaistetun kielilain tarve näyttääkin kansainvälisessä vertailussa olevan aivan ilmeinen. Vertailu osoittaa, että lakia uudistettaessa on tällä kertaa vasta-

vuoroisesti mallina käytettävissä monien maiden kehittyneitä lainsäädäntöjärjestelyjä. Seuraavassa pyritään tuomaan esiin joitakin järjestelyjä, joiden toteuttamista myös Suomessa saattaisi olla aihetta harkita.

Toisin kuin monissa muissa maissa Suomesta puuttuu ministeriö ja sen alainen hallinto, jonka nimenomaisena tehtävänä olisi kieliolojen kehittäminen. Toisaalta voidaan todeta, että vertailumaissakin vastuu usein jakautuu eri tahojen kesken. Esimerkiksi Ranskassa asiat on jaettu pääministerin ja kulttuuriministerin kesken, ja kummallakin on omat neuvoa-antavat elimensä apunaan. Joissakin maissa nämä asiat on kuitenkin keskitetty yhden viranomaisen vastuulla. Kanadassa esimerkiksi on pääministerille selkeästi annettu päävastuu virallisten kielten asemasta huolehtimisesta. Toisissa maissa vähemmistökieliä koskevat asiat on koottu yhteen pisteeseen. Norjassa kunnallisministeriössä on vähemmistöasioita hoitava osasto, ja myös Unkarissa hallituksen piirissä on kasallisten ja etnisten vähemmistöjen toimisto. Yhdistyneessä kuningaskunnassa taas Walesia, Skotlantia ja Pohjois-Irlantia varten on hallituksen piirissä omat toimistonsa, joiden vastuulle kuuluvat myös mainittujen alueiden kielelliset kysymykset.

Kieliolojen valvonta- ja raportointijärjestelmä on eräissä maissa järjestetty huomattavasti tehokkaammin kuin Suomessa. Meillä tosin eduskunnan oikeusasiamies ja valtioneuvoston oikeuskansleri valvovat perusoikeuksien ja näin ollen siis myös kielellisten oikeuksien toteutumista, mutta vain osana laajaa tehtäväkenttäänsä. Muualla kielikysymysten valvontaa varten on monissa maissa erityinen toimielin. Esimerkiksi Belgiassa kielellisten oikeuksien valvontakomissio, Kanadassa virallisten kielten komissaari ja Etelä-Afrikassa julkinen protektori huolehtivat kielellisten oikeuksien toteutumisesta. Valvontatehtäviin saattaa myös liittyä velvollisuus raportoida valvonnan yhteydessä tehdyistä havainnoista maan parlamentille. Tällainen velvollisuus on esimerkiksi Kanadan virallisten kielten komissaarilla.

Eräissä tapauksissa näyttää hyvin onnistutun alueperiaatteen ja henkilöperiaatteen yhteensovittamisessa. Sveitsissä kielellistä vapautta koskevan periaatteen sisällyttäminen perustuslakiin on tuomassa joustavuutta varsin jyrkästi alueperiaatteelle rakentuneeseen järjestelmään. Myös Espanjan Kataloniassa kunnioitetaan jokaisen oikeutta itse päättää, käyttääkö hän viranomaisissa kastilian kieltä vai katalaania. Suomeen näyttäisi hyvin soveltuvan tällainen yksilön oikeutta korostava kielelliseen aluejakoon perustuva järjestelmä.

Eräissä maissa, kuten esimerkiksi Kanadassa, Norjassa ja Ruotsissa, kielilainsäädäntöön sisältyy nimenomaisia säännöksiä vähemmistöjen positiivisesta erityiskohtelusta. Tällaisten säännösten sisällyttämisestä myös Suomen kielilakiin näyttäisi olevan aihetta harkita.

Eräissä maissa, kuten Kanadassa, Latviassa, Puolassa ja Italiassa, kielilakiin sisältyy tavoitepykälä. Latviassa tavoitteeksi on asetettu, paitsi maan virallisen kielen vaaliminen, myös maan kulttuuriperinnön vaaliminen sekä kansallisten vähemmistöjen integrointi yhteiskuntaan kunnioittaen niihin kuuluvien oikeutta käyttää äidinkieltään. Myös Italian kielilaissa tunnustetaan vähemmistökielten arvo osana maan kulttuuriperintöä. Suomessakin tavoitepykälään, jos sellainen katsottaisiin tarpeelliseksi, voitaisiin lain päätavoitteen, suomen- ja ruotsinkielisten perustuslakiin perustuvien kielellisten oikeuksien toteutumisen takaamisen ohella sisällyttää vastaavantyyppisiä tavoitteita, esimerkiksi tavoite lailla vaikuttaa suvaitsevuuden ilmapiirin muodostumiseen eri kieltä käyttävien välisissä suhteissa. Tarpeettoman väljää ja käytännössä mitään vaikuttamatonta tavoitepykälää näyttäisi kuitenkin olevan tarpeen välttää.

Joissakin maissa kielellisen oikeudet tai velvollisuudet on varsin laajalti lakisääteisesti ulotettu yksityiselle sektorille. Niin pitkälle meneviin järjestelyihin, kuin mihin esimerkiksi Baltian maissa, Ranskassa ja Québecissä on menty, Suomessa ei ole aihetta turvautua. Kuitenkin muissa

maissa toteutetut kielisäännösten soveltamisalan laajennukset yksityissektorille antavat Suomesakin aihetta harkita, missä laajuudessa kielilainsäädäntöä meilläkin on aihetta tähän suuntaan laajentaa ottaen huomioon toteutetut ja vireillä olevat liikelaitostamis- ja yksityistämishankkeet.

Muista maista saatavissa olevat lakitekniset virikkeet

Lakitekнисesti muiden maiden lainsäädäntö tarjoaa erinäisiä virikkeitä Suomen kielilainsäädännön uudistamisessa. Toisaalta suoranaisia malleja muiden maiden lainsäädännöstä ei ole saatavissa. Esimerkiksi sisällöllisesti monipuolinen ja yksityiskohtainen Kanadan kielilaki on liian laaja, minkä vuoksi se ei sovellu suomalaiseen lainsäädäntöperinteeseen. Monien muiden maiden lainsäädännöt puolestaan ovat liian väljiä ja yleispiirteisiä. Suomen kielilainsäädäntöön näyttäisi olevan aihetta sisällyttää kielellisiä vähimmäisoikeuksia koskevien pakottavien normien ohien joustavia normeja, jotka antaisivat nimenomaisesti mahdollisuuden vähimmäistasoa paremman kielipalvelun tarjoamiseen.

4. AVSLUTNINGSVIS

Vid en utvärdering av Finlands språklagstiftning i belysning av internationella konventioner och förpliktelser samt vissa andra länders språklagstiftning kan följande aspekter föras fram.

Utgångspunkterna för utvecklande av Finlands språklagstiftning

Så som det har konstaterats då allmänna synpunkter som hänför sig till internationella konventioner och förpliktelser har anförts, bygger utvecklandet av befolkningens språkliga rättigheter i Finland primärt på grundlagens bestämmelser om de grundläggande rättigheterna, och utgångspunkten för utvecklingsåtgärderna är nationell. I Finland har det varit lätt att med avseende på språkliga rättigheter förbinda sig att iaktta de internationellrättsliga förpliktelser som behandlats i betänkandet, emedan det skydd som rättigheterna åtnjutit har varit åtminstone på den nivå som konventionerna har förutsatt. Bl.a. till Europarådets nämnda konvention om minoriteters rättigheter kunde man ansluta sig utan att göra ändringar i lagstiftningen, emedan den redan var sådan som konventionen förutsatte. På grund av att de språkliga rättigheterna är så väl skyddade i Finland har den finländska lagstiftningen i många avseenden kunnat stå som exempel då nya internationellrättsliga normer har utarbetats.

Krav som internationella förpliktelser ställer

Det kan anses att *de internationella konventioner och förpliktelser som gäller språkliga rättigheter inte ger större anledning att ändra Finlands språklagstiftning.* Den gällande lagstiftningen uppfyller i alla väsentliga avseenden de krav som internationella konventioner och förpliktelser ställer. Å andra sidan är de internationella förpliktelser som Finland förbundit sig till minimistandarder; när det gäller att tillgodose språkliga rättigheter är det i Finland skäl att sträva efter en högre nivå än i många andra europeiska stater.

På grund av att tolkningen av normerna om mänskliga rättigheter är dynamisk och till följd av den utveckling som har skett i andra länder, måste dock de krav som internationellrättsliga förpliktelser ställer ständigt på nytt underkastas en kritisk översyn. I Europarådets s.k. minoritetsspåkkonvention, dvs. den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk, finns en inneboende dynamik som syftar till detta och som kan anses förutsätta fortsatta åtgärder för att stöda och utveckla språkens ställning. De mål och principer som uppställs i del II i konventionen

gäller också de språk som uttryckligen omfattas av det skydd som konventionen erbjuder.

Dessutom måste man beakta att grunden för Finlands språklagstiftning har lagts under en tid då människorättsaspekten var helt annorlunda än den är i dag. Den utveckling som efter andra världskriget har skett inom människorättstänkandet och den omständigheten att de mänskliga rättigheterna erkänns vara universella och i synnerhet att de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna har lyfts fram vid sidan av de traditionella friheterna måste beaktas då man utvecklar språklagstiftningen.

Hur internationella tillsynsorgans ställningstaganden beaktas

Det nationella lagstiftningsarbetet styrs också av ställningstaganden som anförts av de tillsynsorgan som övervakar att människorättskonventionerna efterlevs. T.ex. de tillsynsorgan som övervakar efterlevnaden av Europarådets nya konventioner om minoriteters rättigheter kan styra tolkningen av konventionerna genom sina ställningstaganden till de första rapporterna som lämnas in av de stater som är bundna av konventionerna. Tills vidare har inga rekommendationer givits, men de första torde vara att vänta under loppet av detta år. Om rekommendationer ges Finland beaktas de naturligtvis på behörigt sätt. Finlands regering har dock inte alltid helt kunnat förena sig med tillsynsorganets uppfattning om behovet att ändra lagstiftningen.

Även om Finlands lagstiftning om de språkliga rättigheterna kan anses uppfylla de krav som landets folkrättsliga förpliktelser ställer, motsvarar verkligheten i praktiken inte alltid på bästa möjliga sätt lagens krav. Om Europarådets nämnda tillsynsorgan kommer att ge Finland rekommendationer, kommer dessa med största sannolikhet att gälla uttryckligen brister som förekommer då det gäller att i praktiken tillgodose de språkliga rättigheterna.

För att tillsynsorganens ställningstaganden skall kunna ha den fulla värde som tillkommer dem, bör den information som insamlas för deras behov vara tillräcklig och vara rätt avvägd. Det är således nödvändigt att i ännu högre grad än för närvarande fästa uppmärksamhet vid rapporteringen om de språkliga förhållandena i Finland. Rapporteringen måste bygga på systematisk uppföljning och undersökningsresultat, och den måste öppet reflektera också medborgarorganisationernas uppfattningar om de språkliga förhållandena.

Internationell bedömning av den finländska regleringens grundläggande struktur

Vid en internationell jämförelse kan den finländska regleringens grundläggande struktur anses vara ändamålsenlig och fungerande. I motsats till vad som är fallet i flera andra länder har de viktigaste språkliga frågorna i Finland reglerats i grundlagen, som innehåller de allmänna bestämmelserna om nationalspråken och de grundläggande bestämmelserna om minoriteternas språkliga rättigheter. Grundlagen kompletteras av språkbestämmelser på lag- och förordningsnivå, och en betydande del av bestämmelserna finns i speciallagstiftning som gäller olika områden. En motsvarande lösning med decentraliserad lagstiftning kan i ett internationellt perspektiv anses vara rätt allmän. I vissa länder, t.ex. i Kanada, finns dock merparten av språkbestämmelserna samlade i en språklag. Å andra sidan må det konstateras att det i vissa länder som i fråga om sina språkliga förhållanden påminner om Finland, t.ex. i Schweiz och i Irland, helt saknas en språklag.

De viktigaste lösningar som anammats i fråga om den finländska språklagstiftningen innehåll, bedömda i ett internationellt perspektiv

Också i fråga om sitt innehåll står sig Finlands språklagstiftning mycket väl i en internationell jämförelse. Där regleras de inbördes förhållandena i fråga om ställningen för och användningen av nationalspråken, med beaktande också av behoven hos den som använder de viktigaste minoritetsspråken. Utan att glömma att Finlands språklagstiftning skapades under den första tiden av landets självständighet kan man säga att den på intet sätt är diskriminatorisk mot andra språk, i motsats till vad som på visserligen i sig begripliga historiska grunder är fallet i fråga om de baltiska ländernas språklagar, som tillkom vid den tidpunkt då dessa länder återvann sin självständighet. Den syftar inte heller till att genom särskilda åtgärder skydda någotdera av landets egna nationalspråk mot andra språk, i motsats till t.ex. Frankrikes språklag vars ena huvudsakliga syfte är att motarbeta anglicism.

Impulser som andra länders språklagstiftning har att erbjuda för utvecklingen av Finlands språklagstiftning

Även om Finlands språklagstiftning i många avseenden har utgjort ett exempel då nationella lagar har stiftats i andra länder, måste den dock redan nu anses vara i många avseenden föråldrad och i behov av revidering. Behovet av en ny tidsenlig språklag förefaller i en internationell jämförelse vara alldeles uppenbart. En jämförelse visar att det vid en revidering av lagen denna gång finns flera andra länders utvecklade lagstiftningsarrangemang att tillgå som modell i sin tur. Nedan presenteras vissa arrangemang som det vore skäl att överväga att ta i bruk också i Finland.

I motsats till vad som är fallet i många andra länder saknas det i Finland ett ministerium som jämte en underlydande förvaltning skulle ha till uppgift att utveckla språkförhållandena. Å andra sidan kan det konstateras att ansvaret också i de länder som används som jämförelseobjekt ofta fördelas på olika instanser. T.ex. i Frankrike har ansvaret för dessa frågor fördelats mellan statsministern och kulturministern, och vardera bistås av sina egna rådgivande organ. I vissa länder har ansvaret för dessa frågor dock koncentrerats hos en enda myndighet. T.ex. i Kanada har premiärministern klart ålagts det huvudsakliga ansvaret för att se till de officiella språkens ställning. I andra länder har uppgiften att sköta frågor som gäller minoritetsspråk koncentrerats hos en enda instans. I Norges kommunal- och regionaldepartement finns en avdelning som sköter minoritetsärenden, och också i Ungern finns det inom regeringen en byrå för nationella och etniska minoriteter. I Förenade konungariket finns det för Wales, Skottland och Nordirland inom ramen för regeringen egna byråer som också ansvarar för de språkliga frågorna i nämnda områden.

I vissa länder har tillsyns- och rapporteringssystemen för språkförhållandena ordnats på ett betydligt effektivare sätt än i Finland. Hos oss övervakar visserligen riksdagens justitieombudsman och justitiekanslern i statsrådet hur de grundläggande rättigheterna och således också de språkliga rättigheterna tillgodoses, men bara som en del av sina mångahanda uppgifter. Annanstans finns det i flera länder ett särskilt organ för tillsynen över språkfrågor. Tillsynen över hur de språkliga rättigheterna tillgodoses sköts t.ex. i Belgien av en övervakningskommission för språkliga rättigheter, i Kanada av en kommissarie för de officiella språken och i Sydafrika av en offentlig protektor. Tillsynsuppgiften kan också inbegripa en skyldighet att till landets parlament rapportera iakttagelser som har gjorts i samband med tillsynen. T.ex. Kanadas kommissarie för de officiella språken har en sådan rapporteringsplikt.

I vissa fall tycks man ha lyckats sammanjämka territorial- och personprincipen väl. I Schweiz har den omständigheten att principen om språklig frihet har införts i grundlagen skapat flexibilitet i ett system som synnerligen starkt har byggt på territorialprincipen. Också i Katalonien i

Spanien respekteras vars och ens rätt att själv avgöra om han eller hon vill använda kastilianska eller katalanska hos myndigheterna. Ett dylikt system där individens frihet framhävs och som baserar sig på språklig territoriell indelning förefaller lämpa sig väl också för Finland.

I vissa länder, t.ex. Kanada, Norge och Sverige, innehåller språklagstiftningen uttryckliga bestämmelser om positiv särbehandling av minoriteter. Det förefaller vara skäl att överväga att införa sådana bestämmelser också i Finlands språklag.

I somliga länder, t.ex. Kanada, Lettland, Polen och Italien, innehåller språklagen bestämmelser som anger en målsättning. I Lettland har utöver målet att värna om landets officiella språk också uppställts målet att värna om landets kulturarv samt att integrera de nationella minoriteterna i samhället så att deras rätt att använda sitt modersmål samtidigt respekteras. Också i Italiens språklag erkänns minoritetsspråkens värde som en del av landets kulturarv. Också i Finland skulle en bestämmelse som anger målen - om en sådan bestämmelse skulle anses vara nödvändig - utöver lagens huvudsakliga syfte att tillgodose de språkliga rättigheter som enligt grundlagen tillkommer den finskspråkiga och den svenskspråkiga befolkningen också kunna innehålla målsättningar av motsvarande slag, t.ex. målet att genom lagen verka för att skapa en tolerant atmosfär i relationerna mellan befolkningsgrupper som använder olika språk. Det förefaller dock vara skäl att undvika att införa en onödigt vag och i praktiken verkningslös bestämmelse som anger målsättningen.

I vissa länder har de språkliga rättigheterna eller skyldigheterna i rätt stor utsträckning genom lag utsträckts till att också gälla den privata sektorn. I Finland har man inte anledning att gå in för lika långtgående arrangemang som de man gått in för t.ex. i de baltiska länderna samt i Frankrike och i Québec. Den lösning man gått in för i andra länder och som innebär att tillämpningen av språkbestämmelserna har utvidgats så att de omfattar den privata sektorn ger dock också i Finland anledning att överväga i vilken mån det också hos oss är skäl att utvidga språklagstiftningens tillämpningsområde i denna riktning, med hänsyn till genomförda och kommande privatiseringar och projekt där offentliga verk ombildas till affärsverk.

Lagtekniska impulser som finns att få från andra länder

I lagtekniskt hänseende erbjuder lagstiftningen i utlandet ett flertal olika impulser för revideringen av Finlands språklagstiftning. Å andra sidan finns inga direkta modeller att få från andra länders lagstiftning. T.ex. Kanadas innehållsmässigt mångsidiga och detaljerade språklag är alltför omfattande och passar därför inte in i den finländska lagstiftningstraditionen. Flera andra länders lagstiftningar är å andra sidan alltför vaga och allmänt formulerade. I Finlands språklagstiftning torde det vara skäl att utöver tvingande normer om språkliga minimirättigheter också ta in flexibla normer som uttryckligen skulle göra det möjligt att erbjuda språklig service som uppfyller mer än minimikraven.

LÄHDEAINEISTOA

- Benôit-Rohmer, Florence*: La question minoritaire en Europe. Strasbourg 1996.
- Canadian Heritage/Patrimoine canadien*: Official Languages. Towards a National Understanding/Les langues officielles. Un trait d'union. Ottawa 1995.
- Centre Internacional Escarré per a les Minories Ètniques i Nacionals (CIEMEN)*: Website. www.partal.com/ciemen. 2000.
- Centre international de recherche en aménagement linguistique (CIRAL)*: Website. L'aménagement linguistique dans le monde (Canada inclus). www.ciral.ulaval.ca. 2000.
- Chevrier, Marc*: Laws and Languages in Québec: The Principles and Means of Québec's Language Policy. Québec, Québec 1997.
- Cliquet, Robert (ed.)*: L'avenir de la population en Europe. Strasbourg 1993.
- Commissioner of Official Languages/Commissaire aux langues officielles*: Annual Report 1997/Rapport annuel 1997. Ottawa 1998.
- Council of Europe*: Initial Reports of the States Party on the Application of the European Charter for Regional and Minority Languages. 1999.
- Council of Europe*: Reports submitted by the States Party Pursuant to Article 25, Paragraph 1, of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. 1999.
- Council of Europe*: The situation of regional or minority languages in Europe. Strasbourg 1994.
- Cumper, Peter - Wheatley, Steven (ed.)*: Minority Rights in the 'New' Europe. Haag 1999.
- European Bureau for Lesser Used Languages/Bureau européen pour les langues moins répandues*: Study visit Annual report 1995-1996/Rapport Annuel des Visites d'Étude 1995-1996. Dublin 1997.
- European Bureau for Lesser Used Languages*: Web-page. Minority Languages in the European Union. www.eblul.org. 2000.
- European Centre for Minority Issues (ECMI)*: Webswite. www.ecmi.de. 2000.
- Fernández-Armesto, Felipe (ed.)*: Guide to the Peoples of Europe. London 1994.
- Foundation on Inter-Ethnic Relations*: The Hague Recommendation Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note. The Hague 1996.
- Foundation on Inter-Ethnic Relations*: The Oslo Recommendation Regarding the Linguistic Rights of National Minorities & Explanatory Note. The Hague 1998.
- Frowein, Jochen Abr. - Hofmann, Rainer - Oeter, Stefan (Hrsg.)*: Das Minderheitenrecht europäischer Staaten. Teil 1. Heidelberg 1993.
- Furer, Jean-Jacques*: Traitement des langues en Suisse. Un modèle? Colloque international "Droits linguistiques/Droits de l'homme". Strasbourg 1990.
- Giordan, Henri*: Les Langues de France. Colloque international "Droits linguistiques/Droits de l'homme". Strasbourg 1990.
- Gorter, Durk*: The Frisian Language in the Netherlands: Public Opinion, Language Policy and Social Position. International Conference "Language Rights/Human Rights". Strasbourg 1990.
- Gramstad, Sigve*: Minoritetsspråk i Europa. Oslo 1996.
- Grin, François - Vaillancourt, François*: The cost-effectiveness evaluation of minority language policies: Case studies on Wales, Ireland and the Basque Country. European Centre for Minority Issues (ECMI) Monograph # 2. Flensburg 1999.
- Haug, Werner - Courbage, Youssef - Compton, Paul*: Les caractéristiques démographiques des minorités nationales dans certains Etats européens. Volume 1. Strasbourg 1998.
- Haug, Werner - Compton, Paul - Courbage, Youssef (ed.)*: Les caractéristiques démographiques des minorités nationales dans certains Etats européens. Volume 2. Strasbourg 2000.
- Hillgruber, Christian - Jestaedt, Matthias*: The European Convention on Human Rights and the Protection of National Minorities. Köln 1994.

- Horn, Frank (ed.):* Linguistic Rights of Minorities/Droits linguistiques des minorités. Juridica Lapponica, vol. 9. Rovaniemi 1994.
- Lafont, Robert:* En France: Synthèse actuelle de la situation sociolinguistique. Colloque international "Droits linguistiques/Droits de l'homme". Strasbourg 1990.
- Liégeois, Jean-Pierre:* Roma, Tsiganes, Voyageurs. Strasbourg 1994.
- Loughlin, John - Daftary, Farimah:* Insular Regions and European Integration: Corsica and the Åland Islands Compared. European Centre for Minority Issues (ECMI) Report # 5. Flensburg 1999.
- Lundén, Thomas:* Språkens landskap i Europa. Lund 1993.
- McRae, Kenneth D.:* Conflict and Compromise in Multilingual Societies. Volume 1, Switzerland. Waterloo, Ontario 1998 (2. painos).
- McRae, Kenneth D.:* Conflict and Compromise in Multilingual Societies. Volume 2, Belgium. Waterloo, Ontario 1986.
- McRae, Kenneth D.:* Conflict and Compromise in Multilingual Societies. Volume 3, Finland. Waterloo, Ontario 1997.
- Milian I Massana, Antoni:* Droits linguistiques et droits fondamentaux en Espagne. Colloque international "Droits linguistiques/Droits de l'homme". Strasbourg 1990.
- Minority Rights Group:* Website. www.minorityrights.org. 2000.
- Minority Rights Group (ed.):* World Directory of Minorities. The High, Harlow, Essex (3. painos).
- Murchú, Máirtín Ó.:* The Irish Language. Dublin 1985.
- Organization for Security and Co-operation in Europe. High Commissioner on National Minorities:* Report on the Linguistic Rights of Persons Belonging to National Minorities in the OSCE Area. Annex. Replies from OSCE Participating States. Haag 1999.
- Organization for Security and Co-operation in Europe. High Commissioner on National Minorities:* Website. www.osce.org/inst/hcnm. 2000.
- Office of the Commissioner of Official Languages/Commissariat aux langues officielles: Official Languages. Basic Facts/Les langues officielles. Les faits. Ottawa 1993.
- Packer, John - Myntti Kristian (ed.):* The Protection of Ethnic and Linguistic Minorities in Europe. Turku 1993.
- Pellonpää, Matti:* Euroopan ihmisoikeussopimus. Toinen, uudistettu laitos, Helsinki 1996.
- Pettiti, Louis-Edmond - Decaux, Emmanuel - Imbert, Pierre-Henri:* La Convention européenne des droits de l'homme. Commentaire article par article. Paris 1995.
- Poignant, Bernard:* Langues et cultures régionales. Rapport Poignant. Quimper 1998.
- Puig I Moreno, Gentil:* Les langues dans l'Etat Espagnol (Situation sociolinguistique). Colloque international "Droits linguistiques/Droits de l'homme". Strasbourg 1990.
- Phillips, Alan - Rosas, Allan (ed.):* Universal Minority Rights. Turku 1995.
- Rossinelli, Michel:* Le droit des langues en Suisse. Colloque international "Droits linguistiques/Droits de l'homme". Strasbourg 1990.
- Scheinin, Martin:* Oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin. Perusoikeudet. Toim. Pekka Hallberg ym. Juva 1999. s. 533-559.
- Skutnabb-Kangas, Tove - Phillipson, Robert:* Wanted! Linguistic Human Rights. Roskilde 1989.
- SOU 1997:192.* Steg mot en minoritetspolitik. Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk. Betänkande av minoritetsspråkskommittén. Stockholm 1997.
- UNESCO's MOST Programme:* Website. MOST Clearing House. Linguistic Rights. www.unesco.org/most. 2000.
- World Conference on Linguistic Rights:* Universal Declaration on Linguistic Rights. PEN Club International, CIEMEN, UNESCO ym. Barcelone 1996.
- Weinstock, Nathan - Sephiha, Haïm-Vidal - Barrera-Schoonheere, Anita:* Yiddish and Judeo-

Spanish. A European Heritage. The European Bureau for Lesser Used Languages. Bryssel 1997.

Williams, Colin H.: The United Kingdom's Celtic Languages. A Socio-Linguistic Profile. International Conference "Language Rights/Human Rights". Strasbourg 1990.

Yacoub, Joseph: Les minorités dans le monde. Paris 1998.

Zentralrat Deutscher Sinti und Roma: Minderheitenschutz für Sinti und Roma im Rahmen des Europarates, der KSZE und der UNO/Minority Protection for Sinti and Roma within the Framework of the Council of Europe, the CSCE and the UNO. Heidelberg 1994.

